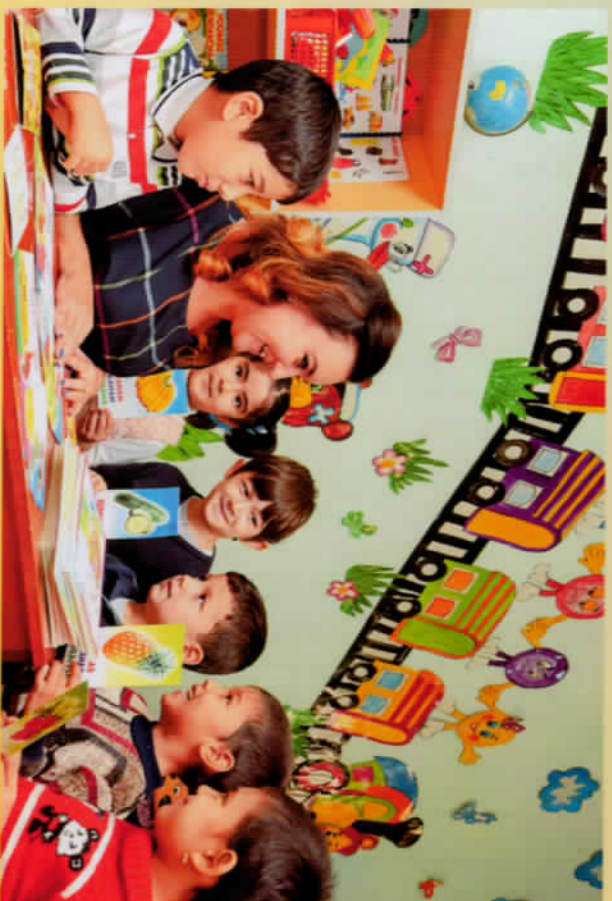

NOSIROVA RA'NO XAMIDOVNA

**MAKTABGACHA TA'LIMDA
METAKOGNITIV KO'NIKMALARNI
SHAKLLANTIRUVCHI KLAS
TER
VOSITASIDA BOLALARNI
MAKTABGA TAYYORLASH**

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
MAKTABGACHA TA'LIM VAZIRLIGI

TOSHKENT VILOYATI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

NOSIROVA RA'NO XAMIDOVNA

**MAKTABGACHA TA'LIMDA
METAKOGNITIV KO'NIKMALARNI
SHAKLLANTIRUVCHI KLASTER
VOSITASIDA BOLALARNI MAKTABGA
TAYYORLASH**

~13795/100~

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIV TALIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIV TALIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI
2-FILIALI

SO'Z BOSHI

Mas'ul muharrir:

p.f.d., prof. Sh.A. Abdullayeva

Tagrirlar:

p.f.n, dotsent X.R.Sanakulov

p.f.d. B.Mahmudov

Mazkur monografiyada maktabgacha ta'limda metakognitiv ko'nikmalarni shakllantiruvchi klaster vositasida bolalarni maktabga tayyorlashning metodologik asoslari, klasterli yondashuvlarni qo'llashning ijtimoiy-pedagogik zarurati, maktabgacha yoshidagi bolalarda kognitiv va metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari, o'quv mashg'ulotlari samaradorligini oshirishda pedagogik ta'lim innovasion klasteri komponentlaridan foydalanish vazifalari ochib berilgan. Shuningdek, metakognitiv ko'nikmalarni shakllantiruvchi klaster vositasida bolalarni maktabga tayyorlashning innovasion metodik tizimi, oila, maktab va mahalla bilan hamkorligining klasterli yondashuvlari metakognitiv ko'nikmalarni shakllantiruvchi klaster talablari asosida maktabgacha yoshidagi bolalarning maktabga tayyorligini diagnostika qilish vazifalari keng yoritib berilgan. Monografiya pedagogika oliy ta'lim muassasalari bakalavr, magistr bosqichi talabalari hamda maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagog xodimlari, maktabgacha ta'lim turlari bo'yicha pedagogik kadrlarning malakasini oshirish va qayta tayyorlashni amalga oshiradigan tashkilotlar va mazkur sohaga qiziquvchi keng omma uchun mo'ljallangan.

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti ilmiy Kengashining 2021 yil 30 noyabrda 6-sonli qarori bilan nashr etildi

Jahondagi rivojlangan mamlakatlarda davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarini tashkil qilish, maktabgacha ta'lim tizimini sifatli kadrlar bilan ta'minlashda tizimlararo manfaati hamkorlik hamda ijtimoiy buyurtma talablarini ta'minlashning mutlaqo yangi yondashuvlari, xususan, pedagogik ta'lim innovasion klasterini keng joriy etishga bo'lgan ehtiyoj yanada o'tinmoqda. Shu sababli bolalarning shaxs va sub'ekt sifatida shakllanishi, aqliy rivojlanishi, ma'naviy-axloqiy tarbiyalanishida hamkorlik muhitini yaratish dolzarb masalalar qatoridan o'tin egallagan. Bu borada Janubiy Koreya, Fransiya, Yaponiya, Germaniya kabi taraqqiy etgan davlatlarning maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning jismoniy rivojlanishi bilan bir qatorda, tafakkur erkinligi, mustaqil fikrlashini shakllantirishga jiddiy yondashadilar. Xususan, Fransiya Frene va Vuisson metodikasi, Amerikaning Inernational Preschool Curriculum dasturida maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama shakllanishida muhim ahamiyat kasb etuvchi mustaqil fikrlash jarayonini rivojlantirishga xizmat qiladigan innovasion usullar ishlab chiqilgan va amaliyotga joriy etilgan, bolalarni maktab ta'limiga sifatli tayyorlashda bu kabi jahon miqyosidagi ilg'or tajribalarni ommalashtirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Dunyoda maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini samaradorligini zamonaviy talablar asosida tashkil qilish va boshqarish, pedagog kadrlarning kompetentligini oshirish, maktabgacha ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlarning uzluksiz ta'lim bilan o'zaro aloqadorligini belgilaydigan omillarni aniqlash bo'yicha keng ko'lamdagi tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Ushbu tadqiqotlar zaminida maktabgacha ta'lim tashkilotlarining didaktik jarayonlarini baholash tizimini, bolalarni maktabga tayyorlash uslublarini takomillashtirish masalalari yetakchilik qilmogda. Shu jihatdan maktabgacha ta'lim jarayonida metakognitiv ko'nikmalarni shakllantiruvchi klasterini qo'llash orqali bolalarni maktab ta'limiga samarali tayyorlash mazmuni va texnologiyasini takomillashtirish zaruriyati mavjud.

Mamlakatimizda so'ngi yillarda maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini monitoring qilish, pedagog kadrlarning malakasini oshirish, tarbiyalanuvchilarda shaxsiy fazilatlarini tarkib toptirish,

maktabgacha ta'limga bolalar gamrovini oshirish bo'yicha keng gamrovi islohotlar amalga oshirilmogda. Xususan, maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim va tarbiya berishning muqobili shakllarini yaratish, maktabgacha bo'lgan yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlantirish maqsadida zamonaviy innovasion va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarni joriy etish kabi muhim vazifalar belgilangan [3]. Bunda maktabgacha ta'lim sub'ektlari ehtiyojlarining qondirish, bolalarning qobiliyatlari, iste'dodlari, ichki imkoniyatlari, o'ziga xos individual-psixologik xususiyatlarini rivojlantirish, meta-kognitiv ko'nikmalarni shakllantirishning turli metodlarini qo'llash asosida bolalarni maktabga tayyorlash, ularning kompleks rivojlanishini ta'minlashning nazariy-metodologik asoslarini takomillash-tirish hamda ta'lim sifati va samaradorligi uyg'unligini asoslovchi tizimni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevralda-gi PF -4947-son «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Xarakatlar strategiyasi to'g'risida», 2017 yil 30 sentyabr-dagi PF-5198-son Farmoni, 2017 yil 9 sentyabrdagi PQ-3261-sonli qarori, 2019 yil 8 maydagi PQ-4312-son «O'zbekiston Respublika-si maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsept-siyasini tasdiqlash to'g'risida», 2021 yil 12 apreldagi PQ-5071-sonli «Maktabgacha ta'lim sohasida davlat-xususiy sheriklikni rivojlan-tirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi qarorlari, Va-zirlar Mahkamasining 2019 yil 13 maydagi 391-son «Maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tad-birlari to'g'risida»gi, 2019 yil 11 iyunidagi 487-sonli «Maktabgacha ta'lim tizimiga ilg'or axborot va pedagogika texnologiyalarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida» gi qarori, shuningdek Maktabga-cha ta'lim vazirligining 2018 yil 18 iyunidagi 1-mh sonli «Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari», «Ilk qadam» dasturi hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu monografiya muayyan darajada xizmat qiladi.

I BO'LIM.

MAKTABGACHA TA'LIMDA METAKOGNITIV KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRUVCHI KLAFTER VOSTITASIDA BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASHNING METODOLOGIK ASOSLARI

1.1-§. Maktabgacha ta'limda metakognitiv ko'nikmalarni shakllantiruvchi klasterli yondashuvlarni qo'llashning ijtimoiy-pedagogik zarurati

Maktabgacha ta'lim bilan bog'liq ya'ni bolaning hamkorlikda o'qish faoliyatini rivojlantirish, ta'lim dasturlarini milliy tizimlarga muvofiqlashtirish, ta'lim sifati boshqarish texnologiyalarini takomillashtirish, maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi didaktik jarayon-larda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarini takomillash-tirish kabi masalalar olimlarning tadqiqotlarida bir necha o'n yillar-dan beri e'tirof etib kelinadi [24; 28; 29; 35; 27; 37; 78; 79].

Maktabgacha ta'lim masalasi tadqiqining murakkabligi, ko'plab yondashuvlar orqali uni o'rganishga qaratilgan alohida metodlarni talab etadi. Ayni shu sababli, maktabgacha ta'limda metakognitiv ko'nikmalarni qo'llash asosida bolalarni maktabga tayyorlash ma-salalari bo'yicha ilmiy izlanishlar to'laqonli amalga oshirilma-ganligi mazkur monografiya ishining dolzarbligini yana bir karra isbot etadi.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida didak-tik jarayonlarni takomillashtirish o'sib kelayotgan yosh avlod-ni ma'naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarishning eng muhim sharti hisoblanadi hamda o'quv-tarbiya jarayonida ta'limning innovasion shakllari va usulla-rini qo'llashga ko'maklashadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 sentyabrdagi PF-5198-sonli «Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida» Farmoni, 2017 yil 30 sentyabrdagi PQ-3305-sonli «O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida» qarori ijrosini ta'minlash hamda maktabgacha ta'lim muassasalarining davlat va nodavlat tarmoqlarini yanada kengaytirish maqsadida O'zbekiston

Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligining tashkil etilishi mamlakatimizda maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirilishida tizim rivoji uchun asos bo'ldi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev ta'kidlaganidek «2017 yil yurtimizda 15 ming 211 ta bog'cha faoliyat yuritgan bo'lsa, joriy yilda tasavvur qiling 5 ming 221 tadan mana shu joriy yilda 19316 taga yetdi. Davlat xususiy sherikchilik mexanizmlari hamda oilaviy bog'chalarning joriy etilishi, bir qator imtiyozlar berilishi tufayli 17 mingdan ziyod nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyati yo'lga qo'yildi. Ushbu islohatlar natijasida biz maktabgacha ta'lim qamrov darajasini 62% ga, 6 yoshli bolalar o'rtasida esa 77% yetkazishga erishdik» [18].

Maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirishga oid normativ-huquqiy hujjatlarda xususan, O'zbekiston Respublikasining «Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida»gi Qonuni [3] mamlakatimizda maktabgacha ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, maktabgacha ta'lim va tarbiya sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari, kelajak avlodning aqliy-intellektual, ma'naviy salohiyatini oshirish, komil inson tarbiyasiga e'tibor masalalari belgilanib murabbiylar avvalo jamiyatning yosh avlod ta'lim-tarbiyasiga qo'ygan ijtimoiy buyurtmasining asosiy ijrochisi sifatida e'tirof etiladi.

Bugungi kunda jahonda texnologiyalar va axborotlashtirish jarayonlarining rivojlanishi davrida maktabgacha ta'limni isloh qilish, komil insonni tarbiyalash, ularga zamonaviy ta'lim berish masalalari birinchi navbatda hal qilinishi kerak bo'lgan vazifa hisoblanishi aynan, maktabgacha ta'limni isloh qilishda bolaning maktabga tayyorgarligi bilan belgilanuvchi ta'lim sifatini oshirish, ta'limga ko'yilgan zamonaviy talablar, tizimdagi muammolar va ularni hal qilishda ta'lim turlari va ta'lim mazmunini integratsiyalash uzluksiz ta'limni klasterlashtirish asosida rivojlantirishni taqozo qilmoqda.

Yuqorida belgilangan vazifalardan kelib chiqqan holda tadqiqot ishida klaster yondashuvi asosida maktabgacha ta'lim sifatini oshirishga e'tibor qaratilganligi sababli dastlab, klaster tushunchasiga, uning tarixiy taraqqiyoti va davriy o'zgarishlar mazmunini bo'yicha keltirilgan tavsiflarni tahlil etish maqsadga muvofiq.

Klaster tushunchasi birinchi marotaba iqtisodiyot sohasida

qo'llanilgan. Garvard biznes maktabi professori, iqtisodiyotdagi klaster nazariyasining asoschisi M.Porter klasterning shakllanish mexanizmini o'zaro raqobatbardoshlikning o'sishiga sabab bo'ladigan bir-biriga bevosita bog'liq sohalarning jamlanishi, deb tushuntirdi hamda ushbu hamkorlikning davlat iqtisodiyotidagi rolini aniqlab berdi [164].

Rus olimasi T.I.Shamova klasterni raqobatbardosh, samaradorlikka erishishdan manfaatdor bo'lgan alohida sohalar birlashishining tashkiliy shakllarini kuchaytirish mexanizmi [209], deya tavsiflaydi. I.Bespalova esa klasterni ixtiyoriy komponentlar qatorida o'zining to'liq funksional ishchanlik qobiliyatini saqlaydigan bir nechta bo'laklardan iborat bo'lgan tuzilma [39], deb izohlaydi.

U.N.Xodjamqulov tadqiqotida keltirilganidek «Klaster yondashuvi universallik xarakteriga ega bo'lib, uning ta'lim tizimiga tatbiq qilinishi uzluksiz ta'lim tizimida mavjud tarqoqlikni bartaraf qilish, ta'lim turlarini umumiy maqsad atrofida birlashtirish, uzviylik va uzluksizlikni qaror toptirish, o'zaro raqobat va nazorat muhitini shakllantirish, pedagogik sohada samarali vorislikni ta'minlovchi yaxlit tizimni yaratishga asos bo'ladi» [201].

Ta'lim sohasiga klaster yondashuvining kirib kelishi innovasion jarayon bo'lib, bunga umumiy o'rta ta'lim tizimida amalga oshirilishi lozim bo'lgan yangicha yondashuvlar sifatida ta'lim turlari o'rtasida o'zaro manfaatli aloqadorlikning innovasion-integratsion yondashuvlardagi mexanizmlarini keltirib o'tish mumkin. Ta'lim tizimiga nisbatan bu kabi innovasion yondashuv haqiqiy rivojlantirish jarayonining mantiqiga mos kelsa, ta'lim sifati samaradorligi ortadi. Ayniqsa, ta'lim muassasalarining boshqaruv tuzilmasida mavjud muammolarga nisbatan munosib innovasion yondashuvlar joriy qilinsa, mavjud vaziyatni oldindan baholay olish, hodisalarining rivojlanishini to'g'ri taxmin qilish, o'z vaqtida choralar ko'rish va tashkiliy boshqaruv tuzilmasiga tuzatishlar kiritish imkoniyati paydo bo'ladi. Ta'lim klasteri bu kabi muammolarning yechimiga nisbatan to'g'ri yondashuvni qaror toptiradi. Zero, klasterli integratsiya jarayonlari yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, moddiy, moliyaviy, texnologik, informatsion, uslubiy va kadrlar sohasidagi barcha resurslar jalb qilinganligi bilan ham eng kuchli mexanizm sanaladi.

Klaster moslashuvchan tarzda o'z tuzilmalari uchun boshqaruv

tizimini yaratish, o'zaro ishonchni ta'minlash uchun haqiqiy rivojlanishni oldindan taxmin qilish imkonini beradi [199]. Ta'lim tizimining tarkibiy qismlarida sifat o'zgarishlari bo'lishi, mazmuni faoliyat, umumiy va maxsus boshqaruv funksiyalari, dastur, texnologiya va usullari va ishirokchilarning kadrlar salohiyatini rivojlantirishi bilan bog'liq jarayonlar klaster muhitini yaratish imkoniyatini beradi.

Ta'lim klasterlarining modellari Yevropa amaliyotida yetarli darajada mavjud bo'lib, Rossiya tajribasida klaster siyosati asosan ularni shakllantirish va rivojlantirish tamoyiliga asoslanadi. T.I.Shamova ta'limni rivojlantirishga klaster yondashuvi individual sub'ektlar va klaster ishirokchilarning o'ziga xos afzalliklarini kuchaytiradigan ijtimoiy hamkorlik asosida amalga oshirishga asoslanganligini ko'rsatadi [210]. Ta'lim klasterlari modelining yagona tipologik xususiyatlari M.Yu.Barishnikov, I.I.CHinnova, A.V.Simonovlar tomonidan taklif qilingan [105]. Tadqiqotchi G.E.Zaxidov tomonidan ham klasterni shakllantirish usullari normativ-huquqiy, iqtisodiy va tashkiliy-kommunikativ sohalar bo'yicha tahlil qilingan [90].

L.V.Ovsienko, I.V.Zimina, N.N.Klintsova, F.Myuller kabi olimlarning tadqiqotida ta'lim klasterlari ijtimoiy sheriklik doirasida universitetlar, umumta'lim maktablari, korxonalarning tarmoq aloqalari o'rtasidagi faoliyati degan ta'rifi keltirishadi [149]. Aynan shu mazmun tadqiqot doirasida taqdim qilinadigan ta'lim klasteri tuzilmasida o'z aksini topadi.

Ta'lim sohasidagi klasterli yondashuv borasidagi tadqiqotlarni o'tganish, bu boradagi bir qancha qarashlarni jamlash va tahlil qilish jarayonida ilmiy tadqiqotlarda klaster yondashuvining bir nechta kontseptual ta'riflarini uchratdik. Masalan, U.Xodjamqulov «alohida soha (ta'lim, iqtisodiyot va b.) bo'lib, raqobatbardosh samaradorlikka erishishdan manfaatdor bo'lgan sohalar birlashishining tashkiliy shakllarini kuchaytirish mexanizmi» [200]; I.Gulbay «zamonaviylik va muntazam yondashuvdan kelib chiqqan holda bir tashkilotning tuzilishiga birlashtirilgan bir-biriga bog'liq bo'lgan turli soha xo'jalik sub'ektlarining majmui» [65]; L.Bespalova «ixtiyoriy komponentlar qatorida o'zining to'liq funksional ishchanlik qobiliyatini saqlaydigan bir nechta teng huquqli bo'laklardan iborat bo'lgan tuzilma» [39]; L.Osechkina «ishlab chiqarish va ta'lim

dasturlarining ehtiyojlarini birlash-tirish» [150]; A.Sidorin «tashkilotning kelajak iqtisodiyoti uchun kadrlar salohiyatini shakllantirishni tashkil qilishning innovasion samarali usuli» [177]; S.Danilov «chiqarish tizimida innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashni shakllantirish vositasi chiqarish tizimida innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashni shakllantirish vositasi» [74]; Ye.Semyakina «chiqarish tizimida innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashni shakllantirish vositasi (botalar bog'chasi-maktab-kollej-OTM) integratsiyalashuvi natijasida ta'lim tizimini izchillilik tamoyili asosida qayta tashkil etish [175], deya ta'riflashgan.

Bizningcha, ta'limga nisbatan tatbiq qilinayotgan klaster yondashuviga mualliflik asosidagi ilmiy farazlarni ham taqdim etish maqsadga muvofiq: klaster yondashuvi bu-

ta'lim sohasida uning rivojlanish nazariyasi va texnologiyasini tartibga solish uchun qo'shimcha imkoniyatlar beradigan yangi xizmat turlarini joriy etish, uzviylik, uzluksizlik va izchillilik asosida ta'lim sohasi faoliyati samaradorligini oshirishga xizmat qiladigan tuzilma tuzishi;

ta'lim turlarining innovasion-integratsion hamkorlik tamoyillari asosidagi hamda maqsad umumiyligi va manfaat xususiyatidan kelib chiqqan holda belgilangan ijtimoiy buyurtmani ta'minlashga qaratilgan pedagogik-texnologik faoliyat uyg'unligini ta'minlash.

Yuqoridagi ta'rifdan kelib chiqsak, ta'limga nisbatan tatbiq qilinayotgan klaster yondashuvi bu alohida bir sohada samarali hamkorlikka yo'naltirilgan tuzilma tuzish, uning rivojlanish uchun qo'shimcha imkoniyatlar beradigan yangi xizmat bo'lib, undagi uzviylik, uzluksizlik va izchillilik soha faoliyati samaradorligini intensiv oshirishga katta ta'sir ko'rsatadi. Ta'lim sohasidagi klaster yondashuvi belgilangan ijtimoiy buyurtmani ta'minlashning qulay tuzilmasini tizimga tatbiq etishni nazarda tutadi.

Tadqiqot doirasida «ta'lim klasteri»ga quyidagicha ta'rif berish mumkin: «Ta'lim klasteri ta'lim oluvchilarning kompleks rivojlantirishni ko'zda tutuvchi o'zaro manfaatdor hamkorlikka asoslangan o'quv-tarbiyaviy, rivojlantiruvchi muxit».

Ta'lim klasterini tadqiq qilish jarayonida ta'lim klasterining samarali rivojlanishi masalasiga alohida to'xtalish lozim. Olimlar ta'lim klasterining samarali rivojlanishi, uning muvaffaqiyatini

quyidagi ta'sir ko'rsatuvchi shart-sharoit va omillarga bog'liqlik, deb hisoblaydi:

talabga javob beradigan texnologik va ilmiy infrastukturaning mavjudligi [192];

qatnashchilarning o'zaro hamkorlikka ruhiy jihatdan tayyorligi [201];

klaster sub'ektlari o'rtasida axborot almashishni ta'minlovchi kuchli axborot texnologiyalari [72].

Ta'lim klasterining samarali rivojlanish omillari tadqiqotchilar tomonidan turlicha va o'ziga xos ko'rinishda tadqiq qilinishiga qaramasdan, bularga qo'shimcha ravishda quyidagi ta'sir ko'rsatuvchi shart-sharoit va omillar keltirib o'tsak:

ta'lim klasterini rivojlantirishning turli darajalardagi mustahkam strategiyasining mavjud bo'lishi;

tajribadan o'tkazishga yo'naltirilgan dastur va loyihalarni boshqarish hamda amalga oshirishning samarali mexanizmlarini qo'llash imkoniyati;

ta'limni klasterlashtirish bilan bog'liq ilmiy-amaliy ishlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish;

samaradorlikka erishish uchun mavjud texnologik va ilmiy infrastukturani jarayonga moslashtirish;

ta'lim klasteri sub'ektlarida targ'ibot-tashviqot ishlarni amalga oshirish vositasida ularning mazkur innovasion jarayonni to'la anglab yetishlariga erishish, hamkorlik ko'p tomonlama manfaat keltirishini anglashlariga imkon yaratish;

klasterni rivojlantirishning puxta o'ylangan strategiyasini, loyihalarni muvaffaqiyatli boshqarishning usul va yo'llarini ishlab chiqish;

qatnashchilar o'rtasida tezkor axborot almashish imkoniyatini yaratish.

Demak, ta'limni klasterlashtirish bilan bog'liq ilmiy-amaliy ishlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish, ularda samaradorlikka erishish uchun mavjud texnologik va ilmiy infrastukturani jarayonga moslashtirish, sub'ektlarda targ'ibot-tashviqot ishlarni amalga oshirish vositasida ularning mazkur innovasion jarayonni to'la anglab yetishlariga erishish, hamkorlik ko'p tomonlama manfaat keltirishini anglashlariga imkon yaratish, klasterni rivojlantirishning puxta o'ylangan strategiyasi-ni, loyihani muvaffaqiyatli boshqarish-

ning usul va yo'llarini ishlab chiqish, qatnashchilar o'rtasida tezkor axborot almashish imkoniyatini yaratish klasterning muvaffaqiyatlarini yaratadi.

Ta'limni klasterlashtirish juda keng ko'lamdagi tashkiliy jarayon bo'lib, ko'p vaqt va aniq maqsadga yo'naltirilgan faoliyatni talab qiladi. Ta'limni klasterlashtirish bo'yicha tadqiqot olib borgan olimlar N.N.Davidova [72], B.M.Igoshov [72], G.E.Zaxidov [90] larning ta'kidlashicha, klasterni rivojlantirishning aniq samaralari 5-7 yilda ko'zga tashlana boshlaydi.

Respublikamizning dunyo hamjamiyatiga integratsiyalashuvi maktabgacha ta'lim tizimini jaxon standartlari asosida rivojlantirish kabi muhim vazifalarni belgiladi. Xususan, Maktabgacha ta'lim kontsepsiyasi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 maydagi PQ-4312-sonli qarori bilan tasdiqlangan «O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasi» hamda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan yoshlarga oid davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari va asosiy printsiplari asosida ishlab chiqilgan bo'lib, hozirgi murakkab global-lashuv sharoitida maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyati samaradorligini oshirish bilan bog'liq dolzarb vazifalar hamda ularni hal etishning usul va yo'llarini ilmiy nuqtai nazardan tadqiq etish, sohaga innovasion texnologiyalarni jalb qilish va ta'lim turlari o'rtasidagi munosabatlarni pedagogik ta'lim klaster metodi asosida rivojlantirish maqsadlarini ko'zlaydi.

Kontsepsiya maktabgacha ta'lim muassasalarida yoshlarni jismonan va ma'nan sog'lom qilib tarbiyalash, sohaga pedagogikaning zamonaviy yutuqlarini jalb qilish, maktabgacha ta'limning rivojlanish tendentsiyalarini belgilash, maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatiga taalluqli innovasion ilmiy loyihalarni tajriba-sinovdan o'tkazish, yosh avlod ta'lim-tarbiyasiga yaxlit tizim sifatida qarash, O'zbekiston Respublikasini 2017-2021 yillarda rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi talablari asosida milliy va jahondagi ilg'or tajribalar, bugungi O'zbekiston hayotidagi real ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar bilan uyg'un ravishda takomillashtirish masalasiga alohida e'tibor qaratilgani bilan ahamiyatlidir.

Kontsepsiya maktabgacha ta'lim yo'nalishini rivojlantirishning maqsadlari, vazifalari, ustuvor yo'nalishlarini belgilaydi hamda me-

tokognitiv ko'nikmalarni shakllantiruvchi klaster asosida bolalarni maktab ta'limiga yo'naltirgan dasturlar va kompleks-chora tadbirlarni ishlab chiqish uchun asos bo'ladi.

Ushbu yo'nalishda Maktabgacha ta'limni boshqarishning axborot tizimini (EMIS), shuningdek, bolalarni davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlariga Davlat xizmatlari markazlari yoki O'zbekiston Respublikasi Interaktiv davlat xizmatlarining yagona portali orqali qabul qilish bo'yicha davlat xizmatlari ko'rsatish tizimlarini joriy etish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirildi.

O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi tomonidan ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ilg'or o'qitish shakllari, yangi pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy qilish orqali tarbiyalanuvchilarning har tomonlama rivojlanishi ta'minlanmoqda. Shu bilan birga, maktabgacha ta'limning hozirgi holati telekommunikatsiya infratuzilmasini yanada rivojlantirishni, maktabgacha ta'lim tashkilotlarining keng polosali Internet tarmog'iga ulanishini ta'minlashni, ma'naviy yetuk yosh avlodni tarbiyalashning samarali tashkiliy va pedagogik shakllarini va usullarini ishlab chiqishni taqozo etadi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, maktabgacha ta'lim sohasida innovasion jarayonlarni joriy etish va rivojlantirish maqsadida quyidagi tadbirlarning amalga oshirilishi nazarda tutilmoqda:

1) maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirish sohasida ilg'or xalqaro tajribani o'rganish, umumlashtirish va joriy etish maqsadida xorijiy mamlakatlarga o'quv safarlarini tashkil qilish;

2) maktabgacha ta'lim sohasida dasturiy vositalar, axborot ma'lumotlar bazalari, multimedia mahsulotlarini ishlab chiqish va ularni maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatida qo'llash;

3) axborot xavfsizligining munosib darajasini ta'minlash, yagona axborot maydonini yaratish;

4) Maktabgacha ta'limni boshqarishning axborot tizimini (EMIS) yanada takomillashtirish va rivojlantirish, ma'lumotlarni kiritish va tezkor almashish uchun mobil ilovalarni yaratish;

5) o'quv va o'quv-metodik adabiyotlarning yangi avlodini tayyorlash va nashr etishni tashkil qilish, raqamli ta'lim resurslari, uydan turib masofali ta'lim berish va ota-onalar bilimni oshirish texnologiyalarini joriy etish;

6) maktabgacha yoshdagi bolalarni erta rivojlantirish sohasida ilmiy tadqiqotlar olib borish, ilg'or ilmiy ishlanmalar va texnologiyalarni maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatiga integratsiya qilish;

7) innovatsiya loyihalarini amalga oshirish maqsadida xo'jalik yurituvchi sub'ektlar, startap-loyihalar tashabbuskorlari, olimlar, moliyaviy institutlar va boshqa manfaatdor shaxslar o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni kengaytirish uchun zarur tashkiliy-texnik va moliyaviy-iqtisodiy shart-sharoitlarni yaratish;

8) maktabgacha ta'lim tizimi xodimlarining innovasion axborot-kommunikatsiya va pedagogika texnologiyalari sohasidagi bilimlari va malakasini oshirish, innovasion ta'lim muhitini tashkil qilish;

9) birinchi bosqichda har bir tuman tayanch maktabgacha ta'lim tashkilotini, keyinchalik esa respublikaning har bir maktabgacha ta'lim tashkilotini Internet tarmog'iga chiqadigan personal kompyuterlar bilan ta'minlash [8].

Respublika maktabgacha ta'lim tashkilotlari xodimlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish o'quv-metodik markazi negizida Maktabgacha ta'lim tashkilotlari rahbarlari va mutaxassislarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti tashkil etildi va unga maktabgacha ta'lim tizimi xodimlarida zamonaviy menajment va pedagogik texnologiyalar bo'yicha bilim va ko'nikmalarni shakllantirish vazifasi yuklatildi [8]. Bu tizim ham klaster muhitida alohida o'ringa hamda ta'sir kuchiga egadir. Shu bilan birga, maktabgacha ta'lim sohasida kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirishning amaldagi tizimini tahlil qilish quyidagi tadbirlarni amalga oshirish zarurligidan dalolat beradi:

1) xalqaro talablarga javob beradigan yagona ko'p darajali uzluksiz ta'lim tizimini yaratish;

2) ta'lim va amaliyotni integratsiyalashtirgan holda xalqaro ta'lim standartlari, o'quv-metodik reja va dasturlar, interaktiv va muammo-li-vaziyatli o'qitish usullari va treninglari, ilg'or axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish;

3) maktabgacha ta'lim tizimi xodimlariga qo'yiladigan malaka talablarini yanada takomillashtirish, ularning faoliyati samaradorligini baholash mezonlarini hamda pedagog xodimlarning kasbiy standartini ishlab chiqish va tasdiqlash;

4) ta'lim jarayoniga xorijiy mutaxassislarni jalb qilish yo'li bilan

maktabgacha ta'lim sohasida kadrlar malakasini oshirish tizimini takomillashtirish, shuningdek, maktabgacha ta'lim sohasida kadrlar malakasini oshirish tizimini tashkil qilish uchun, shu jumladan mamlakat hududlarida, ta'lim muassasalari sonini oshirish;

5) maktabgacha ta'lim tizimi xodimlarining xorijdagi yetakchi universitetlarda, ilmiy markazlarda va boshqa ta'lim tashkilotlarida stajirovka o'tashini tashkil qilish;

6) maktabgacha ta'lim tizimi faoliyatini tashkil qilish, ularni malakali professor-pedagoglar tarkibi bilan ta'minlash choralari ni ko'rish;

7) xorijiy mamlakatlarning yetakchi oliy ta'lim muassasalari bilan uzoq muddatli munosabatlarni yanada rivojlantirish, maktabgacha ta'lim sohasida yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash uchun O'zbekiston Respublikasida ularning filiallarini ochish;

8) tajriba almashish, ta'lim-tarbiya jarayoni sifatini oshirish bo'yicha sa'y-harakatlarni birlashtirish maqsadida pedagog kadrlar ni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish bilan shug'ullanuvchi ta'lim va ilmiy-tadqiqot, shu jumladan xorijiy mamlakatlarning muassasalari bilan samarali idoralararo hamkorlik ni chuqurlashtirish;

9) o'zlariga yuklatilgan xizmat vazifalarini eng yuqori professional darajada bajarib oladigan, yuqori intellektual qobiliyat va axloqiy xislatlarga, chuqur kasbiy bilimlarga ega eng malakali xodimlarni saralab olishda raqobat muhitini ta'minlaydigan kadrlarni shaffof tanlov asosida tanlashning yangi mexanizmlarini joriy etish;

10) maktabgacha ta'lim tizimi xodimlarini moddiy rag'batlantirish va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash dasturlarini ishlab chiqish;

11) maktabgacha ta'lim tashkilotlari rahbarlariga zaruriy kasbiy kompetensiyalar ro'yxatini o'z ichiga olgan talablarni belgilash, sertifikatlash tizimini joriy etish;

12) strategik boshqaruv, moliyaviy va HR-menejment asoslarini majburiy joriy etgan holda, maktabgacha ta'lim tizimida boshqaruv kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini takomillashtirish [8].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 apreldagi PQ-3651-sonli «Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish va rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarorining ijros-

ini ta'minlash asosida to'plangan tajribani tahlil etish va umumlashtirish, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish istiqboliga muvofiq kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va yanada rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu bilan birga, ta'lim muassasalarining resurs, kadrlar va axborot bazalari yanada mustahkamlanmoqda, o'quv-tarbiya jarayoni yangi o'quv-uslubiy majmualar, ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan to'liq ta'minlanmoqda. Jahon andozalariga javob beradigan maktabgacha ta'lim tashkilotlari qaror topmoqda va ularni rivojlantirish amalga oshirilmoqda. Ta'lim sifatini oshirishda, ta'lim jarayonini to'liq axborotlashtirish ko'zda tutilmoqda.

Shunday qilib, ta'lim-tarbiya sifatini oshirish jarayonida yangi mazmun va mohiyatga ega bo'lgan insonparvarlik tamoyillariga asoslangan, yaratuvchanlik, ijodkorlikka intilish hissi bilan yo'g'rilgan ta'lim komil inson shaxsini yetuklikka yo'naltiradi.

O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida olib borilayotgan islohotlar ta'lim-tarbiyaning maqsadini yangi yo'nalishga burdi, ta'lim-tarbiyaning maqsadi butunlay yangilandi, unga mos holda mazmunning ham, pedagogik jarayon ham yangilandi. Bu omil davlatimizning ijtimoiy siyosatini belgilab berganligi tufayli shaxs manfaatlarini ta'minlashga qaratildi.

O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim sifatiga quyidagicha yondashilmoqda:

1) sifatli o'quv jarayonini tashkil qilishda pedagog kompetensiyasini rivojlantirish;

2) ta'lim sifatini ta'minlashda zamonaviy yondashuvlarining asosiy negizi - turli xil boshqaruv, innovatsiya va axborot texnologiyalarini ta'limga joriy etishda pedagogning layoqatini oshirish;

3) ta'lim-tarbiya sifatining mahsulati - natijani qo'lga kiritish va boshqalar.

4) MTTlarda pedagogik faoliyatning maqsadi jamiyat tomonidan belgilanganligi bois uning natijasi jamiyat manfaatlari bilan bog'liq holda qaralishi lozim. Shu sababli har bir MTT pedagogi faoliyati bola shaxsini har tomonlama kamol toptirishga yo'naltirilgan bo'lishi zarur.

5) Pedagogik faoliyat avlodning ijtimoiy o'zviyilgini (ketma-ketligini) ta'minlashi, bir avlod tajribasini ikkinchi avlodga o'tkazishga

qaratilishi, bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashni lozim.

Abu Nasr Farobiyning «Fozil odamlar shahri» asarida keltirilgan bosh g'oya, ya'ni: «...faqat ilm va bilimlar jamiyatni rivojlantirishi, davlatni taraqqiy ettira olishi mumkinligi», to'g'risidagi g'oyasiga monand ravishda sifati ta'lim boshqaruvini amalda joriy etish talab etiladi [22]. Demak, bugungi kunda jahon andozalariga tenglashtirilgan ta'lim sifat tizimi asosida mutaxassislar tayyorlashga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoevning «Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak» kitobida: «Mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy ilm-fan va kasb-hunarlarini puxta egallagan, o'z yurti, o'z xalqiga fidoyi, biz boshlagan ishlarni davom ettirishga qodir bo'lgan, har tomonlana yetuk rahbar oldida dolzarb vazifalar – kelgusi avlodni komil inson qilib tarbiyalash vazifasi turibdi»-degan fikrini e'tirof etadilar [11]. Darhaqiqat, so'nggi yillarda inson omiliga e'tiborning ortib borishi munosabati bilan maktabgacha ta'lim tashkilotlarida metakognitiv metodlarni qo'llash asosida bolalarni maktabga tayyorlash masalalari muhim ahamiyat kasb etmoqda.

1.2-§. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda kognitiv va metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari

Ilmiy bilishning asosiy belgilari, avvalambor, uning ob'ektiv bilimga ongli ravishda intilishi bilan belgilanib, yangilikka ongli ravishda intilish bevosita ilmiy bilimga xos xususiyatdir. M.Veber ta'rificha, «fan olamida ilmiy asoslangan g'oyani amalga oshirish o'rganilayotgan voqega nisbatan yangi savollarning tug'ilishini anglatadi va bu kelajakda mukammal darajadagi ilmlarni egallashga asos bo'ladi» [49]. Ilmiy bilim o'zining ratsionalligi bilan ajralib turadi hamda u dalil, isbot va tizimlilikni talab etadi [228].

Fan nuqtai nazaridan yondashilganda bolaning dunyoni anglashi masalasiga faylasuf, pedagog hamda psixolog olimlar bir qancha izoh va ta'riflar berishgan. Jumladan, F.Aries [33], L.Demov [77], Yu.Bronfenbrenner [44], I.S.Kon [107], G.Krayg [112], V.T.Kudryavtsev [115], M.Mid [132] va boshqalar tomonidan olib

borilgan ilmiy izlanishlarda bolaning dunyoni ongli ravishda in'ikos etishiga oid qarashlar va omillar keltirilgan. Faylasuf N.E.Sokolova «Dunyoni anglash – bu ob'ektiv dunyoga, kishilarning o'zini o'rab turgan voqelikka va o'z-o'zida bo'lgan qarashlar tizimi bo'lib, bu qarashlarda asoslangan odamlarning hayot tarzlarini, e'tiqodlari, ideallari, bilish va faoliyat printsiplarini anglatadi va shaxsning jifimoiy-siyosiy, falsafiy, diniy, axloqiy, estetik, ilmiy-nazariy bilimlari yo'nalishini belgilaydi» deya ta'rif beradi [72: B.12].

Bola tarbiyasida pedagogik uslublarni qo'llash Ye. Belova [38], M.A. Vasilieva [47], T.N. Doronov [81], N. Dudina [82], O.M. Dyachenko [83], G.B. Korableva [110], L.N. Litvin [125], N.Mixaylenko [134], L.A. Paramonov [152], A. Plexanova [159], V.D. Semenova [174], R.Sterkina [186] va boshqalar tomonidan o'rganilgan.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixik va ma'naviy rivojlaniishi, ularning faoliyati yondashuvlar asosida tarbiyalanishi masalalari L.A. Venger [50], L.S. Vygotskiy [55], P.S. Galperin [59], V.V. Davydov [70], A.V. Zaporozets [88], E.V. Il'enkov [97], M.S. Kagan [100], V.T. Kudryavtsev [114], A.A. Leontev [122], A.N. Leontev [123], B.C. Muxina [143], B.S. Nikitin [144], J. Piage [156], N.N. Poddyakov [160], S.L. Rubinshteyn [170], 3.Freyd [197], G.P. Shchedrovitskiy [214], D.B. Elkonin [216] va boshqalar ilmiy izlanishlarda yoritib berilgan.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini muvofiqlashtirish muammolari I.V.Bestujev-Lada [40], N.P.Grisheva [63], T.Danilina [75], G.E. Zborovskiy [91], Ye.Yu. Ivanov [95], N.Mixaylenko [134], N.Korotkov [135], L.Migeeva [131] va boshqalarning ilmiy tadqiqot ishlarida tahlil qilingan.

Yuqorida keltirilgan tadqiqot ishlari maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar rivojlanishiga muayyan darajada xizmat qiladi. Tadqiqotlarni o'rganish mobaynida, bugungi kunda maktabgacha ta'lim pedagogikasida metakognitiv metodlarni qo'llash asosida bolalarni maktabga tayyorlash, didaktik jarayonlarni takomillashtirish, o'sib kelayotgan yosh avlodni ma'naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirish metodikasini rivojlantirishga bo'lgan to'liq nazariy-metodologik, jifimoiy-empirik ishlanmalarni yaratishga ehtiyoj sezilayotganligi aniqlandi.

17

17

Adabiyotlar va ilmiy ishlar tahlilidan ma'lum bo'lishicha, so'nggi yillarda MDH mamlakatlari va respublikamizda olib borilgan tadqiqotlarning talaygina qismi maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagog kadrlarini tayyorlash va qayta tayyorlash, ularning kompetentligini oshirishga yo'naltirilgan. Bunga misol tariqasida quyidagilarni keltirish mumkin:

E.V. Zateyevaning «Podgotovka pedagogov doshkolnogo obrazovaniya k problematizatsii obrazovatel'nogo protsesssa» mavzusidagi nomzodlik monografiyasida maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish, o'quv-tarbiya jarayoniga ilg'or pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalarini samarali joriy etish orqali ta'lim sifatini ta'minlash, didaktik tizimni yanada takomillashtirish, moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarni tatbiq etish, bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish masalalari yoritilgan [89: 200 b].

D.T. Pashkevichning «Izmenenie professionalnoy pozitsii vospitatelya doshkolnogo obrazovatel'nogo uchrejdeniya v usloviyax povysheniya kvalifikatsii» mavzusidagi nomzodlik monografiyasida maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagoglarining malaka oshirish jarayonida ta'lim mazmunining muassasa ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda amaliyotga yo'naltirilgan, shuningdek, ba'zi bir tashkiliy qulayliklarning (kurslardagi tayyorgarlikka qaraganda kamxarligi va o'qish bilan ishini birgalikda olib borilishi) mavjudligi haqida fikr yuritilgan va shu yo'nalishda tadqiqot ishi olib borilganligi bayon qilingan [153: 193 b].

E.V. Morozovaning «Uchyot osobennostey pedagogicheskogo myshleniya pri povyshenii professionalnoy kompetentnosti vospitateley doshkolnyx obrazovatel'nyx uchrejdeniy: V usloviyax IPK» mavzusidagi nomzodlik monografiyasida bozor iqtisodiyoti sharoitida ham shaxsiy tashabbuskorligini, ham kasbiy rivojlanishi haqini o'zi to'lashga tayyorligini namoyish etish orqali pedagog o'zining kasbiy saviyasiga bo'lgan mas'uliyatni oshirishning xozirgi kundagi muhim ahamiati ekanligi qayd etilgan [137: 217].

L.K. Kliminaning «Regionalnaya sistema povysheniya kvalifikatsii pedagogov doshkolnogo obrazovaniya» mavzusidagi mono-

ografiyasida pedagoglarni kasbiy rivojlantirishda maktabgacha ta'lim mazmuni va o'qitish metodlari xususida fikr yuritilgan. Olima malaka oshirishning mazmuni joylardagi ta'limning ehtiyojini o'zida aks ettirishini e'tirof etib, davlat tomonidan asosiy e'tibor ta'lim sohasidagi alohida milliy muammolar yechimiga qaratilishiga urg'u beradi [102: 200 b].

L.V. Bexning «Proektnaya deyatel'nost doshkolnyx rabotnikov v protsesse povysheniya kvalifikatsii kak uslovie obespecheniya kachestva obrazovaniya» mavzusidagi nomzodlik monografiyasida pedagogik kadrlar malakasini oshirishning moslashtiruvchi, to'ldiruvchi hamda innovasion funksiyalari mavjudligi pedagogik tayyorgarlikning ilmiy-texnikaviy rivojlanish natijalariga moslashtirish zaruriyatini aks ettirishi yoritilgan [41: 200 b].

Pedagog olimi A.P. Samorodovanning «Razvitiye professionalnogo pedagogicheskoy kultury vospitateley doshkolnyx obrazovatel'nyx uchrejdeniy v usloviyax instituta povysheniya kvalifikatsii» mavzusidagi nomzodlik monografiyasida maktabgacha ta'lim muassasalari pedagoglarining malaka oshirish tizimiga doir muammolar o'rganilgan va u quyidagicha turkumlangan: pedagoglarning metodlar kasbiy salohiyati yoki shu yo'nalishdagi boshqa mutaxassislariga bog'liqligi; pedagoglarning malaka oshirishga bo'lgan ongli munosabati va qiziqishlari; uzluksiz ta'limning tabaqalanishi darajasining pastligi; malaka oshirish dasturlaridan barcha pedagoglarning foydalanish imkoniyatlaridagi tengsizlik va hokazo [173: 186 b].

Psixolog olimi T.E. Chernokovanning «Formirovaniye metakognitivnyx strategiy u detey doshkolnogo vozrasta» mavzusidagi nomzodlik monografiyasi maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish muammolari yechimini topishga qaratilgan [206: 234 b].

Yu.V. Skvortsovaning «Metakognitivnye komponenty pedagogicheskogo myshleniya prepodavatelya v vospitaniy shkolnyx mavzusidagi nomzodlik monografiyasida malaka oshirish ta'limida yangi pedagogik texnologiyalar va innovasion usullarni aniqlash va amaliyotga joriy etish; pedagoglarni malaka oshirish institutlariga masofadan bog'lash orqali ta'lim mazmunini takomillashtirish, fanlardagi va o'qitishning yangi metodlari bo'yicha yangiliklar berib borish;

kursdan kursgacha davrda tuman (shahar) metodika kabinetlari tomonidan pedagoglarning uzluksiz malaka oshirish tizimini takomillashtirish; malaka oshirish institutlari kafedra va bo'lim professor-pedagoglari hamda taklif etilayotgan ma'ruzalilar o'quv dasturlari, ma'ruzalarning mazmuni, ilmiy-metodik yo'natirganligini tubdan qayta ko'rib chiqish va ularni AKT vositalari yordamida uzatish imkoniyatini tashkil etish kabi masalalar o'rganilgan [179: 198 b.]. Shuningdek, malaka oshirish jarayonlari nafaqat pedagoglarni kasbiy bilim va ko'nikmalarini o'zlashtirgan mutaxassis sifatida tayyorlashga, balki katta yoshdagi insonlarning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda, ularning o'zini-o'zi kasbiy rivojlantirishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga yo'natirilgan bo'lishi kerak, -deya e'tirof etilgan.

N.N. Abashinaning «Pedagogicheskaya podderjka razvitiya kommunikativnoy kulturny detey starshego doskolnogo vozrasta v kulturno-igrovom prostranstve doskolnogo uchrejdeniya» mavzusidagi monografiyasida «metabilish» tushunchasiga keng ta'rif berilgan. Muallif fikricha, «metabilish»-maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda olam va tevarak-atrof to'g'risida shakllangan tushunchalarini tahlil qilishga qo'yilgan ilk qadamdir [21: 166 b.].

Yuqorida tahlil qilingan monografiyalardan ko'rinib turibdiki, maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi pedagogik jarayon – ma'lum bir maqsadga yo'natirilgan, pedagogik faoliyat ta'sirida tashkiliy shakllantirilgan va mazmunan boyitilgan tizimdir. Bu tizimni boshqarishda va uning sifatini yuqori pog'onaga yuksaltirishda yangi yo'llarni topish, ta'lim jarayonini zamonaviy texnologiyalar bilan jihatlash, uni ma'naviy jihatdan yangilash, tarkibiy jihatdan texnik va texnologik qayta tuzish kabi chora-tadbirlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Har tomonlama yetuk, komil insonni shakllantirish masalasining ko'p qirrali va murakkabligi hozirgi zamon maktabgacha ta'lim pedagogikasi va amaliyoti uchun muhimligini ko'rsatib beradi. CHunki bu vazifani pedagog kadrlar mahorati, ularning yetukligi, chuqur kasbiy bilimi, ko'nikma va malakasi, maxsus bilimsiz amalgacha oshirib bo'lmaydi. Bu borada maktabgacha ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatayotgan pedagog kadrlarning kasbiy kompetentligini oshirish dolzarblik kasb etmoqda.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan isloxohtlar ta'lim muassasalari faoliyatini takomillashtirishdek muhim vazifani qo'ydi. Zero, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev ta'kidlaganlaridek: «taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham ilm-fan, ta'lim va tarbiyadir. Shuning uchun ham, maktabgacha ta'lim, maktab va oliy ta'lim tizimlari, ilmiy-tadqiqot muassasalari faoliyatida sifat o'zgarishlari ro'y bermogda» [17]. Bu esa hozirgi vaqtda maktabgacha ta'lim tizimida davr talabiga javob beradigan mutaxassislarni nazariy bilimlar bilan bir qatorda jahon andozalariga mos holatda tayyorlash, ularning malakasini oshirish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Shu bilan birga maktabgacha ta'limni isloh qilishning asosiy shartlaridan biri - buyuk ma'naviy fazilatlariga ega, insoniy fazilatlarini o'zida mo'jassamlashtirgan, yetuk kadr sifatida faoliyat yuritayotgan mutaxassislar avlodini yetishtirishni talab etadi. Hozirgi davrning bu talabi – maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarini axloqan va ma'nan yetuk, komil insonlar qilib tarbiyalash vazifasini bajarishni talab etadi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbarlari va pedagog kadrlari oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biri – erkin fuqaro ma'naviyatini, ozod shaxsni shakllantirish masalasidir. Boshqacha aytganda, o'z xaq-huquqlarini tanitadigan, o'z kuchi va imkoniyatlarini anglagan, atrofda sodir bo'layotgan voqea va hodisalarga mustaqil munosabat bilan yondashgan, ayni zamonada shaxsiy manfaatlarini mamlakat va xalq manfaatlari bilan uyg'un xolda quradigan erkin, har jihatdan barkamol insonlarni tarbiyalash lozim. Shu jihatdan olganda, barkamol insonni tarbiyalash avvalo, pedagoglardan ulkan mahorat va mas'uliyatni talab qiladi. Ustozlik mahorati va pedagogik san'atining tayyor andozasi yoki qolipi mavjud emas. Ushbu san'atni egallash uchun insondan katta kuch, ijodkorlik va ko'p yillik tajriba talab etiladi. Shu sababli maktabgacha ta'lim jarayonida bolalarni maktabga tayyorlashda didaktik jarayonga metakognitiv metodlarni qo'llash va pedagogik tizimni oqilona tashkil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzumizning mantiqiy davomi sifatida «Metabilish» tushunchasi tahliliga o'tsak. «Metabilish» tushunchasining murakkab va serratmoqliligi ko'plab yondashuvlar orqali uning aslyati, tabiatini, tarkibini tushunish, hamda uni o'rganishga qaratilgan alohida

metodlarni talab etadi. Aynan shu sababli, olimlar tadqiqotlarida «Metabilish» tushunchasi turlicha, bir-biriga o'xshamagan holda talqin etilganligini ko'rishimiz mumkin.

«Metabilish» tushunchasi tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, ushbu tushuncha fanga ilk bor Djon Fleyvell tomonidan 1976 yilda kiritilgan. Uning fikricha, insonning bilish jarayonlari haqidagi umumiy bilimlar majmuasini nazorat qilishga undaydigan bilimlar sohasiga metabolish sohasi deyiladi [235]. Dj.Fleyvell metabolishning to'rt komponentini ajratib ko'rsatadi: metakognitiv bilimlar, metakognitiv tajriba, metakognitiv maqsad, metakognitiv strategiya. Ingliz olimi A.Braun ta'kidlashicha, metabolish – bu inson tomonidan o'zlashtirilgan o'zining bilimlari to'g'risidagi bilimdir. Olima metabolishni ikki kategoriya asosida o'rganishni tavsiya etadi: 1. Bilish to'g'risidagi bilim – faoliyat majmui bo'lib, ongli ravishdagi kognitiv xatti-harakat va qobiliyatlarni boshqaruvchi refleksiv jarayondir;

2. Bilish regulatsiyasi – didaktik jarayonlarda bilishga intilish hissinu muvoqlashtiruvchi xatti-harakatlar va faoliyat majmuasi [226].

A.Braun metabolish jarayonlari ta'lim berish jarayonlarini muvoqlashtirib, ularni nazorat qilishga xizmat qilishi va bir necha tizimdan iborat bo'lgan faoliyatni:

Faoliyatni rejalashtirish jarayoni (rejani shakllantirish, natijani ko'ra bilish, quyilgan kamchiliklarni tahlil qilish);

Faoliyatni nazorat qilish jarayoni;

Bilish faoliyatining natijavilyigini nazorat qilishni tashkil etishini keltiradi [226].

Ingliz olimi R.Klyuve xam metabolish jarayonlarida kognitiv faoliyatni muvoqlashtiruvchi va boshqaruvchi ikkita tizimini:

Nazorat jarayoni – quyilgan topshiriqni identifikatsiyalashga undovchi, o'z faoliyatiga baho berish va kelgusi faoliyatni rejalashtirishga hamda natijavilyigini ta'minlovchi yo'naltiruvchi jarayon;

Boshqaruv (regulyatsiya) jarayoni – quyilgan topshiriqni bajarish uchun resurslar taqsimotiga ko'maklashuvchi, topshiriq bajarilishining algoritmini belgilovchi jarayoni ajratib ko'rsatadi [230].

Xorij olimlari Z.Freyd, K.Yung, K.Xorni, CH.Spilberger tadqiqotida shaxsning ijtimoiy qadriyatlarini diagnostika qilish, gu-

ruhda xulq-atvor motivatsiyasini o'rganish asosida inson tafakkuri taraqqiyotining bosqichlarini chuqur tahlil qilishgan. Ularning ilmiy izlanishlarida insonning taraqqiy etishida ma'rifatparvarlik, uning xususiyatlari, tafakkur faoliyatidagi o'rni tadqiq qilingan [236; 220; 203; 233].

Skott Plaus, Karl Popper, M.Lipman, D. Kluster, R.Paul tadqiqotlarida inson tafakkurining ma'rifatparvarlikka intilish xususiyatlariga oid jihatlari tadqiq etilgan [180; 163; 227; 104; 231].

D.Rigli, P.Shets, R.Glants va S.Vaynshteyn tadqiqotlarida metabolishni o'z bilimlarini ongli ravishda o'rganishga mo'ljallangan refleksiyani qo'llash jarayoni va o'z tafakkur faoliyatining strategiyasini belgilashga mo'ljallangan xatti-harakatlar majmuasi sifatida e'tirof etishadi. Olimlarning fikricha, rejalashtirish, xatti-harakatni belgilash strategiyasi, bilish jarayonlari monitoringi insonning ongli ravishda o'quv-biluv faoliyatida muhim o'rinni egallaydi [232].

S.Tobias va X.Eversonlar metabolishning tarixik modelini taklif etishib, unda bilimni baholash, o'qitish sifatini baholash, kelgusi o'quv faoliyatni rejalashtirish va o'quv strategiyasini belgilash muhim ahamiyat kasb etishi tavsiflangan [234]. Bilimlar monitoringi metakognitiv ko'nikmalarni shakllantiruvchi muhim qadam bo'lib, insonning nimani yaxshi bilishiyu yana nimalarni o'rganishi lozimligi haqida o'ylab ko'rishga xizmat qilishini belgilaydi.

Rus olimlari M.Xolodnaya, boshqa mualliflar singari, metabolish jarayonlari bilimlarni ongli nazorati bilangina aniqlash mumkinligi to'g'risidagi fikrlar bilan cheklanmasligini uqtiradi. Muallif maktabgacha tayyorlov yoshidagi bolalarning intellektual sohasini tadqiq qilgan olma mental qobiliyatning shakllanishida uch bosqichni ajratib ko'rsatadi:

- Kognitiv bilim (tajriba) – mental tarkib, ya'ni qabul qilinayotgan axborotlarni tizimlashtiruvchi, ularni interpretatsiyalovchi va idrok qiluvchi bosqich;

- Metakognitiv bilim – intellektual faoliyatni boshqarishda bevosita va bilvosita qabul qilingan axborotlarni qabul qilish, boshqarish (regulyatsiya qilish). Metakognitiv bilim bevosita qabul qilingan axborotlar ustidan intellektual nazorat olib borishni ta'minlaydi va u metakognitiv bilimlarni rivojlantirishga xizmat qiladi;

- Intentsional bilim (tajriba) – intellektual moyilliklarni yo'naltirish

ruvchi mental tarkib [202].

Yuqorida bildirilgan fikrlardan kelib chiqib, shuni ta'kidlash mumkin, maktabgacha ta'lim pedagogikasi maktabgacha ta'lim va boshlang'ich ta'lim uzviyligini davom ettiruvchi metakognitiv ta'limni zamonaviy maktabgacha ta'lim muassasalarida tashkil qilishni inobatga olishi zarur. Maktabgacha ta'limda variativlik asosida o'sib kelayotgan yosh avlodni hayotning ijtimoiy-iqtisodiy sohalariga ko'nikuvchanligini shakllantirish orqali fikr-mulohazali shaxslarni yetishtirish holatini vujudga keltiradi. Ikkinchi tomondan, maktabgacha ta'limda metakognitiv bilimlarni shakllantirishga yo'naltirilgan moslashuvchan ta'lim berish bolaning kattalar bilan mulqoti davomida insonparvarlikka asoslangan sub'ektiv darajasining belgilanishi bilan o'zlanadi.

Mavzu doirasida bajarilgan ishlarda, mavjud bo'lgan yana bir nuqam, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar tafakkuri masalasi hisoblanadi.

A.V. Petrovskiy, ta'kidlashicha, «tafakkur shuning uchun ham zarurki, hayot va faoliyat davomida har bir individ narsalarning qandaydir yangi, ilgari ma'lum bo'lmagan xususiyatlariga duch keladi. Koinot cheksiz bo'lganidek uni bilish jarayoni ham cheksizdir. Shunday ekan, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda tafakkur hamisha hali bilib olinmagan, yangilikning ana shunday cheksiz chuqur jihatlarga qaratilgan bo'ladi. Har bir bola tafakkur qilargacha, buning bilan shu paytgacha qandaydir yangilikni, noma'lum narsani mustaqil ravishda kashf qiladi» [155: 102 b.].

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda tafakkur amaliy faoliyat asosida hissiy bilishlardan paydo bo'ladi va boriqni kognitiv anglash vositasida rivojlanadi [115: 592 b.].

Respublikamiz pedagog olimlari U.I. Inoyatov va N.A. Muslimovlarning «Pedagogika: 1000 ta savolga 1000 ta javob» nomli metodik qo'llanmasida tafakkur tushunchasiga quyidagicha izoh berishgan: «tafakkur – ijtimoiy voqea-hodisalarning ongda to'laqonli aks etishi, inson aqliy faoliyatining yuksak shaklidir [98: 114 b.]. Shunday ekan, tafakkur – yangilikni qidirish va olishga sotsial jihatdan bog'liq, aloqador psixik jarayondir, uning tahlili va sintezi jarayonida voqelikni bevosita va bilvosita umumlashtirib aks ettirish jarayonidir. Demak, bolalarni maktabga tayyorlashda maktabgacha

ta'lim tashkilotlaridagi didaktik jarayon tarbiyalanuvchining sezgi, idrok va tasavvurlarining rivojlanishi orqali bosqariladi.

E.Z. Usmonova o'zining «Bolalarda mustaqil tafakkurni qanday shakllantirish mumkin» nomli o'quv qo'llanmasida «tafakkur – ijtimoiy hayot sharoitida shakllanadigan jarayon bo'lib, dastavval keng predmetli (amaliy) faoliyat tarzida namoyon bo'ladi, keyinchalik u «aqliy» xatti-harakat xarakterini oluvchi shaklga aylanadi»-deb ta'rif keltirgan [195: 78 b.].

J.Xasanboev, X.To'raqulovlar tomonidan nashr etilgan «Pedagogika fanidan izohli lug'at»da tafakkurga berilgan ta'rifga ko'ra: «Tafakkur – falsafiy tafakkur rivoji insoniyat taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq jarayondir. Ma'lumki, hayotdagi voqea-hodisalarning bar-chasi ijtimoiy ongda aks etadi. Tafakkur – insoniyatning necha ming yillik tarixiy rivojlanishi davrida ijodkorlik jarayoni bilan bog'liq holda hosil qilinib borilgan va erishilgan oliy va aqliy ne'matdir [198: 155 b.]. Demak, olimlarning e'tiroficha, tafakkur amaliy faoliyat asosida hissiy bilishlardan paydo bo'ladi va hissiy bilish chegarasidan ancha tashqariga chiqib ketadi [155: 102 b.].

J.J. Pajening «Bolaning rivojlanishida muhimning o'rni» [156: 408 b.], D.B. Elkoninining «Shaxs rivojlanishida o'yinning ahamiyati», «Pedagogik psixologiya» [216: B.36-45], V.V. Davidovning «Rivojlantiruvchi ta'lim nazariyasi»da shaxs tavsifi, uning rivojlanish bosqichlariga psixik jarayonlarning ta'siri, faoliyatni bosqarishda tafakkur xususiyatlari haqida fikrlar bildirilgan [70].

P.I. Ivanov fikricha, «tafakkur insonning shunday aqliy faoliyatidirki, bu faoliyat voqelikni eng aniq (to'g'ri), to'liq, chuqur va umumiy lashtirib aks ettirishga (bilishga), insonning tag'in xam oqilona amaliy faoliyat bilan shug'ullanishiga imkon beradi» [95: 183 b.]. Olimning fikriga qo'shilgan holda shuni ta'kidlash joizki, tafakkur atrof-muhitdagi voqelikni nutq yordami bilan umumlashtirishda aks ettiruvchi psixik jarayondir. Bu to'g'risida rus olimi A.V. Petrovskiy «tafakkurga ijtimoiy sabablar asosida vujudga kelgan, yangilik qidirishdan iborat psixik jarayon, boshqachagina qilib aytganda, tafakkur voqelikni analiz va sintez qilishda uni bevosita va umumlashtirib aks ettirish protsessidir»,-degan fikrni ilgari suradi [155: 102 b.]. Binobarin, tafakkur – inson psixik faoliyatining yuksak formasi bo'lib, inson tajribasida, sezgi, idrok va tasavvur

asosida vujudga kelgan va taraqqiy qilib boradi.

Bolaning shaxs sifatida kamol topishida ijtimoiy, biologik, ruhiy omillar muhimligi va bunda kognitiv jarayonlar, uning xususiyatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda *ijtimoiy muhit* – bola shaxsini shakllantiruvchi ijtimoiy munosabatlar majmui sifatida talqin qilinadi.

Shunday qilib, falsafa, psixologiya va pedagogikaga oid ilmiy adabiyotlar tahlillaridan ma'lum bo'ldiki, «metakognitiv tafakkur» mazkur sohalarida qizig'ish uyg'otadigan kategoriya sifatida baholalanadi. Falsafiy, psixologik va pedagogik adabiyotlarda tafakkurning ikkita turi ajratib ko'rsatiladi: ratsional va irratsional. Mazkur tafakkur turlaridan ikkinchisini M.Tojiev va B.Ziyomhammadovlar muroqaba (ichki tuyg'ular) yordamida fikr yuritish deb ataydi. Ularning fikricha, birinchisi ob'ektiv borliqning xususiy tomonini aks ettirsa, ikkinchisi to'lg'in jabhasi bilan bog'liq [92: B.27]. Intellekt insonning bilish qobiliyati, fikrlash, anglash, tafakkur qilish salohiyatini belgilaydi. U ma'naviyatga va fikrlashga yaqin bo'lib, insonning ruhiy-xissiy tuyg'usi, bilish qobiliyati va aql-zakovati, aqliy yetukligi ijobiy fikrlashi va yuksaklikka intilishi bilan uyg'unlashadi [208: B.12]. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, metakognitiv ko'nikmalarga ega bolalar maktabga o'qishga qabul qilinganach, ularning intellektual qobiliyatlari yuqori bo'lishi aniqlangan. Metakognitiv ko'nikmalar bolaning fikrlash darajasini o'stiradi, metabilish jarayonlarini rivojlantiradi. Bunda topshiriqlarni bajarish mobaynida bola diqqatni jamlashni o'rganadi, ma'lumotlarni saralay oladi, o'zining faoliyatiga baho beradi.

Insonning metakognitiv faoliyati ko'rinishlari J.Piagening operatsional nazariyasi [156; 157], Dj. Brunerning kognitiv kontseptsias [45], A. Nyuell, Dj. Shou [148], P.Lindsey, D. Norman [124] va boshqalarning tafakkur nazariyalari, P.Ya.Galperin [59], N.F.Talvizi-na [58] va boshqalarning aqliy jarayonlarni faollashtirish kontseptsiyalarida, V.D.Shadrikovanning sistemogenez faoliyati nazariyasida o'z ifodasini topgan [207]. Il.C.Vygotskiyning oliy psixik faoliyatning funktsiyalari to'g'risidagi kontseptsiyasida ham insonning bilish jarayonlarini nazorat qila olish holati yoritib berilgan [53].

Yuqoridagi ilmiy qarashlar, nazariyalar va kontseptsiyalar tahlillaridan maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni maktabga tayyorlashda ularda aynan metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirish

muhimligini ta'kidlash joiz.

Metabilishning muhim komponentlaridan biri – bu metakognitiv strategiyalardir. Dj. Fleyvell ta'biricha, bu strategiyalar insonning bilim olish maqsadlarini o'zi tomonidan nazorat va monitoring qilishga xizmat qiladi [235]. V.A. Molyakolarning ilmiy qarashlarida insonning shaxsiy kognitiv strategiyalar tuzilmasi o'rganiladi [136]. Metakognitiv strategiyalarning «kompleks strukturasini», «bilishni qaytadan idrok qilish»ga undaydi [45]. Bizning tadqiqotlarimizda, aynan, maktabgacha yoshdagi (6-7 yosh) bolalarda metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirish, ularni maktabga tayyorlashdagi asosiy kafolat beruvchi jarayon hisoblanadi. A.Venger, N.N. Podd'yakov, N.G. Salmin va boshqalar tadqiqotlarida ham maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda metakognitiv strategiyalardan foydalangan holda ularning intellektual jihatdan shakllantirish muhimligi uqitirildi [50; 160; 172].

K. Tixomirov, Yu.K.Kulyutkin, I.I.Semenov va boshqalar maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabga tayyorlashda refleksiya, uning ahamiyatini alohida tadqiqi qilishadi [191; 117; 174]. J.Piaje [156; 157], M.Donapson [73], V.V. Davtydov [71], A.Z.Zak [67], G.A.Tsukerman [204]lar ham bolalarda refleksiya jarayoni fikrlashning oliy pog'onasi sifatida namoyon bo'lishini o'z ishlarida qayd etib o'tishgan. Shu sababli, maktabgacha yoshdagi (6-7 yosh) bolalarda metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirishda yuqoridagi nazariyalar, ilmiy qarashlar va kontseptsiyalarni inobatga olib, maxsus metodika yaratilish zarurligi mavjudligi, bu muammoga amaliy tavsifdagi masala sifatida qarashga undaydi.

J.Piaje, C.Jl.Rubinshteyn, Ya.A.Ponomarev va boshqalar fikricha, bilish jarayonlari mantiqiy tafakkur jarayonlari bilan uyg'unlikda kechadi [156; 157; 170; 162]

E.S.Ernakova, O.R.Galimov, I.B.Shivan, N.N.Kondakova, R.R.Zinurova, A. Ye. Rezanova va boshqalarning ishlarida dialektik tafakkur maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga xosligi o'z tasdig'ini topadi. Olimlarning fikricha, 6-7 yoshli bolalarda ushbu tafakkur turini rivojlantirish yo'llari ko'rsatib berilgan. Shuningdek, psixolog olimlarning ko'rsatishlaricha, aynan dialektik tafakkur ularning kelgusidagi metakognitiv bilimlar ko'lamini kengaytirishga xizmat qiladi [85; 57; 211; 162; 108; 93].

Manbalar tahlili natijasida, biz metakognitiv strategiyasi tasniflarini takomillashtirdik va o'zimizning ta'rif yondashuvni taklif etadik.

Metakognitiv strategiyalar – fikrlash strategiyalarini yo'naltiruvchi, dialektik aqliy harakatlarni boshqaruvchi, muayyan tafakkur tuzilmasidir.

Metakognitiv strategiyalar bilish jarayonlarini muvofiqlashtirib, ularni quyidagi aqliy xatti-harakatlarni bajarishga undaydi:

1) amaldagi aqliy strategiyaning asossiz ekanligini va uni yangicha tuzilmasini ishlab chiqish zaruratiga ehtiyoj mavjudligini anglash, alternativ, muqobil strategiya ishlab chiqish dialektikasi;

2) amaldagi strategiyaning transformatsiyasi, ya'ni a) oldingi eskitgan strategiyaning o'rni yangi mohiyatdgisini ishlab chiqish orqali; b) aqliy umumlashmalar orqali ikki va undan ortiq strategiyalarni jamlash va h.k.

«... inson tafakkuri ... tabiat, jamiyatning ob'ektiv qonunlarini bilish asosida narsa va hodisalar, voqealar rivojlanish yo'nalishini oldindan ko'rishga, ularga amaliy ta'sir etish yo'llarini belgilab olishga yordam beradi» [193: 320 b]. Binobarin, bolalarni maktabga tayyorlashda ularning muq faoliyatini rivojlantirish va shu asosda meta bilish ko'nikmalarini tarkib topitirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Muhammadrizo Ogahiy fikricha, til va fikrlash insonni boshqa mavjudotlardan farq qilib turadigan asosiy belgidir, fikr va til «takallum» qilishga «fasohat va nafosatga», «ko'ngil mahzanidan javohir sochish» uchun berilgandir. Inson bilan tabiat o'rtasidagi uyg'unlik, tabiat go'zalligi inson tafakkuri, ma'naviy dunyosi rivojida g'oyat muhimdir [193: B.121]. Olim fikricha, tafakkurning rivoji narsa va hodisalarni chuqur va har tomonlama bilish imkonini beradi. Aqli inson narsa va hodisalarning tub mohiyatiga yetadi, ularni to'g'ri baholab, aniq xulosa chiqara oladi.

Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy ta'biri bilan aytganda, dunyoda insondan ulug'roq kamolot yo'q, chunki unga «bebahom marvati»- aql-zakovat kuchi hadya etilganki, unda «sir-asrorlarni va yuksak cho'g'qilarni bilish qobiliyati» bo'lib, uning ko'magida inson «ulug' zafarlarni bajo keltiradi. Alisher Navoiy inson o'zining tafakkur quvvati, dahosi, mehnati bilan tabiat va jamiyatni o'z ehtiyojlari

yo'lida o'zgartiradi, - degan fikrni ifoda etadi [193: B.127].

Abu Rayhon Beruniy dunyoda insonning tutgan o'rni, istiqboli masalasiga katta e'tibor bilan qarab, ongli hayotiy faoliyat odamni hayvonning ongsiz xayotiy faoliyatidan farqlantiradigan muhim jihatlardan biri ekanligi uqtiradi. Uning «Mineralogiya» asarida: «odamda tafakkur qudrati bo'lmaganda edi, uning ahvoli hayvonlar holatidan ham tubanroq bo'lgan bo'lardi, chunki odam kuch jihatidan hayvonlardan zaif, kuchli tabiiy ximoya vositalaridan mahrumdir»- deb yozadi [193: B.214]. Beruniy ta'limotiga ko'ra, tabiatni bilish jarayoni sezgilardan boshlanib, tafakkur darajasigacha ko'tariladi, ma'lum narsalardan noma'lum narsalarga va hodisalarni bilishga tomon rivojlanib boradi. Bilish jarayonida hissiy bilish - sezgi, idrok, xotira kabilarga Beruniy katta e'tibor beradi va ularsiz tabiat hodisalar haqida tasavvur hosil qilish mumkin emasligini ta'kidlaydi [193: B.215]. Binobarin, jamiyatning o'z-o'zini boshqarish darajasi kishilar ongining o'sishi, uning tafakkur madaniyati yetukligi bilan uzviy bog'liqdir. Shunday ekan, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni maktabga tayyorlashda metakognitiv bilimlarning o'rni beqiyosdir.

Ma'rifatparvar Abdulla Avloniy o'zining «Turkiy guliston yoxud axloq» asarida inson tafakkurining amaliy va hayotiy ahamiyatini bayon etib, shunday yozadi: «Ilm inson uchun g'oyat oliy va muqaddas bir fazilatur. Zeroki, ilm bizga o'z ahvolimizni, harakatimizni o'yina kabi ko'rsatur. Zehnimizni, fikrimizni qilich kabi o'tkir qilur. Savobni gunohdan, halolni haromdan, tozani murdordan ayirib berur. To'g'ri yo'lga rahnamolik qilub, dunyo va oxiratda mas'ud bo'lishimizga sabab bo'lur. Ilmsiz inson mevasiz daraxt kabidur» [23: B.15]. Pedagog olim o'z fikrini davom ettirib, inson tafakkuri masalalariga alohida to'xtalib o'tadi va: «fikr tarbiyasi eng kerakli, ko'p zamonlardan beri taqdir qilini kelgan, muallimlarning diqqatlariga suyalgan, vijdonlariga yuklangan muqaddas bir vazifadir. Fikr insonni sharofatlik g'ayratlik bo'lishiga sabab bo'ladi. Bu tarbiya muallimlarning yordamiga so'ng daraja muxtojdurki, fikrning quvvati, ziynati, kengligi muallimning tarbiyasiga bog'liqdur» [23: B.15]. Darhaqiqat, insoniyat taraqqiyoti, jamiyat rivoji uchun insonning tafakkuri amaliy bilimlardan kam bo'lmagan ahamiyatga egadir.

Metabolish intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish bilan chambarchas bog'liq. Martsano tadqiqotlarida, metaboliushga urg'u qilingan murabbiylar samarali natijalarga erishganligini ta'kidlaydi, aynan tahsil oluvchi o'zining «bilishi to'g'risidagi bilish» uni yanada bilimni o'zlashtirishga undashini isbotlab berdi. Olimning fikriga ko'ra, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni maktabga tayyorlashda aqliy tarbiyaning roli, ayniqsa, kattadir. Chunki aql his-tuyg'ular va idrok etishdan tortib, fikrlash va tasavvur etishgacha bo'lgan jarayonlar o'sayotgan organizmning taraqqiy etishida ahamiyatlidir. Aqliy rivojlanish fikrning kengligida voqealarni har xil bog'lanishlarda, munosabatlarda ko'ra bilish, umumiyashtirish qobiliyatida namoyon buladi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning aqliy rivojlanishi faoliyat jarayonida, dastlab muomalada bo'lish, narsalar bilan bajariladigan faoliyat natijasida, keyin esa o'quv, mehnat, samarali faoliyatlar: rasm chizish, loy va plastilindan buyumlar yasash, applikatsiya, qurish - yasash jarayonida amalga oshirib boriladi. Bolaning aqliy rivojlanishiga ta'lim va tarbiya samarali ta'sir ko'rsatadi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga aqliy tarbiya berishni to'g'ri tashkil etish uchun ularning aqliy rivojlanish qonuniyatlari va imkoniyatlarini bilish kerak.

Maktabgacha ta'lim jarayonida bola buyumlar hamda hodisalar bilan tanishadi, nimanidir bilib oladi, ushlab ko'radi, hidlaydi, tortib ko'radi, nimagadir quloq soladi. Shu tariqa, uning dunyogarashi shakllanadi. Tevarak-atrofdagi buyumlar, tabiat bolaning sezgi organlari-analizatorlariga ta'sir etadi va senzitiv sezgisi hosil bo'ladi. Sezgi bolalarga buyumlarning ayrim xossalari: sovuq-issiq, g'adibudur, silliq-yaltiroq, xushbo'y va h.k. ni bilim olishga yordam beradi. «Sezgi atrofdagi muhimni bilishning dastlabki bosqichi sanaladi. Bola sezgi tufayligina tevarak-atrofdagi narsalar to'g'risida bilim, tajriba to'plab boradi. Idrok esa ancha murakkab jarayon bo'lib, sezgilar asosida hosil bo'ladi. Bola olmani qo'lida ushlab ko'rib, qarab chiqib va yeb ko'rib, uni yaxlit bir buyum, ayni bir vaqtda dumaloq, qizargan, xushbo'y, mazali va h.k. tarzda idrok qiladi. Bola olmani yaxlit bir buyum tarzida tasavvur qilishi uchun birdaniga bir nechta analizator: ko'rish, sezish va hid bilish analizatorlaridan foydalanadi». Analizatorlar bir vaqtning o'zida birdaniga ishlashi buyumning xossasi va belgilarini aniqroq hamda to'laroq

bilish imkonini beradi. Shuning uchun maktabgacha ta'lim jarayonida bolani aqliy jihatdan to'g'ri tarbiyalash maqsadida buyumlar ni ko'proq analizatorlar yordamida idrok qilishga imkon tug'dirish, bolaning sensor madaniyatiga alohida e'tibor berish lozim bo'ladi. Bola 3 yoshga to'lganda uning so'z zaxirasi 1200-1500 taga yetadi. Bola katta yoshdagi kishilar unga nima haqida gapirayotganlarini yaxshi tushunadi. Bu katta yoshdagi kishilar nutqidan har tomonlama tarbiyalashning kuchli vositasi tarzida foydalanish imkoniyatini beradi. Bolalarning aqliy jihatdan o'sishida xotira katta ahamiyatga ega. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning xotirasi ko'pincha beixtiyor tarzda rivojlanadi. Shuningdek, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning aqliy rivojlanishida xayol muhim rol o'ynaydi.

«Xayol bolaning hayoti jarayonida, uning faoliyatida ta'lim va tarbiya ta'sirida tarkib topadi. Bolaning xayoli u syujetli o'yinlar o'ynay boshlaganda, kattalar qiziqarli etraklar aytib berganda, o'sha etraklarga qiziqish orqali dastlabki alomatlar paydo bo'ladi. Ammo boladagi xayol ko'proq aniq vaziyatga bog'liq bo'ladi (masalan, qo'g'irchoq ko'rinish qolsa, uni uxlatadi, mashina bo'lsa, birov narsani tashiydi va h.k.). 6-7 yoshli bolaning tajribasi ortib, faoliyati murakkablashadi va buning natijasida bola xayolida sezilarli o'zgarish yuz beradi» [213: B.148]. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi yosh avlodni aqliy tarbiyalash vazifalarini jamiyatimizning ijtimoiy talablariga va insonning aqliy rivojlanish mohiyati va tabiatiga asoslanib ishlab chiqadi.

Metakognitiv ko'nikmalar asosida bolalarni maktabga tayyorlashdagi asosiy vazifalar:

bolalarda tabiat va jamiyat to'g'risidagi bilimlar tizimini, ilmiy dunyogarashni shakllantirish; aqliy faoliyat, bilish jarayonlari va qobiliyatlarni, aqliy jarayonning xilma-xil usullarini rivojlantirish; mustaqil bilish qobiliyatlarini, aqliy mehnat madaniyatini rivojlantirish; aqliy bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirish va boshqalar.

1.3-§. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'quv mashg'ulotlari samaradorligini oshirishda pedagogik ta'lim innovasion klasteri komponentlaridan foydalanish

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim va tarbiya sifati, uni baholash va o'quv mashg'ulotlarini tashkil qilish bo'yicha jahonda olib borilgan tadqiqotlar asosida quyidagi ilmiy natijalar olingan: maktabgacha tarbiya tashkilotlarida ta'limiy va tarbiyaviy sifat nazoratining ichki baholash mexanizmlari ishlab chiqilgan (London universiteti qoshidagi «Layf Kouching», Ta'lim institutlari (Buyuk Britaniya); ta'lim sifati menejmenti tizimini sertifikatlash va sifatni kafolatlash usullari tavsiflangan (Bavariya akkreditatsiyalash, sertifikatlash va sifatni kafolatlash instituti, Germaniya); ta'lim sifati nazoratining tashqi baholash mexanizmlari takomillashtirilgan (Nant, Fransiya); sifatning yalpi boshqaruvi kontsepsiyasini oliy ta'lim muassasalarida qo'llash xususiyatlari ochib berilgan (Kalliforniya va Ogaya universitetlari, AQSh); ta'lim sifati baholash mezonlari va ko'rsatkichlari takomillashtirilgan (Vullongong universiteti, Avstraliya); sifat boshqaruvini takomillashtirib borish yo'nalishlari aniqlangan (Tokio pedagogika universiteti, Yaponiya); nodavlat maktabgacha tarbiya muassasalari xodimlarining mehnat samaradorligini oshirish (Seul Milliy universiteti), sifatni baholash va nazorat qilish usullari yaratilgan (Shanxay ta'limni baholash instituti, XXR); maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim sifati baholash ilmiy-amaliy jihatdan asoslangan (Puchon Milliy universiteti, Koreya Respublikasi); professor-pedagoglarning pedagogik mahoratini oshirish orqali sifatni ta'minlash mexanizmi yaratilgan (Bosh ilmiy-metodik markaz, O'zbekiston).

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim va tarbiya sifati, uni baholash, ilmiy-nazariy asoslash, kvalimetriyaga murojaat etish, sifatning yalpi menejmentini qo'llash uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirishning muhim shartlaridan biridir.

Maktabgacha yoshdagi bola shaxsining rivojlanishi malakali kadrlar tayyorlash sohasidagi davlat siyosati doirasida shaxsni intellektual va ma'naviy-axloxiiy jihatdan tarbiyalash, uning har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida namoyon bo'lishiga erishishni nazarda tutadi. Mazkur ijtimoiy talabning amalga oshirilishi har bir

fuqaroning bilim olish, ijodiy qobiliyatini namoyon etish, intellektual jihatdan rivojlanishi hamda muayyan kasb yo'nalishi bo'yicha mehnat qilish huquqini kafolatlaydi. Individning ijtimoiy mavjudot sifatida shaxsga aylanishi uchun ijtimoiy muhit sharoitlari, ta'lim va tarbiya kerak bo'ladi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar rivojlanishi ular shaxsining fiziologik va intellektual o'sishida namoyon bo'ladigan miqdor va sifat o'zgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab jarayondir. Mohiyatan rivojlanish oddiydan murakkabga, quyidan yuqoriga, eski sifatlardan yangi holatlarga o'tish, yangilanish, yangining paydo bo'lishi bilan belgilanadi. Demak, uning rivojlanishida tabiat rivojlanishining qonuniyatlari ham muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, shaxs bir butun mavjudot sifatida baholanar ekan, uning rivojlanishiga biologik va ijtimoiy qonuniyatlarning birgalikda ta'sir etadi, ularni bir-biridan ajratib bo'lmaydi. Chunki shaxsning faoliyati, hayot tarziga yoshi, bilimi, turmush tajribasi bilan birga boshqa fojiali holatlar, kasalliklar ham ta'sir etadi.

Inson butun umri davomida o'zgarib boradi. U ham ijtimoiy, ham psixik jihatdan kamolga yetadi, bunda bolaga berilayotgan tarbiya maqsadga muvofiq bo'lsa, u jamiyat a'zosi sifatida kamol topib, murakkab ijtimoiy munosabatlar tizimida uziga munosib o'rin egallaydi. Chunki rivojlanish tarbiya ta'siri ostida boradi. Shaxsning fazilatlarini to'g'ri ko'rish va bexato baholash uchun uni turli munosabatlar jarayonida kuzatish lozim. Demak, shaxsni rivojlantirishni vazifasini to'g'ri xalq etish uchun uning xulqiga ta'sir etuvchi omillar, shaxs xususiyatlarini yaxshi bilish zarur. Tarbiya bolaga samarali ta'sir etishi uchun o'sish va rivojlanish qonuniyatlarini bilish hamda hisobga olish maqsadga muvofiq. Shunday qilib, rivojlanish va tarbiya o'rtasida ikki tomonlama aloqa mavjud.

Maktabgacha yoshdagi bola shaxsi rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar, ya'ni shaxs sifatida rivojlanishiga biologik va ijtimoiy omillarning ta'siri o'rtasidagi munosabatni belgilashga oid munozaralar yillar mobaynida davom etib, unda quyidagi masalalar dolzarbligini yo'qotmaydi: insonning shaxs sifatida, rivojlanishida ijtimoiy xodisalarining ta'siri kuchli bo'ladimi, yoki tabiiy omillar yetakchi o'rin tutadimi? Balki tarbiyaning ta'siri yuqoridir? Ular o'rtasidagi o'zaro munosabat qanday? Fanda biologik yo'nalish deb nomlangan nuqtai nazar yetakchi o'rinlardan birini egallab, uning vakillari

Aristotel, Platonlar tabiiy-biologik omillarni yuqori qo'yadi. Ular tug'ma imkoniyatlar, taqdir, tole har kimning hayotdagi o'rini belgilab bergan, degan g'oyani iltari suradi. XVI asr falsafasida vujudga kelgan preformizm oqimi namoyondalari esa shaxs rivojlanishidagi nasning roli katta baho berib, ijtimoiy muhit va tarbiyaning rolini inkor etadi. Xorij psixologiyasidagi yana bir oqim - bixeviorizm XX asr boshlarida yuzaga kelgan bo'lib, uning namoyondalari, ong va aqliy qobiliyat nasldan-naslga o'tib, insonga u tabiatan berilgan, deyiladi. Mazkur ta'limot vakili amerikalik olim E. Torndayk [189: B.832]. Pragmatizm oqimi va uning vakillari D.Dyui, A.Koxlerlar ham shaxs rivojlanishini biologik nuqtai nazardan asoslaydi [84: B.202]. Ular rivojlanishni faqat miqdoriy o'zgarishdan iborat, deb qaraydi. Nasning rolini absolyutlashitirib, uni inson taqdirida hal qiluvchi ahamiyatga ega deb biladi. Demak, bir guruh xorij olimlari rivojlanishni biologik (nasliy) omilga bog'laydi. Biologik oqimga qarshi falsafiy oqim vakillari rivojlanishni ijtimoiy omil bilan belgilaydi. Bu oqim vakillari bola shaxsining jismoniy, psixik rivojlanishi u yashaydigan muhitga bog'liq, deb ko'rsatadi. Allagachon, maktabgacha ta'lim pedagogikasida bola rivojlanishida muhitning o'rni, bola ijtimoiylashuvida uning ta'siri to'g'risidagi g'oyalar yetakchilik qilmoqda (Ali ibn Sino, Yan Amos Komenskiy, K.D. Ushinskiy, Abdulla Avloniy va boshqalar). Demak, odam bolarining shaxs sifatida rivojlanib, taraqqiy etib borishi, uning shaxs bo'lib kamolga yetishida nasl (biologik omil), ijtimoiy muhit (bola yashaydigan sharoit), shuningdek, maqsadga muvofiq amalga oshiradigan tarbiya ham birdek ahamiyatga ega. Bu omillarning ta'sirini aniqlashda ilg'or pedagogik olimlar, psixolog va faylasuflar ta'limotiga suyaniladi.

Falsafada shaxsni jamiyat bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy hayotdagi murakkab voqelik deb qaraladi. Ular individing ma'naviy boyligi uning munosabatlariga bog'liq, deb hisoblaydi. Demak, shaxs ma'lum ijtimoiy hayot maxsulidir. Shaxsning shakllanishiga ijtimoiy muhit ham ta'sir ko'rsatadi. Ijtimoiy muhitning shaxsning shakllanishiga ta'siri tarbiya asosida kechadi. Zero, birinchidan, tarbiya ta'sirida muhit beta olmagan bilim, ma'lumot egallanadi, mehnat va texnik faoliyat bilan bog'lik ko'nikma va malakalar hosil bo'ladi. Ikkinchidan, tarbiya tufayli tug'ma kamchiliklar ham bar-

taraf etilib, shaxs kamolga yetadi. Uchinchidan, tarbiya yordamida muhitning salbiy ta'sirini ham yo'qotish mumkin. To'rtinchidan, tarbiya kelajakka qaratilgan maqsadni belgilaydi. Demak, tarbiya bilan rivojlanish bir-biriga ta'sir etadi, bunday tarbiya doimiy va uzluksizdir. Shunday qilib, bola shaxsining rivojlanishida tarbiya ham yetakchi o'rinda ega bo'lib, tarbiya tufayli nasl-nasabi, oila muhiti, ijtimoiy muhit ta'sirida har tomonlama rivojlanishga qodir, degan xulosani chiqarish mumkin.

Maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarga ta'lim berish tizimi pedagogikada chech pedagogi Yan Amos Komenskiy (1592-1670) tomonidan yaratilgan. Ya.A. Komenskiy 6 yoshgacha bo'lgan bolalarga ta'lim va tarbiya berish mumkinligini ko'rsatib berdi. 19 bo'limdan iborat maktabgacha ta'lim dasturini tuzdi. Masalan, u tabiatshunoslik suv, yer, havo, olov, yomg'ir, qor, muz, tosh, o't, qum va boshqalar haqida bilim berish lozimligini, astronomiya, geografiya, optika va boshqa sohalarida bolalarga elementar bilim berish kerakligini asoslab berdi. Bolalarga beriladigan ta'lim ularning maktabda oladigan bilimlari bilan uzviy bog'liq bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi. U o'zining «Onalar maktabi» kitobida bolalarni tarbiyalash va o'qitish dasturi hamda metodikasini juda sinchiklab ishlab chiqdi. Shu bilan Ya.A. Komenskiy maktabgacha tarbiya pedagogikasining mustaqil fan sifatida shakllanishiga asos soldi [106: B.656].

Pedagog olim I.G.Pestalotitsi (1746-1827) maktabgacha tarbiya didaktikasini tuzishda maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning rivojlanitirish masalasiga katta e'tibor berdi. G. Pestalotitsi tomondan ishlab chiqilgan ta'limning asosiy mazmuni maktabgacha ta'lim pedagogikasining rivojlanishida va bolalarga keyinchalik maktabdagi sistemali ta'lim berishda asosiy dastur bo'lib xizmat qildi [154: B.416].

Hozirgi zamon maktabgacha ta'lim nazariyasini yaratishda MDH olimlari A.P.Usovaning xizmatlari katta ahamiyat kasb etadi. Olima rahbarligida 1950 yillarda ilmiy tadqiqot ishlari olib borilib, bolalar bog'chasi har bir yosh guruhining ta'lim-tarbiya ishlari mazmuni, metod va usullari ishlab chiqildi. Bu o'tkazilgan ishlar ta'limning tarbiyaviy ishdan farqini aniq belgilab berdi [194: B.96].

Zamonaviy pedagogikada shaxs shakllanishiga doir to'rt yondashuv qaror topgan: 1. Biologik yondashuv - inson tabiiy mavjudot

bo'lib, uning butun xatti-harakatlari tug'ma instinkt va ehtiyojlar natijasidir. Inson jamiyat talablariga bo'ysunishga majbur, shu bilan birga tabiiy ehtiyojlarini ham namoyon qilib boradi. 2. Ijtimoiy yondashuv - inson biologik mavjudot sifatida tug'iladi, faqat hayotiy faoliyati davomida boshkalar bilan doimiy muloqot va ijtimoiy guruhlarining ta'siri ostida ijtimoiylashadi. 3. Psixologik yondashuv - insondagi psixik jarayonlar (sezgi, idrok, fikrlash kabilar) tabiiy tavsifga ega, insonning yo'nalganligi - kizikishlari, qobiliyatlari ijtimoiy hodisa sanaladi. 4. Yaxlit yondashuv - shaxs yaxlit tavsifga ega bo'lib, uning rivojiga nafaqat uning faoliyatidagi o'ziga xosliklar, balki turmush tarzi ham ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga ijtimoiy hayot natijalari - motiv, maqsad, qiziqish kabilar ham uning rivojlanishida muhim rol oynaydi.

Rivojlanishning yosh va o'ziga xos xususiyatlari. Muayyan bir yosh davriga xos bo'lgan anatomik, fiziologik (jismoniy) va psixologik xususiyatlar yosh xususiyatlari deb ataladi. Ana shu yosh xususiyatlarni hisobga olgan holda ta'lim va tarbiya ishi tashkil etiladi. Bolalarning tarbiyasiga to'g'ri yondashish, uni muvaffaqiyatli o'qitish uchun bola rivojlanishidagi turli yoshdagi davrlariga xos xususiyatlarni bilish va uni hisobga olish muhimdir. Chunki bola organizmining o'sishi ham, rivojlanishi ham, psixik taraqqiy etishi ham turli yosh davrlarida xilma-xil bo'ladi. Abu Ali ibn Sino, Yan Amos Komenskiy, K.D. Ushinskiy, Abdulla Avloniyalar ham bolani tarbiyalash zarurligini uqtirib o'tgan. Bolaning o'ziga xos xususiyatini hisobga olish juda murakkab bo'lib bir xil yoshdagi bolalar ham psixik jihatdan turlicha bo'lishi mumkin.

Bolaning ko'rish va eshitish qobiliyati, faolligi, tez anglash, sust fikr yuritishi, xovliqma yoki vazminligi, sergap yoki kangapligi, serg'ayrat yoki g'avratsizligi, yalqov yoki tirishqoqligi, pala-partish va chala ishlaydigan, yig'inchoqligi yoki ishga tez kirishib ketishi kabilar nerv faoliyati tizimining ta'siri bo'lib, pedagog ularni bilishi zarur. Bolaning individual, o'ziga xos xususiyatini bilish uchun temperamentning umumiy tiplari va bolaning o'ziga xos xususiyatini o'rganish metodikasini bilish muhim. Temperament (lot. «temperamentum» - qismlarning bir-biriga munosabati) shaxsning individual psixologik xususiyatlari majmuidir. Maktabgacha yoshdagi bolaning jismoniy va psixik kamoloti shartli ravishda quyidagi davrlarga

bo'linadi: go'daklik (1 yoshgacha); bolalik yoshi (1-2 yosh); kichik yosh guruh (3-4 yosh); o'rta yosh (4-5 yosh); katta yosh (5-6 yosh); maktabga tayyorlov davri (6-7 yosh).

E.I. Tixeva tadqiqotida maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar tasavvurini shakllantirishga va nutqini o'stirishga oid mashg'ulot turlari hamda uni o'tkazish o'tkazish metodlari ishlab chiqilgan. Tadqiqotda ta'limning ko'rgazmali bo'lishi, bolalar faoliyatiga tayanish zaruriyati, uning o'yin bilan bog'liqligi asoslangan. Shuningdek, o'qitish muayyan bilimlar doirasi va nutqiy ko'nikmalarning pedagog tomonidan berilishi va uni bolalar tomonidan o'zlashtirishidan iborat alohida faoliyat sifatida ifodalangani [190: B.166].

L.S. Vigotskiy maktabgacha ta'limning dasturiyligi haqidagi masalani o'rta qaydi, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga mo'ljallangan bilimlarning muntazamlilik printsiplarini asoslab berdi, maktabgacha ta'lim yoshidagi o'qish dasturining maktabdagi ta'lim dasturidan farqini ko'rsatdi. U ta'limning maktabgacha ta'lim yoshidagi bola kamoloti va uni maktabdagi o'qishga tayyorlashdagi o'rni ko'rib chiqildi, bunda maktabdagi ta'lim ishini mazmunini shundaygina ko'chirib quyimaslikka chaqirdi [54: B.480].

Psixolog olimlar - A.G. Asmolov [34], V.V. Davydov [71], V.P. Zinchenko [94], V.E. Klochko [103], V.T. Kudryavtseva [115], V.V. Rubtsov [171], V.I. Slobodchikov [99], Ye.I. Isaev [99], D.I. Feldshcheyn [21], B.D. Elkonin [218]ning ta'kidlashicha, «bola 3 yoshga qadam qo'yganda jismoniy o'sishi bir qadar sekinlashadi. Ulardagi mustaqillik ortib, xissiyot hamda sensor idroki rivojlanib boradi. Jamoa bo'lib o'yinash ko'nikmalari shakllanadi. O'yin asosida amalga oshiriladigan mehnat faoliyatini farqlash imkoniyati kengayadi. Tasviriy faoliyat hamda ko'rish-yasash faoliyatining dastlabki ko'rinishlari namoyon bo'ladi. Uch yoshli bolalarning diqqati kisman maktablashadi, xotirasi mustahkamlanib boradi, moddiy borliqni idrok etish jarayoni boshlanadi, faraz qilish imkoniyatlari vujudga keladi. Bunda o'yin faoliyati yetakchi rol oynaydi.

Tadqiqot ishimizda maktabgacha ta'limda metakognitiv ko'nikmalarni qo'llash asosida bolalarni maktabga tayyorlashga keng yo'l ochadigan ta'limiy mashg'ulotlar tizimini belgilab berishga yo'naltirildi. O'rta guruh (4-5 yosh bolalar)ning rivojlanish xususiyatlarini o'rganish uchun maxsus metodika asosida bolalarda metakognitiv

metodlar ta'siri o'rganildi. Bola to'rt yoshga yettacha, uning jismoniy o'sishi bir muncha jadallashadi. Bu davrda bolaning miyasi tez rivojlanadi. Katta yarim sharlar po'stlog'ining faoliyati takomillashtib boradi. Boladagi asosiy harakatlarning rivojlanishida jiddiy-sifat o'zgarishlar sodir bo'ladi, ularni bajarishda tabiiylik ortib boradi, bolalarda qiyoslash ko'nikmasi shakllanadi. Bu yoshdagi bolalarning nutqi ravon, xotirasi ancha teran, mustaqil fikrlash darajasi bir qadar rivojlangan bo'ladi. Barcha harakat va faoliyatlarni o'zi mustaqil bajarishga intiladi. Bu yoshda bola mixoyatda serharakat, o'yin-qarok, o'ta qiziquvchan bo'ladi. U har qanday tadbirga bajonidil qatnashadi. Shuning uchun ham ularni to'g'ri ovqatlantirish, o'z vaqtida uxlatish, salomatligini muhofaza qilish, ruhiy holatini nazorat qilib borish, quvnoq kayfiyatlarda bo'lishini ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Ular bilan olib boriladigan didaktik mashg'ulotlarning mazmunini xuddi mana shunga yo'naltirish maqsadga muvofiqdir.

Tadqiqot doirasida biz katta guruh (5-6 yosh bolalar)ning rivojlanish xususiyatlarini o'rganidik. Fiziologiya, biologiya, psixologiya sohasiga oid adabiyotlar tahlilidan, bolalarning umurtqa suyaklari qotmaganligi tufayli tez qiyshayib qolishi mumkinligi, shuning uchun ham suyaklarning to'g'ri o'sishini ta'minlashga alohida e'tibor berish kerakligi, ularning yuragi chaqaloq yuragiga nisbatan 4-5 barobar kattalashgan, biroq muskullari hali yetarli darajada mustahkamlanmagan bo'lishini tahlil qildik. Olti yoshga yetganda miya po'stlog'ining asab katakchalari rivojlanib, og'irligi va tashqi ko'rinishidan kattalarnikiga yaqinlashadi. Shuning uchun ham bolaning asablariga juda ehtiyotkorlik bilan munosabatlarda bo'lish talab etiladi. Uning talaffuzi va nutqi ravon bo'lishini ta'minlash kerak. Bolaning bu faoliyatida nugson bo'lgan takdirda uning oldini olish choralari ko'rish lozim. Bu yoshdagi bolalarning so'z boyligining rivojlanishiga alohida e'tibor berish lozim, chunki, ularning nutqidagi so'zlar bolaning fikr ifodalash ehtiyojlarini to'la qondirishi kerak. «Bu davrda bolalarning matematik tafakkuri, hisoblash ko'nikmalarini rivojlanishi lozim. Dastlabki iqtisodiy tushunchalarga ehtiyot seziladi. Bolaning faraz qilish qobiliyatini jadal rivojlantirishga alohida e'tibor karatish maqsadga muvofiqdir» [115: 592 b].

Maktabga tayyorlov guruhi (6-7 yosh bolalar)ning rivojlanish xususiyatlari o'rganilganda, bola hayotining yettinchi yilida undagi

harakatlari ko'lamini kengayishi, uning jisminida harakatlarning o'zaro moslashuvi boshlanishi aniqlandi. 6-7 yoshli bolalar o'zini idora qilish va o'z harakatlari nazorat qilish imkoniyatiga ega bo'la boshlaydi. Bu yoshdagi o'g'il bolalarda mustaqil faoliyat ko'rsatish, tashabbuskorlik rivojlanadi hamda kattalar fikrini tinglash ishtiyogi shakllanadi. Bu yoshda bola chinigadi, qiziquvchan bo'ladi, o'z salomatligini nazorat qila oladi. Uning idrok kuchi va tafakkuri jadal rivojlanadi, moddiy borliqni bilishga intila boshlaydi. Bolalarda gigienik malakalar shakllana boradi. Bolani maktabga tayyorlash jarayonida ular faoliyatining yangi turi bo'lgan ta'lim olishga, o'qishga ishtiyok uyg'otish lozim. Shu o'rinda bolalarni ruhan ta'lim jarayoniga kirishishga tayyorlash maqsadida dastlabki o'quv elementlarini o'rgatish lozim. Har qanday olti yoshli bola maktabga qabul qilinishi mumkin. Buning uchun u jismonan, ruhan hamda aqliy jihatdan ta'lim olishga tayyor bo'lishi kerak. Bolalarning maktabga tayyorgarlik darajasini aniqlashda tashxis makazlarining xulosalariga tayanish lozim. Shu bilan bir qatorda maktabning moddiy-texnik bazasi olti yoshli bolalarga ta'lim berish imkoniyatiga ega bo'lishi shart. Pedagogning pedagogik-psixologik bilim darajasi, axloq-odobi va shaxsiy sifatleri olti yoshli bolalarga ta'lim va tarbiya berish uchun loyiq bo'lganda, u olti yoshli bolalarni o'qitish huquqiga ega bo'ladi. Shuning uchun ham 6-7 yoshli bolalar, ularni qabul qiladigan maktablar hamda bu bolalarni o'qitadigan pedagoglar pedagogik-psixologik nuqtai nazardan alohida-alohida diagnostika qilinishi va shundan keyingina ta'lim jarayoniga kiritilishi kerak. Demak, maktabgacha yoshdagi bola shaxsining rivojlanishi o'ziga xos, murakkab jarayon sanaladi. Maktabgacha ta'lim yoshi bolalarning rivojlanishi inson ijtimoiy mavjudodidir, degan falsafy ta'limotga asoslanadi. Bu yoshdagi bolalarning to'laqonli rivojlanishida biologik (irsiyat), ijtimoiy (ijtimoiy muhit) va tarbiya kabi omillar muhim ahamiyat kasb etadi. Qolaversa, maktabgacha ta'lim yoshining o'zi ham o'ziga xos, alohida davrlarga ajratiladi. Shu sababli maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning o'qitish va tarbiyalash ishiga mas'ul bo'lgan shaxslar - pedagog va ota-onalar, vasiylar bolalarning yosh davri xususiyatlaridan to'la xabardor bo'lishlari zarur.

Bola rivojlanishida metabolik masalalari nazariy va amaliy jihatdan o'rganilib olimlar K. Rodjers [168], E. Erikson [218], Dj. Bru-

ner [45], J. Piage [156; 157], A.V. Zaporjets [88], P.Ya. Galperin [59], L.A. Venger [51], S.L. Novoselova [146], N.N. Poddjakov [160] va boshqalar bola rivojlanishida metabilishning o'zini salmoqli ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatishadi.

Metabilish to'g'risidagi ilmiy farazlar tahlili, shunday xulosa chiqarishga to'rtki bo'ladi:

Birinchidan, metabilish jarayonlari uning strukturali xarakterga ega ekanligini bildiradi;

Ikkinchidan, metabilish jarayoni o'zining funktsional komponentlariga ega. Ushbu yo'nalishda ilmiy izlanish olib borgan olimlar bolaning rivojlanishi tashqi va ichki motivlar asosidagi nazorat komponentlari yordamida maqsadli faoliyatga yo'naltiriladi, - degan farazni ilgari surishadi [109:230 b.];

Uchinchidan, maqsadni belgilash, qaror qabul qilish, maqsadni yo'naltirish, modellashirish, bilish faoliyatini bosqichma-bosqich amalga oshirish, rejalashtirish [138; 178; 133];

«Kognitiv jarayonlar» va «metakognitiv jarayonlar» tushunchalarini tahlili aynan shu xulosalarga kelishga undaydi. Kognitiv jarayonlar tevarak-atrofni o'rganish, borliqni in'ikos etishni ta'minlaydi [cognition - bilim, bilish], metakognitiv jarayonlar kognitiv jarayonlarni bilishga yo'naltirilgan va ularni boshqarishga mo'ljallangan jarayondir [meta - ustidan]. Fikrimizcha, maqsadga yo'naltirilganlik, pedagogik sharoitlarni modellashirish, bilish faoliyatini nazorat qilish- bularning barchasi bilish jarayonlariga emas, balki shaxsning sub'ektiv bilim olish faoliyatiga yo'naltiriladi.

Shaxsning sub'ektiv bilim olish faoliyati o'zidagi tanqis bo'lgan bilimlar sohasini «to'ldirishga», uni kengaytirishga yo'naltiriladi. Maktabgacha ta'lim jarayonida metakognitiv bilimlar bola shaxsining kognitiv bilimlar sohasini kengaytirishni ta'minlaydi. Bunda maqsadga yo'naltirilgan bilimlar o'rganilayotgan ob'ektni in'ikos etish, pertseptiv xatti-harakatni boshqarish: idrok qilish, ko'rish, eshitish, tinglash va boshqa; mnemik xatti-harakatni boshqarish: mazmunni tushunish, so'zlarni yodlash, tasvirlab berish va boshqa; mushohadali xatti-harakat: qiyoslash, tahlil qilish, umumlashirish va boshqa (Masalan, Anvarning shari Gulnoraaning sharidan katta, yoki, guruhdagi tuvakda o'sayotgan gullarning rangi - qizil, ular hovlida o'sayotgan gullarga nisbatan yorqin rangga ega va h.k.).

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda refleksiv mushohada qilish qo'nikmalari sust rivojlanganligi ayon. Biroq, fikrimizcha, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda metakognitiv bilimlar tanqisligiga qaramasdan, ular maqbul metabilish jarayonlari, refleksiv ko'nikmalar aynan shu davrda rivojlana boshlaydi.

Shunday qilib, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda yangi-likni o'rganishga qiziqish, kashfiyotlar qilishga bo'lgan ishtiyok ular maqbul metakognitiv bilimlarni shakllantiradi. Ushbu holat bir qator tadqiqotlar natijasida va inson genezisidagi bilim egallashga bo'lgan qiziqishi zaminida rivojlanganligining o'rgandik.

II BO'LIM.

METAKOGNITIV KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRUVCHI KLASTER VOSITASIDA BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASHNING INNOVASION METODIK TIZIMI

2.1-§. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'quv tarbiyaviy faoliyatlarini tashkil etishning mavjud xolati

O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimini tubdan isloh qilishda ta'lim jarayonining barcha shakllarini eng qulay va samarali holatda tashkil etish, ularni shaxs kamoloti maqsadlari tomon yo'naltirish, tarbiyalanuvchilarda dunyoqarash, qobiliyatni shakllantirish va ularda jamiyat uchun zarur bo'lgan faoliyatga moyillik uyg'otishdan iborat. Pedagogning ko'p qirrali faoliyati va uning qobiliyati, ijodkor va fidoyi bo'lishi hamda shogirdlarni barkamol insonlar qilib tarbiyalash masalasi davlat siyosati darajasidagi dolzarb masalalardan biridir. Pedagogik mahoratga ega bo'lgan murabbiy tarbiyadagi qiyinchiliklarni yengishga qodir bo'lgan nufuzli rahbar, o'sib kelayotgan yosh avlodning ma'naviy dunyosini tushuna oladigan, ularning tuyg'ularini his qila oladigan, ichki dunyosi nozik bo'lgan bola shaxsiga mohirlik bilan yondashadigan, donoлик va ijodiy dadilik, ilmiy tahlil, xayol va fantaziya, chuqur ilmiy tafakkurga ega bo'lgan shaxslardir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan har tomonlama rivojlantirish uchun metakognitiv metodlarni qo'llash, sharoitlarni yaratish maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qilishning mavjud tartibini qayta ko'rib chiqishni hamda maktabgacha ta'lim xizmatlarini ko'rsatishning zamonaviy usullarini joriy etishni talab qiladi.

Maktabgacha ta'lim didaktikasi muammolarini keng talqin qilish bolalarni maktabdagi ta'limga tayyorlash ehtiyoji tufayli o'rganiladi. Maktabgacha ta'lim didaktikasining rivojlanishida A.P.Usova tadqiqotlari printsiplal ahamiyatga ega. Bu tadqiqotlarda maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni muntazam o'qitish mumkinligi va zarurligi isbotlangan, o'qitish ishlarining o'ziga xos xususiyatlari, maktabgacha ta'lim o'quv jarayonining tashkiliy shakllari va metodlari

belgilab berilgan [194]. Demak, ushbu tadqiqot bolalarni har tomonlama tarbiyalash va rivojlantirishdagi, ularni maktabga tayyorlashda ahamiyatlidir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining iqtidorini metakognitiv indikatorlar asosida aniqlash va maktabga tayyorligini diagnostika qilishda ularning bilimlarini xolisona nazorat qilish va baholash mahorati psixologik-pedagogik jihatdan o'qitish va tarbiyalash mahorati bilan uzviy bog'liqdir.

Bolalarning maktabga tayyorlik darajasini belgilovchi indikatorlar (refleksiv mushohada, evristik faoliyat konstruktiv, kogrent, degial mushohada, bashorat) ni tizimlashtirish asosida ularni maktabga tayyorlash metodikasini takomillashtirish mumkin.

Tadqiqot mobaynida (2017-2020 yillar) biz maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning metakognitiv ko'nikmalarining shakllanganlik darajasini aniqlash uchun Toshkent shaxar, Toshkent, Andijon, viloyatlari maktabgacha ta'lim tashkilotlarining 112 nafar pedagoglari uchun maxsus anketalar tarqatdik (-ilova). Anketa savollariga berilgan javoblar tahlil etilganda, MTT pedagoglari maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning metakognitiv ko'nikmalarini shakllantirish uchun zarur bo'lgan metakognitiv metodlarni tizimga solish hamda tizimlashtirish masalalarini to'liq tushunib yetmaganligi aniqlandi. «Bolaning o'z-o'zini anglashi nimalarda namoyon bo'ladi?», «Bolaning metakognitiv ko'nikmalarini shakllantirishda qaysi metodlardan foydalanasiz?» kabi savollarga 56 foiz respondentlar metodlarning nomlarini keltirishga qiyinalishganligini bildirishgan. «Bolaning psixik taraqqiyotida o'yinning ahamiyati haqida so'zlab bering» savoliga 78 foiz MTT pedagoglari qoniqarli javob bershgan, xususan, ular «Bolaning iqtidorini aniqlashda qaysi metodlardan foydalanasiz?» savoliga deyarli 88 foiz respondentlar bolaning mashg'ulot mobaynidagi holatini kuzatish, bunda uning diqqati xususiyati, tashqi qo'zg'atuvchi bilan ta'sirlanishi, temperamenti, xatti-harakatining sur'ati, emosional kechimasining o'zgarishi to'g'risida ma'lumotlar to'plashga harakat qilishlari to'g'risida fikr bildirishgan. Respondentlarning 56 foizi tashqi kuzatishda bolaning tafakkuri bo'yicha ham ma'lumotlar olish: fikrning muayyan ob'ektga yo'naltirilganini, tashqi qo'zg'atuvchilar ta'siriga berilmaslikni, chehradagi tashvish va iztirobni, sinchkovlik, teranlik, termuush kabi ruhiy holatlarni

kuzatib tafakkurning kechishidagi o'zgarishni aniqlash mumkinligini uqitirishgan. «Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarning tengdoshlari va kattalar bilan bo'ladigan mulqoti bir-biridan nimasi bilan farqlanadi?» savoliga respondentlarning 82 foizi maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarning tengdoshlari va kattalar bilan bo'ladigan mulqoti bir-biridan farq qilishini turli misollar yordamida sharhlaganlar. Respondentlarning 91 foizi mashg'ulotlarda ertak terapiya, o'yintariya va artterapiya qo'llanilishi ijobiy natijalarga erishishdagi samarali yo'l ekanligini e'tirof etishgan. Biroq, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarning metakognitiv ko'nikmalarini aniqlashda zarur bo'ladigan metodikalarning tizimlashtirilmaganligidan e'tiroz bildirgan respondentlarning soni 93 foizni tashkil qildi. Shu sababli, biz tadqiqotlarimizning navbatdagi bosqichlarida maktabgacha ta'limda bolalarda shakllanuvchi metakognitiv ko'nikmalar o'z-o'zini nazorat qilish, mushohada yuritish, refleksiyai shakllantiruvchi metodlarni tasnifladik. Shular asosida bolalarning maktabga tayyorlik darajasini belgilovchi indikatorlar ishlab chiqildi (2.1.1-jadvalga qarang):

2.1.1-jadval.

Maktabgacha ta'limda bolalarning maktabga tayyorlik darajasini belgilovchi indikatorlar (Metakognitiv indikatorlar).

№	Indikator nomi	Ta'rif	Kutiladigan Natija	Baholash (ballarda)
1	Refleksiv mushohada	Fikrni tahlil qilish orqali ko'z bilan bevosita ilg'amayotgan, ko'z o'ngida bo'lmagan, bo'lgan taqdirda ham o'sha narsaning ichki xususiyatiga aloqador bo'lgan «siri» jihatlarini ko'rish imkoniga ega bo'lish	asosiy va tayanch kompetensiyalarni shakllantirish	0-5gacha
2	Degial mushohada	Vogelikni anglash, tushunishda bevosita va umumlashgan holda aks ettirish	o'z-o'zini nazorat qilish, mushohada yuritish, asosiy va tayanch kompetensiyalarni shakllantirish	0-5gacha

3	Mustaqil tafakkur	Ob'ektiv olamdagi voqea-hodisalarning omiga ta'sir etishi natijasida hosil bo'lgan mustaqil fikr	intellektual jihatdan rivojlanadi	0-4gacha
4	Mantiqiy fikrlash	fikrlashning oliy pog'onalaridan biri bo'lib, izchilik, ketma-ketlik asosida fikrlarning bog'lanishini bildiradi va shaxs ijodiy faolligining muhim qirrasini o'zida aks ettiradi	Tushunchalar, voqea-hodisalarni ketma-ketlikda anglash, uzviy bog'liqligini tushunishda va ildida etishda qo'l keladi	0-5gacha
5	Kogrent tafakkur	Bitta muammoni turli yo'llar bilan yechishga o'rgatish	mulohaza yuritish, fikrlash usullarini o'rganish; to'g'ri xulosalar chiqarish; sog'lom turmush tarzini shakllantirish	0-4gacha
6	Divergent tafakkur	shaxs ijodiy faolligining muhim qirrasini o'zida aks ettiradi	Intellektual, axloqiy, barkamol qilib tarbiyalash	0-5gacha
7	Bashorat qilish ko'nikmalari	Bilish faoliyati jarayoni bo'lib, vogelikni ketma-ketlikda anglash, uzviy bog'liqligini tushunish, yangisini shakllantirish	Ta'lim olishga motivatsiya hosil qilish, yangilik izlashga undash	
8	Evristik mushohada	yangi narsani kashf qilish asosida aqliy faoliyat yuritish	Tushunchalar, voqea-hodisalarni anglash asosida yangilarni tuzish; mulohaza yuritish, to'g'ri fikrlash usullarini, ya'ni to'g'ri fikrlardan to'g'ri xulosalar chiqarish usullarini o'rganish	0-3gacha

9	Konstruktiv mushohada	Bilish faoliyati jarayoni bo'lib, vokalni ketma-ketlikda anglash, uzviy bog'liqligini tushunish, yangisini shakllantirish	Tushunchalar, vokal-hodisalarni anglash asosida yangilarni tuzish; mulohaza yuritish, to'g'ri fikrlash usullarini, ya'ni to'g'ri fikrlardan to'g'ri xulosalar chiqarish usullarini o'rganish	0-5gacha
10	Tanqidiy	Ijodiy (produktiv), tizimli, kategorial, induktiv, deduktiv, algoritmik fikrlay olish qobiliyati	shaxs ijodiy faolligining muhim qirrasini o'zida aks ettiradi	0-3gacha

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, maktabgacha ta'limda bolalarning maktabga tayyorlik darajasini belgilovchi indikatorlar (evristik, kogerent, divergent, deqital mushohada, bashorat) ni tizimlashtirish asosida ularni maktabga tayyorlik darajalari o'rganiladi va mazkur metodikaning takomillashuviga xizmat qiladi.

Pedagog bolalarning bilimlarini xolisona baholash printsiplari, metodlari va mexanizmlarini bilishi, bolaning maktabga tayyorligini diagnostika qilish va uni samarali qo'llash mahoratiga ega bo'lishi kerak.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagog kadrlari pedagogik ma'lumotga ega bo'lishi va quyidagilarni qo'llay olishi kerak:

maktabgacha ta'lim davlat talablarini qo'llash va boshlang'ich ta'lim davlat ta'lim standarti to'g'risida tushunchaga ega bo'lish; maktabgacha ta'lim bo'yicha normativ-huquqiy va direktiv hujjatlarni bilishi;

maktabgacha ta'lim shakl va metodlarini bilishi, qo'llay olishi; tabiiyaviy ishlar metodologiyasi va bolalarda milliy mustaqillik g'oyalari asosida ma'naviy-axloqiy xislatlarni shakllantirish;

maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasini anglash; o'qitishning interaktiv (o'yinlar tashkil etish) metodlarini bilish; bolalarni intellektual rivojlantirish va ularni maktabga tayyorlash bo'yicha bazaviy dasturlarni bilish;

ilmiy-metodik ishlar va mustaqil ta'lim asoslarini bilish; bolalar va ota-onalar bilan muomala qilishda etika va estetika

normalarga amal qilishi;
belgilangan sanitariya-gigiena normalariga amal qilish va bosliqlar.

Mavzu yuzasidan bajarilgan ishlar doirasida mavjud bo'lgan yana bir masala, ya'ni bolaning individual-psixologik xususiyatlari tashxisini tahlil qilish talab etiladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining iqtidorini metakognitiv indikatorlar asosida aniqlash va maktabga tayyorligini diagnostika qilishda tashxis bolaning individual-psixologik xususiyatlarini o'rganish va aniqlashga yo'naltiriladi. A.Yu. Malenova fikricha, psixologik diagnostika u yoki bu muammo, qiyinchiliklarning psixologik sabablarini aniqlash faoliyati sifatida psixologik xizmatda markaziy o'rinlardan birini egallaydi [129]. K.M. Gurevich fikricha, psixodiagnostikaning vazifasi shaxsning individual-psixologik xususiyatlari haqidagi axborotni to'plashdir [66]. Masalan, metakognitiv tafakkur darajasi bo'yicha 6 yoshli bola o'zining tengdoshidan farq qilishi mumkin. Yoki umumlashtirish darajasiga ko'ra, shaharning 15 nafar 6 yoshli bolalari qishloq bolalaridan farq qilishini muayyan metodikalar yordamida aniqlash mumkin. Bunda tadqiqotchining vazifasi qo'lga kiritilgan ma'lumotlarni tartibga solish (masalan, o'sib boorish darajasiga ko'ra). Diagnostika qilinayotgan belgilar tadqiqot vazifalaridan kelib chiqib, turlicha psixologik farqlarni o'z ichiga oladi: - Yosh bo'yicha. - Ma'lumotiga ko'ra. - Madaniy darajasiga ko'ra. - Psixik holatlariga qarab, - Genetik, psixofiziologik xususiyatlari bo'yicha.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining iqtidorini metakognitiv ko'nikmalar asosida aniqlash va maktabga tayyorligini diagnostika qilishda quyidagi vazifalar bajariladi:

1. Muayyan xususiyatning rivojlanish holatini aniqlash;
2. Uning rivojlanish dinamikasini hamda ma'lum vaqt otalig'ida quyida tuzilishini aniqlash;

3. Individ yoki guruh psixologiyasi hamda xulq-atvorida o'quv-tarbiyaviy ta'sir natijasida vujudga kelgan real o'zgarishlarni aniqlash;
4. Shaxs xususiyatlari rivojlanish dinamikasi va qonunlarini tahlil qilish asosida uning rivojlanish perspektivasini aniqlash;

5. Tekshirilgan bolalar yoki guruhni kelgusida rivojlanishda erishilgan natijalarni hisobga olgan holda differentsial tarzda ish olib

borish uchun kategoriyalarga ajratish;

6. Individa yoki guruh psixologiyasi va xulq-atvorini psixokorreksiya ishlari olib borish maqsadida o'rnatilgan tibbiy, ijtimoiy normalarga mos yoki mos emasligini aniqlash;

7. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining maktabga tayyorligi bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Yuqorida ta'kidlangan vazifalar maktabgacha ta'lim tashkilotlarida turli yosh davridagi bolalar bilan mos tarzda ish olib borish uchun amalga oshiriladi. Psixodiagnostika termini dastlab psixiatriyada G.Rorshaxning (1921yil) shu nomi asari nashr etilgach keng qo'llanilib, tez orada tibbiyot sohasi chegaralaridan chiqadi. L.S. Vygotskiyning ta'kidlashicha, etiologik tashxis qo'yish, shaxsning muayyan xususiyatlari va belgilarining mavjudligi hisobga olinib qolmay, balki ularni keltirib chiqaruvchi sabablar ham inobatga olinadi. Bunda qo'lga kiritilgan ma'lumotlarning shaxs tuzilishidagi o'rni va ahamiyati belgilanadi [56: B.18]. Masalan, simptomatik diagnoz: -Diqqat yetishmovchiligi sindromi va giperaktivlik. Etiologik diagnoz: -Genetik hamda ijtimoiy-psixologik omillar (prenatal, postnatal rivojlanishda - bolaning mudaddidan oldin tug'ilishi; toksikoz va infektsiyalar ta'siri; toksik, zaharli moddalar ta'siri; MNITning buzilishi; gipoksiya va anoksiya, ya'ni vazning haddan ortiq yoki kam bo'lishi; ota-onalar o'rtasidagi emotsional murakkabliklar; moddiy sharoitlarning og'irligi; psixik deprivatsiya; o'zlashtirmaslik va hokazolar) ta'sirida kelib chiqqan diqqat yetishmovchiligi sindromi va giperaktivlik.

Tipologik diagnoz - bu diqqatni to'plashdagi nuqsonlar, diqqatning chalg'ishi, xulq-atvorining impulsivligi, o'zaro munosabatlarda namoyon bo'ladi va muammolarga olib keladi. Bunda asotsial yoki muammoli xulq-atvorli shaxs kelib chiqishini prognoz qilish mumkin. Bunday shaxslarda o'z-o'ziga baho berish, xavotirlanishning yuqori darajasi, qo'rquv kuzatilishi mumkin. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilarining iqtidorini metakognitiv metodlar asosida aniqlash va maktabga tayyorligini diagnostika qilishda muayyan ilmiy psixologik bilimlar asosida olib borilishi uchun psixologik diagnostika ishlari tashkili etiladi. Ushbu ishlarni amalga oshirish professional psixologlar, ya'ni psixologiya mutaxassisligi bo'yicha kasbiy tayyorgarlikka ega bo'lgan shaxslar

toimonidan amalga oshiriladi. Buning uchun esa doimiy ravishda psixodiagnostik tekshiruvlar olib borilib, bola psixik taraqqiyotining borishi va xarakteri baholalanib boriladi, uning ta'lim-tarbiyasi uchun tavsiyalar ishlab chiqiladi va bu tavsiyalarning amalga oshirilishi nazorat qilib boriladi.

Psixologik diagnostika psixologik xizmatning muhim tarkibiy qismini hisoblanadi va ta'lim-tarbiya jarayonida maktabgacha ta'lim yoshidagi bolaning intellektual va shaxsiy imkoniyatlarini, undagi layoqat, qobiliyatlar, qiziqish va mavjllarning o'z vaqtida aniqlanishi hamda qo'llanilishini ta'minlaydi. Psixodiagnostik tekshiruv bola psixik taraqqiyoti rezervlarini aniqlash va ularni ta'lim-tarbiya jarayonida namoyon qilinishini ta'minlashga ham qaratiladi. Agar bola taraqqiyotidan orqada qolayotgan bo'lsa, psixolog uning sabablari va oldini olish imkoniyatlarini o'rganib chiqadi. Iste'dodli bolalar bilan ishlashda psixologning vazifasi - layoqatlarning namoyon bo'lishini aniqlash va ularning yuksak darajadagi qobiliyatlarga aylantirish bo'yicha ish olib borishdan iborat.

Ta'lim tizimidagi psixologik xizmatning yana bir murakkab vazifasi - ta'lim-tarbiya jarayonining sifatini oshirish maqsadida uning borishini nazorat qilish, ya'ni pedagogik jarayonlarni bola psixik taraqqiyoti tabiiy va ijtimoiy qonuniyatlari asosida, ta'lim-tarbiyaning psixologik nazariyasi asosiy qoidalariga binoan tashkili etilishini ta'minlashdir. Psixologik xizmatning muhim vazifalaridan yana biri - psixologning pedagogik jarayonda bevosita qatnashuvchilar: bola, pedagog, ota-onalar, ta'lim muassasasi rahbarlariga amaliy jihatdan ta'sir o'tkazish, ularga ta'lim-tarbiya jarayonida amaliy psixologik yordam ko'rsatishdir. Bunda psixodiagnostika asosiy va eng muhim yo'nalish hisoblanadi, chunki psixologning barcha ishlari psixodiagnostika bo'yicha qo'lga kiritilgan ma'lumotlarga tayanadi. Psixodiagnostika bolani psixologik jihatdan o'rganish metodlari, testlarni professional darajada qo'llashni ko'zda tutadi.

Psixologning vazifasi - o'tkazilgan tekshiruv jarayonida olingan ishonchi va aniq natijalarga asoslanib, bolalar hamda ta'lim tizimida ishtirok etuvchi shaxslar psixologiyasi va xulq-atvorini baholashdan iborat. Shuningdek, o'tkazilgan metodika natijalarini ilmiy asosda interpretatsiya qila olishi ham talab etiladi. Psixodiagnostik tadqiqot yosh xususiyatlariga, u yoki bu yosh davri uchun yetakchi faoliyat

turining ta'siriga, individual – tipologik tavsifnomalarning taraqqiyot darajasiga bog'liq bo'ladi. Bola taraqqiyotining har – bir yosh davri bolalar bilan ishlashning usullari va metodlarini, eksperimental tadqiqotning o'z maqsadlari va vazifalarini talab qiladi. Bolalarni psixodiagnostik tekshiruv yosh va pedagogik psixologiyaning sohasi hisoblanada, olingan natijalar yordamchi xarakterga ega bo'lib, pedagog tomonidan bola psixik taraqqiyoti xususiyatlarini aniqlashda qo'llaniladi, ta'lim - tarbiya dasturi, turli hayotiy sharoitlarda, faoliyat, mulqot jarayonida shaxs xulq – atvori haqida ma'lumotnoma tuzishda hisobga olinadi. Eksperimental tadqiqotdan olingan natijalar oila, ta'lim-tarbiya muassasalari va jamoat joylarida individual va guruh tarbiyaviy pedagogik tadbirlar tashkilatlashda qo'llanilishi mumkin.

Ilmiy asoslangan diagnostik metodlar bolaning maktabda o'qishga tayyorligini aniqlaydi va zarur bo'lganda, ularga kerak bo'lgan psixologik yordamni beradi. Shuningdek, diagnostik metodlar, ta'limning rivojlantiruvchi samarasini kuzatish, bolalarning o'zlashtirishlari haqidagi asosli ma'lumotlarni qo'lga kiritishga imkon yaratadi, ta'limning turli metodlari, shakl va vositalarining samaradorligini taqoslab, baholashga xizmat qiladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining iqtidorini metakognitiv ko'nikmalar asosida aniqlash va maktabga tayyorligini diagnostika qilishda rus psixologlari A.A. Bodalev, V.V. Stolin metodikalaridan foydalanish mumkin [42; 184]. Birinchidan, diagnostik metodlarni to'g'ri javob talab qiluvchi topshiriqlarga yoki to'g'ri javob mavjud bo'lmagan topshiriqlarga asoslangan metodlarga ajratish mumkin. Birinchi guruhga ko'plab intellekt testlari, maxsus qobiliyatlar testlari, bir qator shaxsiy xususiyatlar testlari (misol uchun, Raven testi, Utkinning yarim tobelik-yarim mustaqillikni aniqlash diagnostik protsedurasi, Luchins rigidlik testi va h.k.) kiradi. Diagnostik metodikalarning ikkinchi guruhi u yoki bu javobning to'g'riligi bilan emas, balki faqat chastotasi (va yo'nalishi) bilan tavsiflanuvchi topshiriqlardan tarkib topadi. Bunga ko'plab shaxs so'rovnomalari misol bo'ladi (misol uchun, R.Kettelning 16 PF testi). Ikkinchidan, psixodiagnostik metodikalarni verbal va nonverbal metodikalarga ajratish mumkin. Verbal metodikalar u yoki bu tarzda sinalluvchining nutqiy faolligi vositasida ifodalana-

nadi; ushbu metodikalar tarkibiy qismlari xotira, xayol, ishonchlar tizimiga ularning tildagi shakli vositasida murojaat qiladi. Nonverbal metodikalar sinalluvchi nutqiy qobiliyatidan faqatgina instruksiyani tushinish maqsadida foydalanadi, topshiriqni bajarishning o'zi esa nonverbal-pertseptiv, motor qobiliyatlarga tayanadi. Psixodiagnostik metodikalar klassifikatsiyasi uchun foydalaniladigan uchinchi asos - bu muayyan metodika asosida yotuvchi asosiy metodik tamoyil xarakteristikasi hisoblanadi. Odatda ular ushbu asosga ko'ra farqlanadi: 1) ob'ektiv testlar; 2) standartlashgan o'zi haqidagi hisobotlar, ular o'z navbatida quyidagilarga bo'linadi: a) test-so'rovnomalalar; b) natijalarni kontent-analiz qilishni talab etuvchi ochiq so'rovnomalalar; c) CH.Osgudning semantik differentsial testi kabi tuziladigan shkalaviy texnikalar va tasniflash metodikalari; d) roli repertuar panjaralar tipidagi individual yo'naltirilgan texnikalar; 3) proektiv texnikalar; 4) dialogik (interaktiv) texnikalar (subbatal, intervular, diagnostik o'yinlar). Ob'ektiv testlar-to'g'ri javob, ya'ni topshiriqni to'g'ri bajarish imkonini bor metodikalardir. Standartlashgan o'zi haqida hisobot beruvchi metodikalarning barchasi uchun umumiy jihat sinalluvchining verbal qobiliyatlaridan foydalanish, shuningdek uning tafakkuri, xayoli, xotirasiga murojaat etish hisoblanadi. Test-so'rovnomalalar sinalluvchi yuzasidan mulohaza hosil qiluvchi punktlar (savollar, tasdiqlar) to'planidan iborat bo'ladi (odatda, javoblarning ikki yoki uch muqobilli tanlovidan foydalaniladi). Test-so'rovnomalalar punktlari oshkora, bevosita sub'ekt tajribasiga murojaat qiluvchi (masalan: Sen qorong'ulikdan qo'rqasmi?) yoki sinalluvchi shaxsiy tajribasi, taassuroti bilvosita namoyon bo'luvchi uning fikrlari mulohazalariga murojaat etuvchi bo'lishi mumkin. So'rovnomalalar bir o'ldovli yoki o'z ichiga ko'plab psixologik o'zgaruvchilar safini qamrab oluvchi ko'p o'ldovli qilib yaratiladi. Ochiq so'rovnomalalar sinalluvchining standartlashgan javobini ko'zda tutmaydi; ishlov standartizatsiyasiga standart kategoriyalarga ixtiyoriy javoblarni solishtirish yo'li bilan erishiladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining iqtidorini metakognitiv indikatorlar asosida aniqlashda shkalaviy texnikalardan ham foydalaniladi. Bolalarga u yoki bu ob'ekt, so'zli tasdiqlar, tasviriy materiallar, muayyan shaxs va boshqalarni uning shkalada taqdim etilgan sifati bo'yicha (misol uchun, -issiq - sovuq,

-kuchli - zaif) baholashni nazarda tutadi. Odatda uch, besh, yetti nuqtali shkalalardan foydalaniladi. Shkalalashtirishning maxsus varianti - bu nomlar shkalasi darajasida ob'ektlarning sub'ektiv tuzilish hosil qilishini aniqlashni ko'zda tutuvchi sub'ektiv klassifikatsiya hisoblanadi. Repertuar panjaralar tipidagi individualorientatsiyalangan (ideografik) texnikalar shakli bo'yicha shkalaviy, so'rov metodlari bilan o'xshash bo'lishi, suhbat yoki intervyni esga solishi mumkin. Ularning test-so'rovnomalardan asosiy farqi shundan iboratki, baholanayotgan parametrlar (o'qlar, o'ichovlar, konstruktlar) tashqaridan olimmaydi, balki muayyan aniq sinaluvi individual javoblari asosida belgilanadi. Bu metodlarning intervyn metodidan farqi shundaki, repertuar panjaralar zamonaviy statistik apparatni qo'llash imkonini beradi va sub'ektning individual o'ziga xosliklari yuzasidan ishonchli diagnostik xulosalar beradi. Proektiv texnikalar stimullar sifatida taqdim etiluvchi yetarlicha tugallanmagan materialga muvofiq tashkil etilgan butun eksperimentda maqsadli tarzda sub'ektning u yoki bu xususiyatini ochib beruvchi tasavvur, xayol jarayonlariga sabab bo'lishiga asoslanadi. Proektiv texnikalardan klinik foydalanishda ko'p hollarda ma'lumotlarni interpretatsiya qilish jarayonida zarur bo'ladigan psixodiagnostik ko'rsatmasi va nazariy tayyorgarligiga tayaniladi. Odatda proektiv texnikalardan tadqiqotchilik maqsadlarida foydalanish ma'lumotlar ishlavini standartlashtiruvchi kontent-analiz protsedurasini ko'zda tutadi. Diagnostik texnikalar psixodiagnostik sinaluvi bilan aloqaga kirishi va ushbu aloqaning maxsus xususiyatlari, relevant diagnostik vazifa hisobidan eng yaxshi diagnostik natijalarga erishishini hisobga oladi. Misol uchun, ishonchli aloqa oilaviy qiyinchiliklar, bolaning shaxsiy rivojlanishi xarakteri diagnostikasida va diagnostik bir vaqtning o'zida ham konsultant, ham psixoterapevt rolda namoyon bo'ladigan boshqa ko'plab vaziyatlarda zarurdir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining iqtidorini metakognitiv indikatorlar asosida aniqlashda dialogik texnikalardan foydalanish mumkin. Bunda verbal (intervyn, suhbat) va nonverbal (masalan, bola bilan o'ynash nonverbal diagnostik protsedura vazifasini bajarishi mumkin) bo'lishi mumkin. Agar klassifikatsiyaning yagona asosi sifatida psixodiagnostik o'zining diagnostika jarayoniga jalb etilishi va uning tadqiqot natijalariga ta'siri darajasi-

ni o'ichovi qabul qilinsa, unda bu tasnif asosiga u yoki bu metodika yaratiladigan turfa xil metodik usullarni bir shkalaga joylashtirish mumkin. Apparataviy metodikalar va ob'ektiv psixologik testlar, bunda psixodiagnostik shaxs va psixolog sifatidagi tajribasining tadqiqot natijalariga ta'siri minimal darajada bo'ladi. Bir qator standartlashgan o'zi haqida hisob(ma'lumot) beruvchi shakllariga ega ko'plab so'rovnomalalar va shkalaviy texnikalarda deyarli shunday darajada kam psixodiagnostik jarayonga jalb etilishi kuzatiladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining qobiliyat va psixik funksiyalari ob'ektiv testlar va test so'rovnomalalar asosida diagnostika qilinadi. Shaxs xususiyatlari asosan test-so'rovnomalalar bilan diagnostika qilinadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining iqtidorini metakognitiv indikatorlar asosida aniqlashda kognitiv tuzilma, boshqa individual xususiyatlar asosan o'rta darajadagi metodikalar-repertuar panjaralar, proektiv texnikalar bilan aniqlanadi. Motivatsiya, munosabatlar asosan proektiv texnikalar bilan diagnostika qilinadi. Psixodiagnostik jalb qilinishi maksimal darajada bo'lgan dialogik metodikalar roli o'zaro munosabatlar, mulqot (aktuallashtirish uchun mulqotning real vaziyatini qayta tiklashni talab etuvchi xususiyatlar) diagnostikasi sohasida g'oyat muhim ahamiyatga egadir. Psixologik-pedagogik tashxisning vazifalari: 6-7 yoshdagi bolalarning boshlang'ich sinflarda o'qishga tayyorgarligini o'rganish maqsadida ularning psixologik rivojlanishi va qobiliyatlarini aniqlash, ixtisoslashtirilgan davlat umumta'lim maktablariga qabul qilishda bolalarning bilish va boshqa maxsus qobiliyatlarini aniqlash hamda baholash, turli psixologik tashxis metodikalari yordamida bolalar bilan test-sinovlari o'tkazish va suhbatlashish, natijalarni maktabda ta'lim olish davri mobaynida —Psixologik-pedagogik tashxis daftari qayd etib borish, tarbiyalanuvchilarning iqtidori va potentsial qobiliyatlarini rivojlantirishga imkon beruvchi psixologik-pedagogik sharoitlarni yaratish maqsadida ulardagi iqtidorni tashxis qilish orqali aniqlashdan iborat. Shunday qilib, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining iqtidorini metakognitiv metodlar asosida aniqlash va maktabga tayyorligini diagnostika qilishda Psixologik diagnostika, bu faoliyat turini-

ing maqsadi bolalikning barcha maktabgacha va maktab davrida bolani chuqurlashtirilgan psixologikpedagogik o'rganish, shaxsiy xususiyatlarini ochib berish, o'quv va rivojlanishdagi nuqsonlarning sabablarini aniqlashdan iborat. Iqtidorli va iste'dodli bolalarni aniqlash va rivojlantirish ishlarini tashkil etishda bir paytning o'zida bir nechta metodlar qo'llaniladi. Bunda barcha metodlarni L.F.Burlachuk fikricha, tadqiqotchiilik va diagnostik metodlarga ajratish mumkin. Tadqiqotchiilik metodlari o'z navbatida quyidagi turdarga bo'linadi: Noeksperimental metodlar. Eksperimental metodlar. Noeksperimental metodlarga kuzatish, suhbat, faoliyat mahsulini o'rganish metodlarini kiritish mumkin. Eksperimental metodlar tadqiq qilinayotgan omillarni o'rganish uchun maqsadga qaratilgan sharoitlarni yaratishga asoslanadi va tadqiqotchining sinaluvi faoliyatiga faol tarzda aralashish imkoniyatini beradi. Ushbu metod negizida psixologiyada an'anaviy bo'lgan ko'p sonli laboratoriya va tabiiy eksperiment metodikalarini yaratiladi. Psixodiagnostik metodning asosiy xususiyati uning o'zlash-texshirish xarakterda ekanligida bo'lib, shu tufayli o'rganilayotgan holatni miqdoriy hamda sifatli tavsiflashga erishiladi. L.F.Burlachuk fikriga ko'ra, psixodiagnostik metodlarni uch xil yondashuv asosida tasniflash mumkin: Ob'ektiv yondashuv - diagnostika faoliyatini bajarish samaradorligiga qarab amalga oshiriladi. Sub'ektiv yondashuv - sinaluviining o'zi haqida bergan ma'lumotlari, o'z-o'zini tavsiflash va baholash asosida diagnostika qilinadi. Proektiv yondashuv - tashqi jihatdan neytral, noaniq stimull bilan o'zaro ta'sirni tahlil qilish asosida diagnostika qilinadi [46: B.38]. M.K.Akimova, K.M.Gurevich bo'yicha, hozirgi zamon psixodiagnostikasida mavjud bo'lgan vositalarni sifat darajasiga ko'ra ikki guruhga bo'lish mumkin: Formallashtirilgan metodikalar. Birinchi guruh metodikalariga quyidagilarni kiritish mumkin: testlar; so'rovnomalar; proektiv texnika metodikalar, psixofizologik metodikalar. Ushbu metodikalar uchun xarakterli jihatlari: aniq reglamentatsiya. «Tadqiqot yoki tekshiruv jarayonining ob'ektivizatsiyasi (ko'rsatmaga to'g'ri amal qilish, stimull materialini namoyish qilishning qat'iy usullari, sinaluvi faoliyatiga tadqiqotchining aralashmasligi)» [66: 80 b]. Standartlashtirish (ya'ni, diagnostic eksperiment natijalarini qayta ishlash va taqdim etishning qabul qilingan tartibini joriy etilish).

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining iqtidorini metakognitiv indikatorlar asosida aniqlashda shkalaviy texnikalardan ham foydalaniladi. Bolalarga u yoki bu ob'ekt, so'zli tasdiqlar, tasviriylar, muayyan shaxs va boshqalarni uning shkalada taqdim etilgan sifati bo'yicha (misol uchun, -issiq - sovuq, -kuchi - zaif) baholashni nazarda tutadi. Odatda uch, besh, yetti nuqtali shkalalardan foydalaniladi. Shkalalashtirishning maxsus varianti - bu nomlar shkalasi darajasida ob'ektlarning sub'ektiv tuzilish hosil qilishini aniqlashni ko'zda tutuvchi sub'ektiv klassifikatsiya hisoblanadi. Repertuar panjaralar tipidagi individualorientatsiyalangan (ideografik) texnikalar shakli bo'yicha shkalaviy, so'rov metodlari bilan o'xshash bo'lishi, suhbat yoki intervyuni esga solishi mumkin. Ularning test-so'rovnomalardan asosiy farqi shundan iboratki, baholalanayotgan parametrlar (o'qlar, o'lchovlar, konstruktlar) tashqaridan olinmaydi, balki muayyan aniq sinaluvi individual javoblari asosida belgilanadi. Bu metodlarning intervyu metodidan farqi shundaki, repertuar panjaralar zamonaviy statistik apparatni qo'llash imkonini beradi va sub'ektiv individual o'ziga xosliklari yuzasidan ishonchli diagnostik xulosalar beradi. Proektiv texnikalar stimull sifatida taqdim etiluvchi yetarlicha tugallanmagan materialga muvofiq tashkil etilgan butun eksperimentda maqsadli tarzda sub'ektiv u yoki bu xususiyatini ochib beruvchi tasavvur, xayol jarayonlariga sabab bo'lishiga asoslanadi. Proektiv texnikalardan klinik foydalanishda ko'p holarda ma'lumotlarni interpretatsiya qilish jarayonida zarur bo'ladigan psixodiagnostik ko'rsatmasi va nazariy tayyorgarligiga tayyaniladi. Odatda proektiv texnikalardan tadqiqotchiilik maqsadlarida foydalanish ma'lumotlar ishtirokini standartlashtiruvchi kontent-analiz protsedurasini ko'zda tutadi. Diagnostik texnikalar psixodiagnost sinaluvi bilan aloqaga kirishi va ushbu aloqaning maxsus xususiyatlari, relevant diagnostik vazifa hisobidan eng yaxshi diagnostik natijalarga erishishini hisobga oladi. Misol uchun, ishonchli aloqa oilaviy qiyinchiliklar, bolaning shaxsiy rivojlanishi xarakterli diagnostikasida va diagnost bir vaqtning o'zida ham konsultant, ham psixoterapevt rolini namoyon bo'ladigan boshqa ko'plab vaziyatlarda zarurdir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining iqtidorini metakognitiv indikatorlar asosida aniqlashda dialogik texni-

kalardan foydalanish mumkin. Bunda verbal (intervyu, suhbat) va nonverbal (masalan, bola bilan o'ynash nonverbal diagnostik protsedura vazifasini bajarishi mumkin) bo'lishi mumkin. Agar klassifikatsiyaning yagona asosi sifatida psixodiagnostika o'zining diagnostika jarayoniga jalb etilishi va uning tadqiqot natijalariga ta'siri darajasini o'lchovi qabul qilinsa, unda bu tasnif asosiga u yoki bu metodika yaratiladigan turfa xil metodik usullarni bir shkalaga joylashtirish mumkin. Apparataviy metodikalar va ob'ektiv psixologik testlarda psixodiagnost psixodiagnostika jarayoniga juda kam jalb etiladi, bunda psixodiagnost shaxs va psixolog sifatidagi tajribasining tadqiqot natijalariga ta'siri minimal darajada bo'ladi. Bir qator standartlashgan o'zi haqida hisob(ma'lumot) beruvchi shakllarga ega ko'plab so'rovnomalar va shkalaviy texnikalarda deyarli shunday darajada kam psixodiagnost jarayonga jalb etilishi kuzatiladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining qobiliyat va psixik funksiyalari ob'ektiv testlar va test so'rovnomalar asosida diagnostika qilinadi. Shaxs xususiyatlari asosan test-so'rovnomalar bilan diagnostika qilinadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining iqtidorini metakognitiv indikatorlar asosida aniqlashda kognitiv tuzilma, boshqa individual xususiyatlar asosan o'rta darajadagi metodikalar-repertuar panjaralar, proektiv texnikalar bilan aniqlanadi. Motivatsiya, munosabatlar asosan proektiv texnikalar bilan diagnostika qilinadi. Psixodiagnost jalb qilinishi maksimal darajada bo'lgan dia-logik metodikalar roli o'zaro munosabatlar, mulqot (aktuallashirish uchun mulqotning real vaziyatini qayta tiklashni talab etuvchi xususiyatlar) diagnostikasi sohasida g'oyat muhim ahamiyatga egadir. Psixologik-pedagogik tashxisning vazifalari: 6-7 yoshdagi bolalarning boshlang'ich sinflarda o'qishga tayyorgarligini o'rganish maqsadida ularning psixologik rivojlanishi va qobiliyatlarini aniqlash; ixtisoslashtirilgan davlat umumta'lim maktablariga qabul qilishda bolalarning bilish va boshqa maxsus qobiliyatlarini aniqlash hamda baholash; turli psixologik tashxis metodikalari yordamida bolalar bilan test-sinovlari o'tkazish va suhbatlashish, natijalarni maktabda ta'lim olish davri mobaynida Psixologik-pedagogik tashxis daftarida qayd etib borish; tarbiyalanuvchilarning iqtidori va potentsial qobiliyatlarini rivojlantirishga imkon beruvchi psixologik-pedagogik sha-

roirlarni yaratish maqsadida ulardagi iqtidorni tashxis qilish orqali aniqlashdan iborat. Shunday qilib, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining iqtidorini metakognitiv ko'nikmalar asosida aniqlash va maktabga tayyorligini diagnostika qilishda Psixologik diagnostika, bu faoliyat turining maqsadi bolalikning barcha maktabgacha va maktab davrida bolani chuqurlashtirilgan psixologik-pedagogik o'rganish, shaxsiy xususiyatlarini ochib berish, o'quv va rivojlanishdagi nuqsonlarning sabablarini aniqlashdan iborat.

Iqtidori va iste'dodli bolalarni aniqlash va rivojlantirish ishlarini tashkil etishda bir paymning o'zida bir nechta metodlar qo'llaniladi. Bunda barcha metodlarni L.F. Burlachuk tahliliga ko'ra, tadqiqotchilik va diagnostik metodlarga ajratish mumkin. Tadqiqotchilik metodlari o'z navbatida quyidagi turlarga bo'linadi: Nooksperimental metodlar. Eksperimental metodlar. Nooksperimental metodlar kuzatish, suhbat, faoliyat mahsulini o'rganish metodlarini kiritish mumkin. Eksperimental metodlar tadqiq qilinayotgan omillarni o'rganish uchun maqsadga qaratilgan sharoitlarni yaratishga asoslanadi va tadqiqotchining sinalluvchi faoliyatiga faol tarzda aralashish imkoniyatini beradi. Ushbu metod negizida psixologiyada an'anaviy bo'lgan ko'p sonli laboratoriya va tabiiy eksperiment metodikalari yaratiladi. Psixodiagnostik metodning asosiy xususiyati uning o'lchash-tekshtirish xarakterda ekanligida bo'lib, shu tufayli o'rganilayotgan holatni miqdoriy hamda sifatliy tavsiflashga erishiladi [46]. L.F. Burlachuk fikriga ko'ra, psixodiagnostik metodlarni uch xil yondashuv asosida tasniflash mumkin: Ob'ektiv yondashuv - diagnostika faoliyatini bajarish samaradorligiga qarab amalga oshiriladi. Sub'ektiv yondashuv - sinalluvchining o'zi haqida bergan ma'lumotlari, o'z-o'zini tavsiflash va baholash asosida diagnostika qilinadi. Proektiv yondashuv - tashqi jihatdan neytral, noaniq stimull bilan o'zaro ta'sirni tahlil qilish asosida diagnostika qilinadi [46: B.38]. M.K. Akimova, K.M. Gurevich hozirgi zamon psixodiagnostikasida mavjud bo'lgan vositalarni sifat darajasiga ko'ra quyidagi guruhga bo'ladi: Formallashtirilgan metodikalar. Birinchi guruh metodikalarga quyidagilarni kiritish mumkin: testlar, so'rovnomalar, proektiv texnika metodikalari, psixofiziologik metodikalar. Ushbu metodikalar uchun xarakterli jihatlari: aniq reglamentatsiya. «Tadqiqot yoki tekshiruv jarayonining ob'ektivizatsiyasi (ko'rsatmaga

to'g'ri amal qilish, stimull materialini namoyish qilishning qat'iy usullari, sinalluvchi faoliyatiga tadqiqotchining aralashmasligi» [66: 80 b.]. Standartlashtirish (ya'ni, diagnostic eksperiment natijalarini qayta ishlash va taqdim etishning qabul qilingan tartibini joriy etilishi).

Ishonchlilik.

Psixodiagnostik metodikalar.

Ob'ektiv yondoshuv.

Sub'ektiv yondashuv.

Proektiv yondashuv.

intellekt testlari, maxsus qobiliyat testlari, shaxs testlari, muvaf-faqiyat testlari.

Shaxs so'rovnomalari, kaffiyat va psixik holatni o'rganish so'rovnomalari, anketa so'rovnomalari motor-ekspressiv, pertseptiv strukturaviy, appertseptiv-dinamik metodikalar Validlik. Ushbu metodikalar nisbatan qisqa vaqt ichida diagnostik axborotni qo'lga kiritish hamda individlarni o'zaro miqdor va va sifat jihatdan taqqoslash imkoniga ega. Kam formallashgan metodikalarga quyidagilarni kiritish mumkin: Kuzatish. Suhbat. Faoliyat mahsulini tahlil qilish. Bu guruhga kiruvchi metodikalar sinalluvchi haqida qimmatli ma'lumotlarni qo'lga kiritish imkonini beradi. Ayniqsa, buni tadqiqot predmeti ob'ektivlashtirish mumkin bo'lmagan psixik jarayonlar va holatlar bo'lganida yaqqol sezish mumkin. Masalan, yaxshi anglanilmaydigan sub'ektiv kechimmalar yoki mazmun jihatdan juda o'zgaruvchan psixik jarayon va holatlar – maqsad, kaffiyat, holatlar dinamikasi. Psixologik suhbat, kuzatuvlarning yuksak madaniy darajada o'tkazilishi tekshiruv natijalariga tasodifiy omillar ta'siridan saqlashi mumkin. Kam formallashgan diagnostik metodikalarni formallashgan metodikalarga qarshi qo'yish mumkin emas. Odatda ular o'zaro bir-birini to'ldiradi. To'laqonli diagnostik tadqiqotda ikkala turdagi metodikalarni uyg'un holda qo'llash darkor. Masalan, test yordamida ma'lumot to'plashdan avval bola bilan tanishish (qiziqishi, moyilliklari, faoliyat motivatsiyasi haqidagi axborot) bosqichi o'tkaziladi. Bunda interv'yuv, suhbat, kuzatishdan foydalaniladi.

Tadqiqot jarayonida empirik metodlar tahliliga alohida to'xtalishni lozim topdik ya'ni tajribada eng ko'p qo'llaniladigan empirik metodlar haqida kengroq ma'lumot beramiz.

Kuzatish metodi. Yosh davri psixologiyasida bu metodning ob'ektiv (tashqi) va sub'ektiv (o'zini o'zi) kuzatish turlari bor. Bola shaxsidagi o'zgarishlarni kuzatish uchun quyidagilar amalga oshiriladi: 1) kuzatishning maqsadi, vazifasi belgilanadi; 2) kuzatiladigan ob'ekt tanlanadi; 3) sinalluvchining yosh, jinsi aniqlanadi; 4) tadqiqot o'tkazish vaqti rejalashtiriladi; 5) kuzatish qancha davom etishi qat'iyashtiriladi; 6) kuzatish insonning qaysi faoliyatida (o'yin, o'qish, mehnat, sportda) amalga oshirilishi tavsiya qilinadi; 7) kuzatishning shakli (yakka, guruh, jamoa bilan o'tkazilishi) tayinlanadi; 8) kuzatilganlarni qayd qilib borish vositalari (kundalik, suhbat daf'ari, kuzatish varaqasi, magnitofon, videomagnitofon va boshqalar) taxt qilinadi. Kuzatish orgali turli yoshdagi bolalarning diqqati, his-tuyg'ulari, nerv sistemasining tashqi ifodalari, temperament xususiyatlari, imoishoratlari, sezgirligi, xulq-atvori, nutq faoliyati va hokazolari o'rganiladi. Ammo o'ta murakkab ichki psixologik kechimmalar, yuksak hissiyotlar, tafakkur, mantiqiy xotira va aql-zakovatni tadqiq etishga bu metodning imkoni yetmaydi.

Bolaning maktabga tayyorgarligini o'rganishda suhbatning maqsadi va vazifasi belgilanadi, uning ob'ekti va sub'ekti tanlanadi, mavzusi, o'tkaziladigan vaqti aniqlanadi, yakka shaxslar, guruh va jamoa bilan o'tkazish rejalashtiriladi, o'rganilayotgan narsa bilan uzviy bog'liq savol-javob tartibi tayyorlanadi. Suhbatning bosh maqsadi muayyan bir vaziyat yoki muammoni hal qilish jarayonida inson psixikasidagi o'zgarishlarni o'rganishdir. Suhbat orgali turli yoshdagi bolalarning tafakkuri, aql-zakovati, xulq-atvori, qiziqishi, ziyorakligi, bilim saviyasi, e'tiqodi, dunyoqarashi, irodasi to'g'risida ma'lumotlar olinadi.

Bola shaxsining aqliy o'sishini, qobiliyatini, irodaviy sifatleri va boshqa psixik xususiyatlarini tekshirishda qo'llanadigan qisqa standart masala topshiriq, misol, jumboqlar test deb ataladi. Testlar har xil mezonlar asosida turli guruhlarga bo'linadi:

Hozirda Rorshax, Rozentsveyg, Kettel, Vartegg, Veksler, Meyli, Ayzenk, Anastazi, Raven va boshqalar testlardan foydalanilayapti. Eng keng tarqalgan testlar qatoriga yutuqqa erishish (maqsadga yetish), intellekt testlari (aqliy rivojlanish darajasini o'lchashga mo'ljallangan), shaxs testlari (bola irodasi, emotsiyasi, qiziqishi, motivatsiyasi va xulqini baholashga yo'naltirilgan diagnostik usul-

lardan iboratdir).

Bolalarni maktabga tayyorlashda A.I. Mısıskis va L.G. Golubev-ning ma'lumotlariga ko'ra, bolalar yangi sharoitlarga moslashishi uchun 2 oy talab qilinadi [61:140]. Odatiy vaziyatning buzilishi affektiv reaksiyalarni shuningdek, qo'rquvni keltirib chiqishi mumkin. Affekt (qisqa muddatli, jo'shqin kechadigan emotsional reaksiya) bosh miya po'stlog'i boshqaruv funksiyasining susligi natijasi bo'lishi mumkin. Bolalardagi o'zgarish tormozlanishdan ustun kelishi mumkin. Bola ijobiy emotsiyalarning jo'shqin ifodalanihini tormozlay olmasligi tufayli, qapama-qarshi (salbiy) emotsiyalar paydo bo'lishi mumkin [140:B.34]. Masalan, jushqin xursandchilik ko'pincha yig'i va ko'z yoshi bilan tugaydi. Maktabgacha yoshdagi bola faoliyatining strukturasi emotsiyalarning tutgan o'pni asta-sekin o'zgarib boradi: dastlabki bosqichlarda kechimmalar erishilgan natijada emotsional baho sifatida yuzaga kelsa, keyingi bosqichlarda - harakatlarni bajaruncha oldindan emotsional sezish shaklida vujudga keladi. P.M. Yakobson ko'psatib o'tganidek [221], maktabgacha yosh davrida hissiyotning bola harakatlarning motivi sifatida roli o'zgarib boradi. 3 yoshgacha bolaning harakatlari nima yoqimsiz-u, nima yoqimli ekanini anglashga asoslanadi. 3-4 yoshda boladagi jaxl, qo'rquv, kayg'ypish darxol uni hapakatga undaydi. U boshqa bola bilan urishadi, o'yinchoqni tortib oladi yoki kimgadir rahmi kelayotganini ko'psatadi, 4-5 yoshda bola o'z harakatlari hissiyotlarini bevosita namoyon etishdan o'zini tuta olishi yoki oliy hissiyotlariga asoslanib hapakat qilishi mumkin, emotsiya va hissiyotlar boshqaruv funksiyasini bajarib, bolaning xulq-atvorini qayta qurishga yordam beradi. Emotsional kechimmalar, xatti-harakatlarni qo'llab quvvatlaydi, yo'naltiradi yoki tormozlaydi. Bolaning xulq-atvorini o'zgartirishga qaratilgan kattalarning ta'sirlari va talablari bola tomonidan emotsional qabul qilinsa, bola harakatlarning undovchisi bo'lib xizmat qiladi va emotsional javobni uyg'otadi. Bolalarning mehnat faoliyatlarini o'zida qamragan mashg'ulotlar asosan maktabgacha yoshdagi davrdan boshlanadi. Bu yoshda bolalarning mehnatlari juda sodda va elementar bo'lsa ham ularning psixik taraqqiyotlarida juda katta ahamiyatga egadir. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan o'takaziladigan suhbatlar natijasida bolalarda ijtimoiy mehnatga nisbatan ijobiy munosabat borligi aniqlandi.

2.2-§. Metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirishda kompleks integratsiyadan foydalanishning didaktik imkoniyatlari

Maktabgacha ta'limda bolalarda metakognitiv ko'nikmalar (o'z-o'zini nazorat qilish, mushohada yuritish, refleksiya)ni shakllantiruvchi metodlarni qo'llash asosida bolalarni maktabga tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarda metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirish vazifasi uning mazmuni, metodi va tashkil etilishiga qarab belgilanadi.

Integratsiya terminining ilmiy holati birinchi marta XVII asrda integral hisoblash nazariyasida keltirilgan. Bu yerda integratsiya bir tomondan, differentsiatsiyaga teskari jarayon sifatida ko'rib chiqilgan, ikkinchi tomondan esa, birlashtirishning o'ziga xos turi sifatida qaralgan.

Ta'limda integratsiya g'oyasi Ya.A. Komenskiy tomonidan ilgari surilgan bo'lib [106: B.656], bu ko'p ma'noli tushuncha XVIII asrdayoq Spenser tomonidan izohlab o'tilgan [183]. Integratsiya ijtimoiy pedagogikadagi eng muhim tushuncha sifatida o'rganilib ta'limda integratsiyasining nazariy asoslari B.M. Kedrov, N.V. Kuzmina, V.A. Lektorskiy, V.N. Maksimova, M.G. Chepikov, B.G. Yudin va boshqa tadqiqotchilarning ilmiy izlanishlarida tadqiq etilgan [101:116; 121:127;205;219].

Bugungi kunda ushbu ilmiy tushuncha pedagogika fanining kontekstiga ham singdirilgan. A.Ya. Danilyuk, N.I. Kondakov, Yu.S. Tishkovlarning tadqiqotlarida integratsiya «yaxlitlik, butunlik, tizimlilik, umumiylik» o'rni «damoyil, jarayon va natija», «butun tarqoq bo'laklarning birlashuvi» sifatida tavsiflanadi [76: 108;].

Fanlar integratsiyasini ularning o'zaro aloqalari shakli sifatida tushunish kerakligini ta'kidlab o'tgan B.M. Kedrov, bilimlarning turli sohalarida umumiy tadqiqot maqsad va vazifalari mavjudligini, undagi muammolarni hal qilish va amalga oshirish uchun muayyan yagona bilim vositalari tizimini zarur, degan fikrga keladi [101: 543 b].

Pedagogika sohasida integratsiyaning ikki jihati: barcha ta'lim tizimlarining o'zaro integratsiyasi hamda ta'lim mazmunining integratsiyasi T.Yu. Lomakina tadqiqotlarida ko'rib chiqilgan [126: 284 b]. Pedagogika va psixologiya fani bolalarda metakognitiv ko'nik-

malarni shakllantirish vazifalarini samarali hal etishda, bir tomondan, bolaning imkoniyatlaridan umumli foydalanish, ikkinchi tomondan, bola organizmining umumiy charchashiga sabab bo'lishi mumkin bo'lgan ortiqcha to'ldirish bo'lmisligi yo'llarini topish uchun maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning aqliy rivojlanishi g'onuniyatlar va imkoniyatlarini o'rganish bilan shug'ullanadi. Keyingi yillarda olib borilgan psixologik - pedagogik tadqiqotlarning natijalari maktabgacha ta'lim yoshi davrida bolalarning aqliy rivojlanishida juda katta imkoniyatlar mavjudligini ko'rsatdi. Bularning hammasi maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga beriladigan bilim malaka va ko'nikmalar mazmunini yanada chuqurlashtirish, hajmini kengaytirish masadga muvofiq ekanligidan dalolatdir.

Metakognitiv faoliyatni rivojlantirish bilim hajmi va xususiyatiga bog'liq. Metakognitiv faoliyatni rivojlantirish esa psixik jarayonlarni sezgi va idrok etish, taassurot, xotira, fikrlash, tasavvur va nutqni shakllantirishni ham bildiradi. Bunda ularga metakognitiv faoliyatning g'oyat samaradorligini ta'minlaydigan his-tuyg'ular nozikligi va aniqligi, idrok etishning sobiqadamligi va to'laqonli, esda qolishning mustah kamligi hamda ongligi, tafakkur manitiqi va uning moslashuvchanligi, ijodiy xususiyat va mustaqillikka xos bo'lishi kerak. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar o'zlariga tushunari bo'lgan ijtimoiy voqea va hodisalar, kishilarning mehnati, umumxalq bayramlari, respublikamizda yashaydigan ba'zi xalqlar hayoti bilan tanishtiriladi. Bu tadbirlar ularda jamiyatimiz ijtimoiy hayotiga qiziqish uyg'otish, Vatanga muhabbat tuyg'usi va baynalmilatchilik asoslarini shakllantirishga yordam beradi. Metakognitiv ko'nikmalar asosida bolalarni maktabga tayyorlashda ularning bilish qobiliyatini muntazam va rejali ravishda rivojlantirib borish, davlat o'quv dasturida belgilangan eng oddiy bilimlar tizimi bilan qurollantirish, malaka va ko'nikmalarni shakllantirishdan iborat. Metakognitiv ko'nikmalar asosida bolalarni maktabga tayyorlashda ta'lim yetakchi rol o'ynaydi. Chunki ta'lim jarayonida metakognitiv masalalar hal etiladi. Ta'lim bolalarga izchillik bilan bilim berishni, bu bilimlarni aniqlash va tizimlashtirish, bilish jarayonlari, tafakkur faolligini rivojlantirishni nazarda tutadi. Ta'lim kuzatuvchanlik, qiziquvchanlik va sinchkovlik, ziyraklik, tanqidiylik kabi sifatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Ta'lim jarayonida bolalar-

da o'quv faoliyati asoslari hosil qilinadi, maktabda muvaffaqiyatli o'qishi uchun muhim shart-sharoitlar yaratiladi. Hayot ta'limning ikki xil yo'li bilan amalga oshirilishini taqozo etmokeda.

M.Zayniddinovning «Bolalarning mustaqil fikrlash faoliyatlarini rivojlantirish omillari» maqolasida, boshlang'ich sinf bolalarida mustaqil fikrlashni shakllantirishni uch bosqichda amalga oshirish zarurligi ko'rsatib berilgan. Ya'ni birinchi bosqichda ta'limning birinchi kunlaridan boshlab bolalarni mustaqil harakat qilishga, doskada to'g'ri va hatoki noto'g'ri bo'lsa ham erkin harakat qilishga o'rgatiladi. Ikkinchi bosqichda bolalarda bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish jarayoniga o'tiladi. Bunda bola unga berilgan masalada nima ma'lum va noma'lum ekanligi haqida fikr yuritishi; masalani qisqa bayon etib bera olishi, uning shartini tuza olishi, shartini tahlil qila bilishi hamda masalaning to'liq matnini tuza olish malakasini egallashi muhimdir. Uchinchi bosqichda esa, masalaning shartini o'zgartirish va uni yeching topshirig'i berilishi mumkin. Bola ilgari o'zlashtirgan bilim, qo'nikmalari asosida mustaqil, ijodiy fikrlagan holda masalani yecha olish ko'nikmasi malaka darajasiga o'sib o'tadi [86]. Mazkur maqolada muallif «mustaqil fikrlash» tushunchasining mohiyatini ochib berishga e'tibor qaratmagan. Balki muallif boshlang'ich sinf bolalarining mustaqil fikrlash faoliyatlarini rivojlantirish haqida fikr yuritadi. To'g'ri XX asrning 50-60 yillarida o'tkazilgan tadqiqot natijalari kichik maktab yoshi bolalarining nazariy fikrlay olishini isbotladi. Biroq, bu yosh davrida bolalarda «yaqin zondan rivojlanish» ustun bo'lishini ham tadqiqotchilar o'z asarlarida ta'kidlab o'tishadi. Shuning uchun bizningcha, ularning vazifalarni mustaqil bajarishga o'tishlari hali ularida mustaqil fikrlash faoliyatini rivojlantirishga imkon beradi, deb hisoblab bo'lmaydi.

J.Musevning «Mustaqil fikrlash salohiyatini rivojlantirish mashqlari» nomli maqolasida aqlning turli muskullarini mashq qildirish orqali mustaqil fikrlash salohiyatini rivojlantirish masalasi ochib berilgan. Biroq kunning fikrlash salohiyatini oshirish, agar bola bo'lsa (maqolaning ba'zi o'rinlarida «bola» so'zi tilga olingan), qaysi - kichik maktab yoshini, o'smirmni yoki o'spirmni? ushu savollarga javob berilmaydi. Yuqorida keltirilgan maqolalar singari bunda ham «mustaqil fikrlash», maqolaning nomlanishidan kelib chiqib,

«mustaqil fikrlash salohiyati» tushunchalariga ta'rif uchramaydi [139].

D.Solievanning «Bolalarda bilish mustaqilligini shakllantirish» nomli maqolasining mavzu doirasi to'liq mustaqil fikrlash bilan bog'liq bo'lmasa-da, muallif «mustaqillik», «mustaqil fikrlash» tushunchalariga e'tibor qaratib, «bilish mustaqilligi» tushunchasiga ta'rif bermaydi. Muallifning izohlashicha, «mustaqillik — shaxs ijodiy faoliyatining muhim bir komponenti hisoblanadi» [182]. Maqolada mustaqil fikrlashga ikki o'rinda ta'rif beriladi. Birinchi ta'rif: «Psixologiya va pedagogikada mustaqil fikrlash bolalarning o'zgalarning yordamisiz bilish, aqliy masalalarni yechish layoqati sifatida talqin etiladi». Ikkinchi ta'rif: «Mustaqil fikrlash L.A. Ros-tovitskaya fikricha, shaxsning shunday xususiyatki, uning rivojlanish qonuniyatlarini shaxsning jamiyat va jamoa bilan ijtimoiy-psixologik bog'liqliksiz aniqlab bo'lmaydi» [196: 133 b].

S.Yaminovanning «Bolalarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda scenariy o'qitish usulidan foydalanish» mavzusidagi tadqiqot ishida «mustaqil fikrlash» tushunchasiga ta'rif berilgan [223: 143 b].

Z.T.Nishonovanning «Mustaqil ijodiy fikrlashni rivojlantirishning psixologik asoslari» mavzusidagi doktorlik monografiyasida mustaqil fikrlash ijtimoiy psixologik omillar bilan bog'liq bo'lgan shaxs xislati ekanligini asoslab berilgan. Tadqiqotning maqsad va vazifalari doirasida o'smir va o'spirinlarni mustaqil fikrlashga o'rgatishning ijtimoiy psixologik va aqliy omillari maxsus psixologik trening dasturi yordamida o'rganilgan [145: 391 b].

Sh.Nurullaeva esa, «Boshlang'ich sinf ona tili darslarida bolalarni mustaqil fikrlashga o'rgatish metodikasi» mavzusidagi ilmiy tadqiqot ishida «mustaqil tafakkur», «tafakkurning mustaqilligi», «mustaqil fikrlash» tushunchalarini aralashtirgan holatda foydalanadi. Uning fikricha, «mustaqil fikrlash shaxsning shunday qobiliyatiki, bu jarayonda inson narsa va hodisalar xususida o'z qarashlariga ega bo'ladi. Mustaqil fikrlash — bu inson sezgi organlari va aqliy faoliyatining birligi natijasi o'laroq, mustaqil ravishda tahlil qilish, umumlashtirish, induktiv va deduktiv xulosalar chiqarish, taqqoslash, aniqlashtirish, mavhumlashtirish kabi fikriy amallardan foydalangan holda amalga oshiriladigan aqliy faoliyattir» [147: 175

b]. Tadqiqotchi mustaqil terminining ancha mukammal ta'rifni berishga harakat qilgan.

Adabiy ta'lim jarayonida bolalarni mustaqil fikrlashga o'rgatish muammosi ustida tadqiqotlar olib borgan pedagog olimlari Q.Husanboyeva inson tafakkuri tahliliga bag'ishlangan qator adabiyotlar va o'z kuzatishlariga asoslanib, mustaqil fikrlashga quyidagicha ta'rif bergan: «mustaqil fikrlash insonning o'z oldida turgan muammoni aniq maqsad va vazifalarni belgilagan holda bilimi hamda hayotiy tajribalariga tayanib, intellektual imkoniyati darajasida turli yo'l, usul, vositalar yordamida mustaqil ravishda hal qilishga yo'naltirilgan aqliy faoliyattir».

Biroq, maktabgacha ta'limda bolalarda metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirish bilan bog'liq masalalar hanzgacha o'z yechimini kutayotgan muammolar sirasiga kiritishini adabiyot va tadqiqotlar tahlilidan aniq bo'ladi.

Metakognitiv tushunchasiga berilgan ta'rifni asos qilib olgan holda, «**bolalarning metakognitiv ko'nikmalarini shakllantirish**» jumlasining mohiyatini ochib berish tadqiqot ishimizning muhim tarkibiy qismini o'zida ifoda etadi. Buning uchun avvalo, shakllanish va shakllantirish tushunchalarining mazmuniga e'tibor qaratish zarur. Ushbu so'zlar tahliliga e'tibor qaratib «O'zbek tilining izohli lug'atida «shakllanmoq» so'ziga quyidagicha ta'rif beriladi: «1. Ma'lum bir shaklga kirmoq, shakl, tus olmoq. 2. Yuzaga kelmoq, yurarmoq» [237].

Shakllanish — pedagogikaning asosiy kategoriyalaridan biri bo'lib, ko'pincha «shaxsning shakllanishi» tarzida ishlatiladi. Jumladan, pedagog olim Yu.K. Babanskiy shaxsning shakllanishi pedagogikaning asosiy kategoriyalaridan biri bo'lib, muhi, inisiat, tabiiya ta'sirida uning rivojlanishi jarayoni va natijasidir, degan ta'rifni beradi [36: 626 b].

V.A. Slastenin, I.F. Isaevlarning fikricha, shakllanish — hayotiy faoliyat jarayoni va maxsus tarbiyaviy hatti-harakatlar ta'sirida inson rivojlanishining muhim shakli. Shaxsning shakllanishi — bu ijtimoiylashuv, tarbiya va o'zini-o'zi rivojlantirish jarayoni va natijasi. Shakllantirish — «aniq shaklga kiritish, tugallanganlik»ni bildiradi [181: B.89].

Bizningcha, shakllanish pedagogik tushuncha sifatida zamonaviy

yondashuv asosida I.P. Podlasny tomonidan to'liqroq ochib berilgan: «Shakllanish – hech qanday istisnosiz omillar – ekologik, ijtimoiy, iqtisodiy, pedagogik va boshqalarning ta'sirida insonning rivojlanish jarayoni. Shakllanish – undan keng foydalanilayotganligiga qaramay, hali to'liq o'zlashtirilmagan pedagogik kategoriya [161: B.74]. Shakllanishning mazmuni ba'zi holatlarda juda qisqarib ketadi, ba'zan esa, haddan tashqari kengaytirib yuboriladi. Avval nashr etilgan pedagogik adabiyotlarda shakllanish atamasi ba'zan boshqarilmadigan, shaxsga ta'sir ko'rsatuvchi tasodiflarni aniqlash uchun qo'llanilgan. Masalan, psixolog olim N.S. Leytes shakllanishni stixiyali tarbiya – «ongli faoliyatdan mustaqil tarzda odamlarga ta'sir etuvchi turli shart-sharoitlar» deb nomlashni taklif etgan» [120: 98 b].

Bolalarda metakognitiv ko'nikmalarning shakllanishi – ham tashqi, ham ichki rag'bat orqali ta'sir etish jarayoni va natijasidir. Bu esa, bilim o'zlashtirish vositasida amalga oshiriladi.

Bilim – bir butunlikni tashkil qiluvchi qismlar orasidagi, ularning ichki ziddiyatlaridan kelib chiqqan bog'liqlikdir. Bilim insoniyat tomonidan mustaqil hayotda, faoliyatda, jumladan ishlab chiqarishda zarur bo'lgan fan asoslarini qonunlar va tushunchalarni o'zlashtirish natijasidir.

Bilimni hayotda ko'p samara beradigan qilib qo'llay olish uchun bilim bilan birga ko'nikma va malaka hosil qilish lozim. Bilim bahsida kerak bo'lsa, ko'nikma va malaka mehnat faoliyatida, dunyoni o'zlashtirishda zarur. Demak, bolalarda metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirishning tarkibiy qismlari sifatida maqsad, pedagog faoliyati, bola faoliyati, mazmun, metod, shakl, vosita, natija ishtirok etadi. Mazkur tarkibiy qismlar bolalarda metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirish jarayonini yaxlit tizim sifatida qarashga imkon beradi va barchasi ko'nikmalarni egallash jarayoni bilan bog'liq holda qaraladi.

Ko'nikma – malakaning tarkibiy qismi bo'lib, harakatning ayrim qismlarini nihoyada tez, aniq va maqsadga muvofiq ravishda bajarilish qobiliyatini ifodalaydi va bola – talabalarda ko'p marotaba takrorlanadigan mashqlar natijasida yuzaga keladigan harakatlar yig'indisidir. Bolalarda metakognitiv ko'nikmalarini shakllantirishda muayyan psixik operatsiyalaridan foydalanish talab etiladi. Bu

talablar: *analiz, sintez, taqqoslash, abstraksiyalash, hukm, xulosa* chiqarish va boshqalar hisoblanadi.

Ushbu talablarning faoliyatda namoyon bo'lish jixatlarini ko'rib chiqamiz:

Analiz - tafakkur operatsiyasi (hatti-harakatlar), uning yordamida narsa va xodisalarni fikran yoki amaliy ravishda bo'lib, ularni ayrim qismlarini, xususiyatlari tahlil qilinadi.

Sintez - tafakkur operatsiyasi bo'lib, bir narsa va hodisalarning analizda bo'lingan ayrim qismlarini sintez yordami bilan fikran yoki amaliy ravishda birlashtirib, butun xarakatga keltiriladi.

Taqqoslash - tafakkur operatsiyasi hisoblanib, bu operatsiya vositasi bilan ob'ektiv dunyodagi narsa va xodisalarning bir-biriga o'xshashligi va bir-biridan farqi aniqlanadi.

Abstraksiyalash - shunday bir tafakkur operatsiyasidirki (hatti-harakatlar), bu operatsiya yordami bilan moddiy dunyodagi narsa va xodisalarning muhim xususiyatlarini farqlab olib ana shu xususiyatlardan narsa va xodisalarning muhim bo'lmagan ikkinchi darajali xususiyatlarini fikran ajratib olishga imkoniyat yaratiladi.

Umumlashtirish — narsa va xodisalarni umumiy hamda muhim belgilarini bo'yicha umumlashtirish demakdir. Albatta, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar mazkur tafakkur operatsiyalarini to'laqonli egallay olo olmaydilar. Biroq, ular mazkur operatsiyalarning elementlar, ilk ko'rinishlarini shakllantirish maqsadga muvofiq. Bu ularning maktabga tayyorlik jarayonining to'g'ri tashkil etilganidan dalolat beradi.

Hukm, xulosa chiqarish va tushuncha tafakkurning spetsifik formalaridir. Narsa va xodisalarning belgi va xususiyatlari tasdiqlab yoki inkor qilib aytilgan fikr hukm deb ataladi. Demak, tabiat va jamiyatdagi harakat qoidalarini va me'yorlarini tushunish yordamidaгина bola ongli, mustaqil, mantiqiy fikrlash ko'nikmalariga ega bo'lishi mumkin. Bu esa, yangicha yaxlit tafakkur sari yo'l ochadi. Hozirgi ijtimoiy vaziyatda birinchi ahamiyatli vazifa sifatida bolaning o'z faoliyatini tadbir etishi, o'z-o'zini rivojlantirishi, intellektual, hissiy, axloqiy, madaniy, jismoniy imkoniyatlarini faollashtirishiga erishish nazarda tutiladi.

So'nggi yillarda maktabgacha ta'limni boshqarish tizimida institutsional islohotlar amalga oshirilib maktabgacha ta'limni rivojlanti-

rish uchun maktabgacha ta'lim tashkilotlarining moddiy-texnik holati yaxshilandi hamda maktabgacha ta'lim tizimi xodimlari ijtimoiy qo'llab-quvvatlandi.

Maktabgacha ta'limni boshqarish va didaktik ta'minotini yanada rivojlantirish qo'shimcha chora-tadbirlarni amalga oshirishni taqozo etadi. Bu jarayon qanday namoyon bo'lishini ko'rib chiqamiz:

1) maktabgacha ta'lim tashkilotlari o'quv mashg'ulotlarida bolalarning intellektual jihatdan rivojlanishlarini ta'minlaydigan metakognitiv metodlarni qo'llash;

2) maktabgacha ta'limda ta'lim berishning zamonaviy shakllarini joriy etish, axborot-kommunikatsion vositalarning ko'lanmini kengaytirish;

3) didaktik jarayonni rejalashtirish va tashkil qilishning zamonaviy innovasion usullarini, sifat menejmenti tizimlarini, aniq natijalarga erishishga qaratilgan maqsadli indikatorlarni, xodimlarni tanlab olish, motivatsiya qilish, rivojlantirish va baholash usullarini joriy etish;

4) barcha bolalarga sifatli maktabgacha ta'lim olish uchun bir xil imkoniyatlarni ta'minlovchi maktabgacha ta'limning samarali innovasion tizimining shakllanishi;

5) maktabgacha ta'limni insonning butun hayoti davomidagi uzluksiz ta'limning birinchi bosqichi sifatida belgilash, bolani shaxs sifatida jismoniy, intellektual va axloqiy jihatdan barkamol qilib tarbiyalashda uning roli oshirishi;

6) maktabgacha ta'lim tashkilotlarining namuna va turlari xilma-xilligi asosida maktabgacha ta'lim tizimida institutsional o'zgarishlar amalga oshirilishi, mazkur sohada sog'lom raqobat muhitining yaratilishi;

7) zamonaviy energiya va resurs tejovchi texnologiyalarni joriy etish asosida maktabgacha ta'lim tashkilotlarining bino va inshootlarini qurish, rekonstruksiya qilish va kapital ta'mirlashning kengaytirilishi, ularning o'quv-metodik, didaktik materiallar, rivojlantiruvchi o'yinlar va o'yinchoqlar, badiiy adabiyotlar, mebel, kompyuter texnikasi, o'quv uskunalari bilan jihozlanishi;

8) maktabgacha ta'lim sohasiga xususiy sektorning jalb qilinishi, uning ijtimoiy javobgarligi oshirilishi, moliyalashtirish manbalarining kengaytirilishi va maktabgacha ta'lim xizmatlari turlarining ko'payishi;

9) maktabgacha ta'lim tizimini moliyalashtirishning ko'paytirilishi, maktabgacha ta'lim xizmatlarini ko'rsatishda byudjet mablag'laridan foydalanish samaradorligining oshirilishi, pedagog xodimlar mehnatiga munosib haq to'lashning ta'minlanishi;

10) maktabgacha ta'lim sifatini boshqarishning ijtimoiy-davlat tizimi joriy etilishi;

11) olti yoshli bolalarning majburiy bir yillik bepul umumiy boshlang'ich ta'limga tayyorlash bilan to'liq qamrab olinishining ta'minlanishi;

12) 3 - 7 yoshgacha bolalarning 80,8 foizini maktabgacha ta'lim bilan qamrab olinishining ta'minlanishi;

13) maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagog xodimlar soni 247,7 mingtagacha yetkazilishi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining asosiy vazifalaridan biri bolalarning sog'lom ovqatlanishini, ular sog'lig'ini mustahkamlash, kasalliklarning oldini olish xizmatlari bilan ta'minlash, shuningdek, tarbiyalanuvchilarning sog'lom turmush tarzini shakllantirish uchun sharoitlar yaratishdan iborat.

Sog'lom, xavfsiz va sifatli ovqatlanishni ta'minlash bo'yicha vazifalarni hal qilish uchun davlat maktabgacha ta'lim muassasalarida bunday xizmatlarni ko'rsatish qisman autorsoring shartlari asosida iadbirkorlik sub'ektlariga berilgan.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarga tibbiy xizmat ko'rsatish sifatini oshirish, maktabgacha ta'lim tizimidagi tibbiyot xodimlarining malakasini tizimli oshirish bo'yicha chora-tadbirlar faol qo'llanilmoqda.

Shu bilan birga, sog'lom avlodni tarbiyalash vazifalarini samarali hal qilish maqsadida quyidagi chora-tadbirlarning amalga oshirilmoqda:

1) maktabgacha ta'lim tashkilotlarini sifatli oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash va yetkazib beruvchilarning narx siyosatiga amal qilishini nazorat qilishning shaffof markazlashtirilgan tizimini yaratish;

2) tayyor taomlarni tayyorlash va maktabgacha ta'lim tashkilotlariga yetkazib berish uchun ixtisoslashgan umumiy ovqatlanish korxonalarini, jumladan autorsoring asosida jalb qilish;

3) maktabgacha ta'lim tizimida sog'liqni saqlash xizmatlarining

sifatini oshirish, birlamchi tibbiy-sanitariya yordami xizmatlari bilan maktabgacha ta'lim tashkilotlari o'rtasidagi o'zaro hamkorlik mexanizmlarini takomillashtirish;

4) bolalarning maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi ta'minoti uchun munosib, jumladan, to'laqonli, to'g'ri, balanslashtirilgan, sog'lom ovqatlanish, asoslangan tibbiy ko'rsatmalarda belgilangan hajm va tezlikdagi, ko'ngilochar mashg'ulotlar va bilim olish ehtiyojlari mavjud faol o'yinlar va mashqlardan iborat sharoitlarni yaratish;

5) rivojlanishida jismoniy yoki psixik buzilishlari bo'lgan bolalarga barvaqt kompleks yordam berish tizimini takomillashtirish;

6) rivojlanishida jismoniy yoki psixik buzilishlari bo'lgan bolalarda asosiy kompetensiyalarni zaruriy sifat darajasida shakllantirishga erishish, ularning ijtimoiy moslashuvi va jamiyatga integratsiyalashuvini ta'minlash.

Kontsepsiyani amalga oshirishdan quyidagi natijalar kutilmoqda: faning ta'lim amaliyoti bilan aloqasini ta'minlaydilar, ilg'or pedagogik texnologiyalar sohasidagi ilmiy tadqiqotlar natijalari pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish jarayoniga o'z vaqtida joriy etilishi mexanizmini amalga oshirish; pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishning ilmiy-metodik asoslarini ishlab chiqadilar, shuningdek ta'limning ushbu turi muassasalarini o'quv-metodik hujjatlar bilan ta'minlanishi;

ta'lim dasturlarining uzluksizligi va izchilligini hisobga olib, tanqidiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirishga yo'naltirilgan o'qitishning interaktiv metodlaridan, shuningdek, zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanib pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish bo'yicha namunaviy o'quv-rejalari va dasturlarni ishlab chiqilishi;

ushbu sohada xorijiy tajribani, shuningdek, kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish bo'yicha eng yaxshi ta'lim muassasalarining yutuqlari umumlashtiriladi va targ'ib qilinadi;

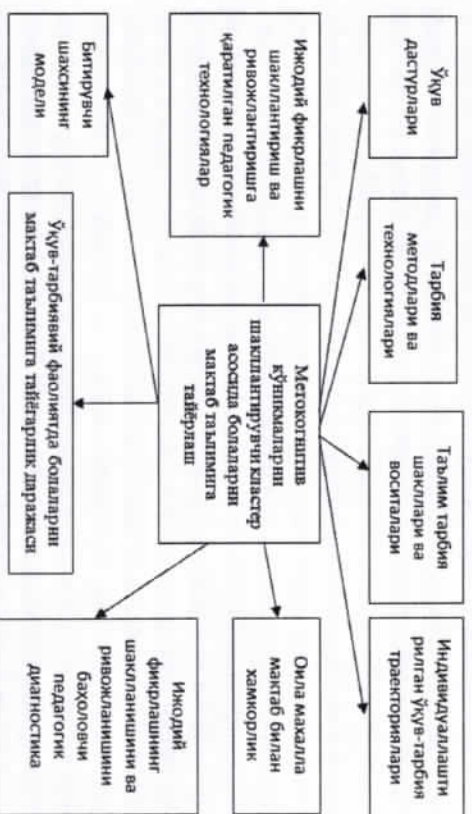
kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimida masofadan turib o'qitish tizimi ishlab chiqiladi va joriy etiladi;

targatma material ishlab chiqiladi va ushbu materiallar ko'paytirilishi yo'lga qo'yiladi.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning bilimlarini tasavvurlar, tushunchalar, qoidalar, qonuniyatlilar va sistemalar shaklidagi turli fanlarning mazmuni tashkil etadi. Metakognitiv ko'nikmalar asosida bolalarni maktabga tayyorlash vazifasi bolalarda voqea va hodisalarni to'la aks ettiradigan yuksak darajadagi umumlashtirilgan bilimlar tizimini shakllantirishdan iboratdir. Bilim dunyoqarashning asosini tashkil etadi. Demak, bola tovarak atrofdagi narsalar, ularning vazifasi sifati va xossalari (sinadi, pacha bo'ladi, yiritiladi, to'kildi) haqida, qaysi materialdan tayyorlanganligi to'g'risida aniq tasavvurga ega bo'ladi. U tabiat hodisalari, ularning o'zaro bog'liqligi va qonuniyatlari (yil fasllarining o'ziga xos belgilari, ular o'rtasidagi bog'lanishlar, hayvonlar, ularning hayoti va yashash tarzining tashkil qilinishiga, xulqiga, yashash sharoitiga mosligi va h.k.) ni bilib oladilar. Jonsiz tabiat, o'simliklar, hasharot va hayvonlarni kuzatishi jarayonida pedagog bolalarda borliq to'g'risidagi materialistik tasavvurlarni shakllantirib boradi. Bilimlarni egallab borish natijasida bolaning shaxsi ham shakllanib boradi. Bola san'atning har xil turlari to'g'risidagi tasavvur va tushunchalarni egallab oladi. Bilim bolaning ijtimoiy mehnatga, o'quv faoliyatiga munosabatini shakllantiradi.

Metakognitiv ko'nikmalarni shakllantiruvchi klaster asosida biz quyidagilarni didaktik tamoyillarga ustuvorlik berishga, mukammallashtirishga e'tibor qaratdik: davlat o'quv dasturlari, tarbiya metodlari va texnologiyalari, ta'lim tarbiya shakllari va vositalari, individuallashtirilgan o'quv-tarbiya traektoriyalari, ijodiy fikrlashni shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan pedagogik texnologiyalar va baholovchi pedagogik diagnostika, oila, mahalla, maktab bilan hamkorlik tizimi, o'quv-tarbiya jarayonida qayta aloqa tizimi handa bitiruvchi shaxsining modelini o'ziga qamrab olishi kerak (2.2.1-jadvalga qarang):

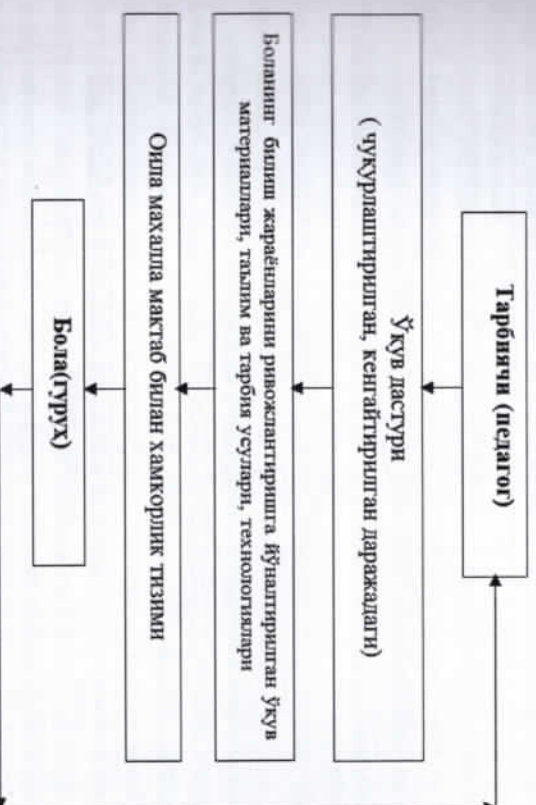
2.2.1 -jadval Metakognitiv ko'nikmalarni shakllantiruvchi klaster asosida bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash

Tadqiqotlarimiz mobaynida metakognitiv ko'nikmalarni shakllantiruvchi klaster asosida bolalarni maktabga tayyorlashda maxsus tajribaviy dastur ishlab chiqildi. «Metakognitiv ko'nikmalarni shakllantiruvchi klaster asosida bolalarni maktabga tayyorlash» dasturida «integration mashg'ulot» bo'limi takomillashtirilib boriydi. O'tkazilgan pedagogik va psixologik ilmiy tadqiqot ishlari turli yoshdagi bolalarga tevarak-atrof to'g'risida beriladigan bilimlarning taxminiy hajmini belgilash, ularni murakkablashtirib borish imkonini beradi.

Metakognitiv ko'nikmalarni shakllantiruvchi klaster asosida bolalarni maktab ta'limiga sifati tayyorlashning umumiy modeli ijtimoiy-pedagogik tizimining asosiy komponenti sifatida ota-onalar va bolalarning turli ehtiyojlariga asoslangan ta'lim talablarni qondirishga qaratilgan (2.2.2-jadvalga qarang):

2.2.2 -jadval. Metakognitiv ko'nikmalarni shakllantiruvchi klaster vositasida bolalarni maktabga tayyorlashning innovasion metodik tizimi

Maktabgacha ta'limda metakognitiv ko'nikmalarni shakllantiruvchi klaster samaradorligini aniqlash modelining asosiy komponentlari bu jamiyat, davlat, ota-ona va bolalarning talablari, variativ yondashuvning asosiy tamoyilari, ta'lim-tarbiya maqsadi, ta'lim-tarbiya jarayoni, maktabgacha ta'lim muassasasini sifati bitirish va uzluksiz ravishda bolalarni bilim jarayonini va ijodiy qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirish dinamikasini baholovchi pedagogik diagnostika tizimi hisoblanadi (2.2.3-jadvalga qarang):

tabiatdagi voqealar;

ta'limga doir bo'limlar orasidagi bog'liqlik.

Bolalarni uy jihazlari va buyumlari (mebel, idishtovoq, kiyim, o'yinchoq mashg'ulotlar uchun material) bilan tanishtirish, ularning rivojlanishda katta ahamiyatga egadir. «Metakognitiv ko'nikmalarni shakllantiruvchi klaster asosida bolalarni maktabga tayyorlash» dasturida har bir yosh guruh uchun muayyan bilimlarni egallab olishni nazarga tutadi. Masalan, birinchi guruh pedagogi bolalarni buyumlarning joylashishini bilib olishga o'rgatadi. Keyinchalik bolalar boshqa xonalarda nimalar borligini, u yerda bolalar va kattalar nima ish bilan shug'ullanishni bilib boradilar. Masalan, musiqa xonasida musiqa mashg'ulotlari, bayramlar o'tkaziladi, oshxonada ovqat pishiriladi va h.k. Shuningdek, pedagog bolalarni yaqin atrof, ko'chalarni, o'z o'yin maydonchasini bilib olishga o'rgatadi. Ayniqsa, katta guruh bolalari o'z uylari manzilini, bog'chadan uyg'a ketadigan yo'lni yaqin oradagi maydon yoki xiyobonlarga borish yo'lini bilishlari kerak. Bolalarni tabiat bilan bevosita aloqada bo'lishlari ularning har tomonlama rivojlanishlarida muhim ahamiyatga egadir. Bu hol ularning aqliy qobiliyatlarini tarbiyalashda axloqiy hamda estetik hislarini rivojlantirishda quvnoqlik, tetiklik, jismoniy hamda ruhiy tomondan bardoshi bo'lishlarida asosiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Bolalarning tabiat bilan bevosita aloqada bo'lishi ularning sensor tarbiyasiga katta hissa qo'shadi. Tabiat o'zining mo'l-ko'l bo'yog'qlari, shakllari, tovushlari bilan analizatorlarini qo'zg'atadi. Tabiat bilan aloqada bo'lish estetik tarbiya vazifalarini hal etishga katta yordam beradi. CHiroyli manzaralar, har xil kapalaklar bolalarda quvnoq hissinini uyg'otadi. Pedagogning vazifasi bolalarda tabiat go'zalligiga, uning rang-barangligiga qiziqish uyg'otishdir. Tabiat o'z go'zalligi hamda rang-barangligi bilan bolalarning hissig'a va xayoliga ta'sir etib, ijodiy faoliyatining rivojlanishiga yordam beradi. Tabiat bolalarda vatanparvarlik hissinini uyg'otishda ham katta ta'sir ko'rsatadi. Bolalarning yoshligida tabiat boyligidan olgan taassurotlari Vatan to'g'risidagi tushunchalarni aniq mazmun bilan boyitadi. Bolalarning katta yoshdagilar bilan o'zaro mulqoti ularni har xil kasbdagi kishilar mehnati bilan tanishtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu o'rinda pedagogning asosiy vazifasi bolalarda

kattalar mehnatiga hurmatni tarbiyalash, ularning mehnat faoliyatini bolalarga tushuntirish va mehnat qilish ehtiyojini uyg'otishdir. «Metakognitiv metodlar asosida bolalarni maktabga tayyorlash» dasturida bolalarning o'yinlari, rasmlari ham ularning texnika va mehnatga qiziqish uyg'otadi. Kattalarning mehnati bolalar o'yinining asosiy mazmunini tashkil etadi. Bolalar o'z o'yinlarida onalari va pedagoglari mehnatidan boshlab to yangi shaharlar hamda kosmik kemalar qurilishigacha aks ettiradilar.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalardagi axloqiy sifatarni kishilarga, jamoaga munosabatni tarbiyalashda kattalar mehnati bilan tanishtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, mehnatkashlar va ularning mehnatlari bilan tanishish bolalarda o'z yurtiga, xalqiga va boshqa xalqlarga nisbatan hurmat va mehr uyg'otadi. Demak, kattalar mehnati va tabiatni kuzatish bolalarda estetik hisslarni, shakllantirishga yordamlashadi, ijodiy faoliyat uchun material beradi. Hamma oilalarda umumxalq bayramlari - «Navro'z», «Hayit», «Yangi yil», «Mustaqillik» kuni va boshqalar keng nishonlanadi. Bolalar bu bayramlarga qatnashadilar. Katta yoshdagi bog'cha bolalariga har bir bayram va tantananing ahamiyatini ularning yoshlariga mos holda tushuntirishadi. Bu o'rinda pedagogning vazifasi-bolalarning hissiyotlarga ta'sir etib, ular o'z xalqidan hamda uning qadriyatlaridan g'ururlanish hissinini shakllantirishdan iboratdir.

Maktabgacha ta'limda metakognitiv ko'nikmalarni shakllantiruvchi klasterni qo'llash orqali bolalarni maktabga tayyorlash uchun o'quv faoliyatida bilish jarayonlarining o'rni beqiyos ekanligi o'z tasdiqini topdi. Bolalarning maktabga tayyorgarligini amalga oshirishda sezgi katta rol o'ynaydi. Sezgi borliqdagi (real) narsa va hodisalarning ayrim xususiyatlarining tasiri natijasida bola ongida aks etishini inobatga oladigan bo'lsak, bolaning bilish motivlari aynan shu sezgilar orqali amalga oshiriladi. Sezgining fiziologik asosini I.M. Sechenov va N.P. Pavlovlar o'rganishgan. Olimlar narsa va hodisalarning ayrim belgilarini, xususiyatlarini aks ettirishdan iborat bo'lgan sezish protsessining fiziologik mohiyati analizatorlar xaqida ta'limotlarida atroficha ochib berilgan hamda analizatorlarning uch qismi ajratib ko'rsatilgan: 1. Rikartorlar. 2. Afferent, efferent, nerv to'lari. 3. Bosh miyadagi yoki orqa miyadagi markaziy qism. Sezgi o'z mohiyati jihatidan birmuncha sodda psixik jarayon (aks

ettirish jarayoni) bo'lishiga qaramay, barcha bilimlarimizning asosiy manbaidir. Akademik I.P. Pavlov organizmning hissiy aks ettirish apparatlarini analizatorlar deb ataydi [151: 168 b]. Mana shuning uchun har bir sezgi organi analizatorlarning barcha qismlarini o'z ichiga oladi. Ma'lumki, akademik I.P. Pavlov ta'limotiga ko'ra, xar bir analizator asosan uch qismdan iborat: 1) Tashqi ta'sirlarni qabul qilib oluvchi periferik qism (buni odatda reseptor deb yurgiziladi); 2) taassurotni markazga olib boruvchi (afferent) va markazdan tegishli javob reaksiyasini olib qaytuvchi (efferent) nerv tolalari; 3) analizatorlarning opqa yoki bosh miyadagi markaziy qismi. Markaziy tabaqacha yosh davrida ranglarni farqlashda ham ancha o'sish kuza-tiladi: aniq va tiniqligi ortadi.

Z.M. Istominaning tadqiqotlari bola hayotining ikkinchi yilida ixtiyorsiz tarzda to'p ta asosiy ranglarni farqlaydi: qizil, sarig, ko'k, yashil. O'raliq ranglarni differentsirovka qilishda, ya'ni mandarin (oranj) rangini, havo rang va siyoh ranglarni ajratishda biron qiyinadi. Eshitish sezgiriligi ham bog'cha yoshdagilarda o'ziga xos tarzda xususiyatlarga ega [96: B.51]. Tadqiqotlarning ko'psatishicha, eshitishning nozikligi 13 yoshgacha bo'lgan bolalarda kattalarnikiga nisbatan ancha past bo'ladi va bu yosh orishi bilan o'sib boradi. Bog'cha yosh davrida shuningdek tovushlarning balandligini farqlash qobiliyati ham rivojlanadi. Biroq, fonematik (og'zaki) va musiqani eshitish parallel tarzda shakllanmaydi. Fonematik eshitish birinchi yilning oxirlariga borib rivojlanib boradi va bog'cha yosh davrinin dastlabki bosqichlarida o'z ona tilining deyarli barcha tovushlarini amaliy farqlay oladi. Passiv nutq bilan bir qatorda faol nutqni ham egallaydi. Bu davrda hid bilish sezgisi ham rivojlanadi. Katta guruh bolalari hidlarni farqlashda ham xatoliklarga uchraydi. Teri tuyish hamda og'itilni seza olish xususiyati ham rivojlanadi. 4 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalarda bu qobiliyat taxminan ikki barobarga ortadi.

A.Ya. Xolodnayaning tadqiqotlarida ko'psatishicha, fazoda mo'ljall olishning rivojlanishi bolani o'z tana a'zolarining fazoviy munosabatlarini differentsirovka qilishdan o'ng, chap qo'lini, juft tana qismlarini ajratib nomlashdan boshlanadi. Idrok jarayoniga so'zning qo'shilishi, mustaqil nutqni o'zlashtirishi sezilarli daraja-da fazoviy munosabatlar, yo'nalishlar haqidagi bilimlarining mus-

tafkamlanishiga yordam beradi [202: 272 b]. Kichik bog'cha yosh davridagi bola geometrik shaklni idrok qila turib odatda uni biror bir predmet bilan o'xshatadi (kvadratni ko'pincha «deraza», «kubik» va b. deb; aylani – «koptok», «g'ildirak» kabi nomlaydi). O'rta va katta bog'cha yoshdagilar duch kelgan shaklni farqlash ehtiyo-jini sezadilar. Ular ko'pincha predmet nimaga o'xshashi va ularda mavjud tushunchalar orasidagi boshqa turli shakllardan nimasi bilan farqlanishini aniqlashga urinishadi. Vaqtini idrok qilish bolalar uchun ancha qiyinchilikni uyg'otadi va buni tushunish ham mumkin. Axir vaqt ko'pgazmali shakliga ega emas, o'tib ketuvchi, qaytarilmas, uni idrok qilish sub'ektiv xolatga bog'liq hamda shaxsiy xarakterga ega.

Psixologlar boladagi vaqt va fazoni idrok qilishdagi umumiylik ni e'tirof qiladilar. Maxsus tadqiqotlar tushunchalardagi umumiylik bolaning dunyoni yagona vaqti-fazoviy kompleksda aks ettira olish qobiliyatiga ega ekanligidandir, degan fikrga asos bo'la oladi. Rus psixologlari badiiy idrokning rivojlanishi shaxs rivojlanishining natijasi sifatida ko'pishadi. U insonga tyg'ma ravishda berilmaydi. Bola san'at asarini aynan shu tarzda darhol idrok qila olmaydi, rivojlanishning dastlabki pog'onalarida bola uchun unga nisbatan harakatli, utilitar munosabat xos (rasmidagi tasvini bolalar ushlab, paypaslab ko'padilar, uni ushlab ko'padilar va h.k.). Biroq badiiy idrokning ilk kurtaklari bog'cha yosh davrida namoyon bo'la boshlaydi. Ta'lim va tarbiya ushbu insonga xos bo'lgan qobiliyatlarning rivojlanishida hal qiluvchi rolni o'ynaydi. S.Vigotskiy eksperimental yo'l bilan V.Shern tomonidan ilgari surilgan idrok bosqichlari rasmlarni idrok qilishni emas, balki idrok hamda nutq rivojlanishining ma'lum bir bosqichidagi o'zaro munosabatini izohlaydi, degan tahlilini bildiradi [53:54;55;56]. Badiiy idrokda tasvirning mazmunini tushunishda asarning kompozitsiyasi, rasmining mazmuniy va strukturaviy mohiyatining muvofiq kelish darajasi katta ahamiyatga ega. Idrok qilishda narsa va hodisalar yaxshi tarzda aks ettiriladi. Idrok qilish tumush tajribasiga bog'liq. Shuning uchun bolalarga narsaning nomini va yana uning belgilarini hususiyatlarini ham aytib berish ahamiyatlidir.

Ekskursiyalar, hayvonot va o'simliklar dunyosi bilan tanishtirishda bolalar idrokida sistemaning rolini oshirish kerak. Bu ularda tasavvuri shakllantiradi. Shakllarni idrok qilish rivojlanadi. Makon

va zamoni idrok etish qiyinchilik bilan kechadi. Ularga narsa qanchalik uzoqlashsa u shuncha kichik tuyuladi. Maktabga chiqqanda makon o'lovchilari metr, santimetr, kilometr kabi tushunchalarni o'zlashtiradi. Kecha, bugun, ertaga, indinga, avval, keyin oy, yil, ertalab, kun, tun, kechasi peshin kabi tushunchalarni idrok qilishda, tushunishda va aytishda qiyinlashadi. Turmush tajribalari ortishi bilan, bog'chada mashg'ulotlar o'tishi orqali makon va zamoni idrok qilish shakllanadi. Inson ongining butun kuchini bir yerga to'plab, muayyan bir narsa yoki hodisaga faol yo'naltirishi tushuniladi.

Bog'cha davrida bolalarda ixtiyoriy turli rivojlanish boshlanadi. Tartiblarga bo'ysunish, vazifalarni bajarish, hikoyalarni tinglash va b.q. O'yin faoliyatida tashabbus bilan malum maqsad ilgari suriladi va buning natijasida diqqat bir joyga to'planadi. Ixtiyoriy diqqat irodaviy protsess bilan bog'liq bo'lgani uchun bu turni o'zlarini mustaqil ravishda tashkil eta olmaydilar. Tarbiyachi yoki katta odam yordam beradi va bu diqqat juda uzoq vaqt davom etmaydi. Maktabgacha davrdagi bolalarda xotira. Idrok qilingan narsa va hodisalarni, kechirilish tuyg'u, o'ylagan fikr, qilingan harakatlarni esda qoldirish, esda saqlash va keyin esga tushirishda iborat bo'lgan psixik protsessdir. Xotira jarayoni oliy nerv funktsiyalari bilan bog'liq. Nerv sistemalari juda egiluvchan va tassurotlarga beriluvchidir. Shuning uchun bolalarda vaqtli bog'lanishlar hosil bo'ladi. Ashula, rimli she'r, qiziqarli holatlar chuqur tasir etadigan narsalar beixtiyor esda qolaveradi. Nerv sistemasini yangi qo'zg'aluvchan bo'lgani uchun vaqtli bog'lanishlar beqaror bo'ladi, yani mustahkam bo'lmaydi. Shuning uchun tez unutadilar. Bolalar katta bo'lishgan sari, nutqlari rivojlangan sari ular o'zlariga kerakli narsalariga esda olib qoladigan bo'ladi. Ularda mexanik esda saqlab qolish, mantiqiy esda saqlab qolish maktab davri yaqinlashgan sari ko'rinadi.

Maktabgacha davrdagi bolalar eshitganlaridan ko'ra ko'rganlarini yaxshi eslab qoladi. Emotsional xotira ham rivojlana boshlaydi. Maktabgacha davrdagi bolalarda tafakkur tez rivojlanadi. Birinchidan, turmush tajribalari oshadi, ikkinchidan nutq rivojlanadi, uchinchidan, mustaqil, erkin harakatlar qila olish imkoniyatlari va boshqa tafakkur realligi nutqda ko'rinadi. Bu nima? Qanaqa? savollarga javob oladi. Maktabgacha davrdagi bolalarda xayolning rivojlanishi uchun bolaga turmush tajribasi, tasavvurlar zahirasi hamda juda ko'p bilimlar kerak

bo'ladi. Tajriba esa bolaning tashqi olamdagi narsa va hodisalarni o'zi ko'rsatishi, vogelik hamda turli sohalarga doir tasavvur hosil qilishi, katta odamlar bilan keng munosabatda bo'lishi natijasida o'tib boradi. Shunday qilib xayol maktabgacha yoshdagi bolalarning tarqiqiy etishlarida katta o'rinni egallaydi. Shuning uchun ham maktabgacha yoshdagi davrda bolaning xayoli yetarli o'sgan bo'lishi kerak, chunki maktabdagi o'qish birinchi kundan boshlab bolalardan xayol qilish qobiliyatining xususan tiklovchi xayol yaxshi o'sgan bo'lishini talab qiladi.

Maktabgacha ta'limga «metod», «metodika» va «texnologiya» tushunchalari keng qo'llaniladi. Hatto, mazkur tushunchalar mohiyatini tavsiflashda xilma-xil yondashuvlar mavjud bo'lib, mutaxassislar o'rtasida ham ko'pgina tortishuv, bahs-munozaralarga sabab bo'lib kelmog'da. Ammo adabiyotlarni tahlil qilish, ma'lumotlarni umumlashtirish orqali tushunchalarning aniq ta'rifi shakllantirish mumkin. Ta'lim metodlari muayyan pedagogik jarayondan ko'zlangan maqsadlarga erishish uchun bajarilishi lozim bo'lgan vazifalarni amalga oshirishda qo'llaniladigan turli-tuman ish usullari va shakllarini o'z ichiga oladi. Bu ishlarni amalga oshirishning shakllangan va amaliyotda qo'llanilayotgan har turli usullari va shakllari asosida ko'plab ta'lim metodlari hosil bo'lgan va bu jarayon davom etmoqda. Muayyan ta'lim-tarbiyaviy maqsadga qaratilgan biror harakatni amalga oshirish yo'li, usuli yoki ko'rinishidan iborat bo'lib shakllangan faoliyat shu maqsadga erishishga xizmat qiluvchi o'ziga xos ta'lim metodini hosil qiladi. Bunda harakatni amalga oshirish yo'li deb bajarilishi talab qilinayotgan faoliyat uchun qo'llash mumkin bo'lgan bir nechta yo'llardan oldinda ko'zda tutilgan maqsadga muvofiq ravishda tanlangan yo'lni aytiladi. Masalan, savod o'rgatish yo'llari: oilada o'rgatish, maktabgacha ta'lim tashkilotida o'rgatish, pedagog yordamida o'rgatish, kitoblar, kompyuter, ko'rgazma qurollar va boshqalar vositasida o'rgatish. Unga o'xshash maktabgacha ta'limga ma'lum bir chet tilini o'rgatishda ham yuqoridagiga o'xshash yo'llardan foydalanish mumkin. Shu yo'llardan foydalanib, harakatni amalga oshirishda turli-tuman metodlar qo'llaniladi. Inson faoliyatining barcha sohalarda tegishli metodlardan foydalaniladi. Bu metodlarning eng umumiy belgisini hisobga olgan holda ularni borliqni amaliy yoki nazariy o'zlashtirish operatsiyalarining

yoki yo'llarining yig'indisi deyish mumkin. Shunga ko'ra ta'lim metodlari bilan bog'liq eng asosiy tushunchalarning izohlarini quyida ko'rib chiqamiz. Metod – (grekcha «metodos» so'zidan olingan bo'lib, yo'l, ahloq usuli ma'nolarini anglatadi) tabiat va jamiy hayot hodisalarini bilish, tadqiq qilish usuli, faliyat, harakatning yo'li, usuli yoki qiyofasi, shakl, ko'rinishidir. Ta'lim metodi – pedagogning bolalar bilan muntazam qo'llaydigan, bolalarga o'z aqliy qobiliyatlarini va qiziqishlarini rivojlantirish, ilim va ko'nikmalar-ni egallash hamda ulardan amalda foydalanish imkonini beruvchi i usuli hisoblanadi. Qolaversa, metod belgilangan ta'lim berish maqsadiga erishish bo'yicha ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilar o'zaro faoliyatini tashkil qilishning tartibga solingan usullari majmuasidir. Metodika – biror ishni maqsadga muvofiq o'tkazish metodlari, usullari, yo'llari majmuasidir. U alohida metodikalardan tashkil topadi. Pedagogika fani sohasida ma'lum o'quv fanini o'qitish hamda tarbiyaviy ishlar qonuniyatlarini tadqiq qiladi. Masalan, tillar metodikasi, arifmetika metodikasi va shu kabildir. Usul – biror narsa, hodisa, jarayonni o'rgatish yoki amalga oshirish tartibidir. Uslub – biror narsa, hodisa, jarayonni o'rganish yoki amalga oshirish uchun qo'llash lozim bo'lgan usullar majmuasidir. Yo'l (ruscha – priyom) – biror maqsadni amalga oshirish uchun tanlangan harakat turi hisoblanadi. Yuqorida aytilganlardan ko'rinadiki, har bir ta'lim metodi tarkibiga muayyan ta'lim-tarbiyaviy vazifani bajarishga qaratilgan ishharakat usullari, yo'llari kiradi. Amaliyotda ba'zan «metod» va «texnologiya» tushunchalari bir xil mazmunda qo'llaniladi. Aslida esa, metod – maqsadga erishish yo'li, usullari yig'indisi sifatida yaxlit ta'lim jarayonining alohida tarkibiy qismi hisoblanadi. «Metod» bilan birga «usul» atamasi ham qo'llanilsa-da, biroq, bu so'zlar ham ayni bir xil ma'noga ega emas. Metod o'quv maqsadiga erishish yo'li bo'lsa, usul metodning alohida tomoni yoki tarkibiy qismidir.

Shunday qilib, metakognitiv ko'nikmalar asosida bolalarni maktabga tayyorlash orqali ularning aqliy qobiliyati, axloqiy va estetik hislari shakllanib boradi.

2.3-§. Maktabgacha ta'lim tashkilotining oila, maktab va mahalla bilan hamkorligining klasterli yondashuvlari

Odatda tarbiyachilar ham bolaning oila a'zolari ham maktabgacha ta'limga qatnash bo'yicha o'zlarining boy tajribalariga ega hisoblanadilar. Bu tajriba ularning tarbiyachilar va ota-onalarning ishini hamkorlikda tashkil qilish masalasiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Aksariyat xollarda, oila va tashkilotning roli bu so'z keng ma'noda bir-biridan ajratilgan. Ota-onalar farzandlarini tashkilot eshigida qoldiradilar va bu eshik ortida nimalar bo'lishi haqida juda oz biladilar. Tarbiyachilar bolaga tashkilotda bo'lgan davri uchunгина javob berishga ko'nikadilar. Buning uchun ulardan oilalar bilan o'zaro aloqa o'rnatish talab qilmaydi. Shuning uchun tarbiyachilar ham ota-onalar ham qanday qilib axborot almashuv, hamkorlikda rejalashtirishni amalga oshirish, bolalar guruhida birgalikda ishlashni bilmasliklari mumkin va buning natijasida yangi talablar oldida o'zlarini noqulay his qilishlari tabiiy. Bunday sharoitda tarbiyachilar va ota-onalarga maktabgacha ta'limning hayoti bilan hamkorlik masalasini tushuntirish birmuncha qiyin kechishi extimoldan xoli emas. Lekin o'z davrida buyuk faylasuflardan biri Seneka «Har qanday o'zgarish – o'zgarishni xohlashdan boshlanadi» degan edi.

A.K. Markova xorijiy til o'rganishda motivatsiya shakllanishining olti xil darajasini keltirib, har bir daraja to'rtta: motivatsion, maqsadga oid, emosional va bilishga oid bloklarga bo'lib tasniflangan.

Ma'lumki, ota-onalar yig'ilishining turli xil ko'rinishlari: yo'l-yo'riq beruvchi, maslahat beruvchi, norasmiy va o'zaro qo'llab-quvvatlovchi mavjud. Har bir yig'ilish bo'yicha umumiy tasnif bersak.

Yo'l-yo'riq beruvchi yig'ilishlar seminar shaklida o'tkaziladi. Qo'lda bo'yicha mutaxassis chetdan chaqiriladi va uning yordamida ota-onalarning qiziqishlari asosida tanlangan ma'lum mavzu muhokama qilinadi.

Ayrim mavzular, masalan bolaning o'sishi va rivojlanishi ma'rufat tarzida ham taqdim etilishi mumkin. Boshqa mavzularni o'zlashtirish tajriba tarqasida amalga oshiriladi, bunda ota-onalar ayrim ko'nikmalar-masalan, munosabat, aloqa ko'nikmalarini egallaydilar. Tashkilotda ota-onalar qo'mitasining rasmiy yig'ilishi bir yilda

to'rt marta o'tkaziladi. Bunday yig'ilishlarning maqsadi, axborot to'plash va ota-onalar o'rtasida o'zaro fikr almashishdir. Bu yerda ota-onalar ishtiroki bilan bog'liq uchrashuvlar, kechalar o'tkazish va boshqa tadbirlar rejalashtiriladi.

Ota-onalar yig'ilishlari uchun mavzularni tanlashda ularga quyidagi ro'yxat taqdim etilishi mumkin:

- bolaning o'sishi va rivojlanishi;
- qiyin xulq-atvorni qanday tuzatish mumkin;
- bolaning ovqatlanishi;
- bolalar kasalliklari;
- o'yin o'rgatish;
- shaxsiy qadr-qimmat hissin rivojlantirish;
- nutqni rivojlantirish;
- o'yinchoqlarni tanlash va h.k.

So'rov varaqasi bilan ishlash chog'ida ko'rsatilgan seminar mashg'ulotlari mazmunini batafsilroq ochib berish talab etiladi.

Masalan: «Bolalarning xulq-atvorini shakllantirish metodlari» - bu seminar sizning bolangiz sizga «yo'q» deb gapirsa yoki, misol uchun o'z tengdoshlari bilan yoqalashsa, unda qanday harakat qilish lozimligi kabi masalalar muhokama qilinadi. «Bolaning ovqatlanishi» - bu seminar muhokama mavzui 3-5 yoshdagi bolalarning ovqatlanishini tashkil etishga talab va bu yoshdagi bolalar qanday ovqatlarni xush ko'rishi masalasiga qaratiladi.

Shuni yodda tutish kerakki, mazmun qanchalik aniq ifodalangan bo'lsa, ota-onalar mazkur tadbir o'zlarini qiziqitadimi, degan savolni oson hal etadilar va bu narsa ularning muhokamaga qatnashish ehtimolini oshiradi.

Ota-onalar o'rtasida ko'proq band bo'ladilar. Ularning ko'pchiligida qulay vaqtni aniqlab, shunga mos xolda hamda tezda o'zgartirish mumkin bo'lgan tarzda jadvallar tuzish zarurdir. Agar maktabgacha ta'lim tashkilotida yig'ilish qulay vaqtda, yaxshi va zerikarli bo'lmay tashkil etilsa, ota-onalar yoki bolaning yaqinlari albatta keladilar.

Bundan tashqari maktabgacha ta'limda psixolog sharti ajratilgan bo'lib, bunda psixolog barcha muammolarni hal qilishda har qaysi shaxs (pedagog, bola, ota-ona) manfaati va uning har tomonlama garmonik rivojlanishidan kelib chiqqan holda yondoshadi. Psixologning xizmat ko'rsatish faoliyati maktabgacha ta'lim tashkiloti-

ning xozirgi zamon psixologiya fani yutuqlari bilan ilmiy - uslubiyat bo'yicha ta'minlashga, insonning shaxsiy va intellektual (akliy) jihatidan rivojlanishini diagnostika qilishga, ta'lim va tarbiyadagi psixologik nuqsonlarni aniqlashga, eng muhim mavjud kamchilik va nuqsonlarning oldini olish (profilaktika)ga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

Maktabgacha ta'lim psixologining ota - onalarga tavsiyalari:

- ✓ bolangizni dunyoqarashini boyitish maqsadida ko'proq xar xil voqealarga boy kitoblarni o'qib bering.
- ✓ bolangiz o'ynay jaxondagi ba'zi bir kino va ko'rsatuvlarni ko'rsatmang, uning tarbiyasiga ta'sir etishi mumkin.
- ✓ bolangizni mehnat ko'nikmalari shakllanishi uchun uy yumushlarini qildirib boring zero, mehnatga bo'lgan mexri oshsin.
- ✓ bolangizga mustakil bo'lishni o'rgating, kiyimish, yechinish malakalarini shakllantiring.
- ✓ bolangizga kattalarga hurmatda, kichiklarga izzatda munosabatda bo'lishga o'rgating, zero ma'naviy axloqiy malakalari shakllansin.
- ✓ o'zingizni kasbingiz haqida gapirib bering va ishxonangizga navvga olib boring, kasb tanlash ehtiyoji tug'iladi.
- ✓ bolangizni tez-tez sayrlarga olib chiqing, dunyoqarashi kenjayadi.
- ✓ sayr vaqtda tabiatdagi ranglar, predmetlar va xayvonot dunyosi haqida to'liq tushuncha bering, ekologik tarbiyasi rivojlanadi.
- ✓ Bolangiz savol bersa malol olmang, savollariga to'liq javob bering, ongi o'sadi.
- ✓ bolangizga hech qachon erkalanib gapirmang, nutqi ravon rivojlanmaydi va sizga taqld qilib gapira boshlaydi.
- ✓ bolangizni jaxli chiqadigan ishlar qilmang, bolani asab tizimiga ta'sir qiladi.
- ✓ bolangizga ovqatlanish madaniyatiga rioya qilishni o'rgating, madaniy gigienik ko'nikmalari rivojlanadi.
- ✓ bolangizga mustaqil ish qilishga o'rgating u katta bo'layotganini xis qilsin.
- ✓ bolangizni oilasini sevishtga, ardoqlashga o'rgating, zero vatan ostonadan boshlanadi.
- ✓ oilada farzandingiz bilan bir biringizni to'g'ri tushuna olishiga

tayyorgarlik – maktabgacha ta'lim tashkiloti va oilada maktabgacha ta'lim yoshidagi bolaga qo'yiladigan talablar orqali aniqlanadi. Bu talablarining o'ziga xos tomoni bolaning yangi ijtimoiy psixologik o'rni, u bajarishga tayyorlangan bo'lishi lozim yangi vazifa va burchlardan kelib chiqadi.

Maktabga kirish bola hayotidagi odatiy turmush tarzi, atrofdagilar bilan munosabat tizimining o'zgarishiga aloqador muhim davrdir. Bola hayotida birinchi bor markaziy o'rinni ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan o'quv faoliyati egallaydi. Unga odatiy bo'lgan erkin o'yin faoliyatidan farqli o'laroq, endi ta'lim majburiy bo'ladi va birinchi sinf o'quvchisidan 4 ta jiddiy munosabat talab qilinadi. Ta'lim faoliyatining yetakchi turi sifatida bolaning kundalik hayot jarayonini qayta quradi: kun tartibi o'zgaradi, erkin o'yinlar vaqti qisqaradi. Bolaning mustaqilligi va uyushganligi, uning ishtirokchiligi va intizomlilikka talablar jiddiy ravishda ortadi. Maktabgacha yoshdagi bolalikka nisbatan o'quvchining o'z xatti-harakati, majburiyatlarini bajarishga shaxsiy mas'uliyati ancha-muncha ortadi.

Shunga ko'ra zamonaviy psixologiya va pedagogikaga oid adabiyotlarda (A.V. Zaporozets, A.A. Venger, G.M. Lyamina, G.G. Petrogenko, J.V. Taruntaeva va boshkalar) tayyorgarlik tushunchasi bola shaxsining rivojlanirish sifatida aniqlanadi va ikkita o'zaro bog'langan jihatlarida: «Maktabga o'qishga umumiy psixologik tayyorgarlik» va «Maxsus tayyorgarlik» tarzida ko'rib chiqiladi.

Maktabga umumiy tayyorgarlik maktabgacha ta'lim tashkilotining maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni har tomonlama tarbiyalashga oid davomli, maqsadga muvofiq ta'lim-tarbiyaviy ishning muhim yakuni sifatida namoyon bo'ladi.

Maktabga umumiy tayyorgarlik bolaning maktabga borish vaqtiga kelib aqliy, ma'naviy, estetik va jismoniy rivojlanishda erishgan shunday darajasidirki, u bolaning maktab ta'limining yangi sharoitlariga va o'quv materialining ongli egallashga faol kirib borishlari uchun zarur asosni yaratadi.

Boshlang'ich tahlillar va kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, umumiy tayyorgarlik bola maktab ta'limiga o'tish davriga kelib erishadigan psixik rivojlanishning muayan darajasi bilan ifodalanadi.

Psixologik tayyorgarlik tushunchasi maktab ta'limi nuqtai-nazaridan 1 sinfga borayotgan bola psixik rivojlanishidagi muhim

afiat ko'rsatkichlarini muvofiqiyatli jamlaydi.

Maktab ta'limiga psixologik tayyorgarlik bolaning o'qishga intilishi o'quvchi bo'lish ishtiroqida bilish faoliyati va tafakkur operatsiyalarining yetarlicha yuqori darajasi bolaning o'quv faoliyati elementlarini egallashi iroda va ijtimoiy rivojlanishning muayan darajasida namoyon bo'lishda asoslangan tayyorlikni o'z ichiga oladi. Bolani maktabga psixologik tayyorgarligining barcha komponentlari bolani sinf jamoasiga olib kirish maktabda o'quv materialini ongli faol egallash keng doiradagi maktabga oid majburiyatlarni bajarishni qamrab oladi.

Bolani maktabga mahsus ravishda tayyorligi maktabda o'qishga umumiy psixologik tayyorligiga qo'shimchadir, u bolada matematika va ona tili kabi o'quv fanlarini o'rganish uchun zarur bo'lgan maxsus bilim, ko'nikma va malakalarning mavjudligiga ko'ra aniqlanadi. MTTda bolalarda eng oddiy matematika tasavvurlarini tarkib topirish, natqni o'qitish hamda savodni egallashga tayyorlash yuzasidan o'tkaziladigan jadal ish bolalarni maktabda o'qishga maxsus tayyorlashning zarur darajasini ta'minlaydi.

Bolani maktabga aqliy tayyorgarligining tarkibiy qismi bola bilish faoliyatini muayan darajada rivojlangan bo'lishidir. Bu o'rinda

*Birinchi*dan bilish jarayonining o'sib boruvchi ixtiyoriyligi; materialni ma'no jihatdan ixtiyoriy eslab qolish va takror ifodalash, narsa va xodisalarni rejali idrok etish, qo'yilgan bilish va amaliy masalalarni maqsadga muvofiq xal etish qobiliyati;

*Ikkinchi*dan bilish jarayonlari sifatini oshirish: sezgilarning aniqligi, idrokning to'liq va tabaqalashtirilganligi, eslab qolish va takror ifodalashning tez va aniqligi;

*Uchinchi*dan bolada atrof dunyoga bilish munosabatlari, bilimlarni egallash va maktabda o'qishga intilishning mavjudligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktabga aqliy tayyorlikni shakllantirishda bo'lajak o'quvchini tafakkur faoliyatining umumiy darajasi muhim ahamiyatga ega. Bolalar bog'chasining bolalarni aqliy tarbiyalashga oid olib borayotgan muntazam, maqsadga muvofiq ish sharoitlarida bolalarda (faoliyat) tafakkur faoliyatida narsalarning ko'p tomonlama tahlil qilish qobiliyati, ijtimoiy tarkib topgan sensor etalonlardan fan hamda xodisalar xususiyat va sifatlarini tadqiq qilishda foydalana bilish

narsa va xodisalaridagi asosiy aloqa, bog'liqlik, belgilarni aniqlash asosida oddiy umumlashitirishlar qilish qobiliyati, o'xshashlik va farqlanuvchi belgilarni izchil ajratish asosida narsalarni qiyoslashni amalga oshirish ko'nikmasi tarkib topiriladi. Bo'lajak o'quvchilarda aqliy faoliyatning elementar mustaqilligi, o'z amaliy faoliyatini mustaqil rejalashtirish va uni reja asosida amalga oshirish ko'nikmasi, oddiy bilish vazifasini qo'yish va uni xal etish ko'nikmasi va shu kabilar rivojlantiriladi.

Maktabda aqliy tayyorlik, shuningdek bolalar tomonidan o'quv faoliyati elementlarini egallab olinishini ham o'z ichiga oladi.

Bolalar muntazam ta'lim sharoitlarida maktabgacha bolalik oxiriga kelib, o'quv faoliyatining asosiy tarkibiy qismlarini: tushunarli o'quv vazifasini qabul qilish, tarbiyachining ko'rsatmalarini tushunish va aniq bajarishni ishini kattalar tomonidan ko'rsatilgan usullardan foydalanib bajarib bir natijaga erishish, o'z faoliyati, xulq-atvori, topshiriqlarni bajarish sifati ustidan nazorat qilish ko'nikmasini, o'zining va boshqa bolalarning ishlariga tanqidiy baho berish qobiliyatini, egallab olishlari kerak.

Nutqni qanchalik yuqori darajada rivojlangan bo'lishi bolani maktabga aqliy tayyorgarligining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Tovushni aniq talaffuz qilish, lug'atning boyligi, o'z fikrini mantiqiy grammatik to'g'ri bayon qila bilish, madaniy nutq muomalasi – bularning barchasi maktabda muvaffaqiyatli o'qishning zaruriy sharti hisoblanadi.

Aqliy tayyorlik tarkibiga shuningdek, savodning boshlang'ich asoslari oddiy matematik tasavvurlar, ona tili yetarlicha keng bilim, ko'nikma va malakalar doirasi ham kiradi.

Shunday qilib, maktabdagi o'qishga aqliy tayyorlik bolalarni aqliy va nutqiy rivojlantirishning o'zaro bog'langan tarkibiy qismlardan tarkib topadi. Bilish faoliyati, bilish qiziqishlari, bola tafakkuri usullari, atrof dunyo haqidagi anglangan sistemalashtirilgan tasavvurlar hamda elementlar tasavvurlar, nutq va elementar o'quv faoliyati umumiy darajasining birligi bolalarda maktabdagi o'quv materialini egallashga aqliy tayyorlikni vujudga keltiradi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, maktabgacha ta'lim tashkiloti va maktab izchilligini, birinchidan, maktabgacha ta'limdagi ta'lim-tarbiyaviy ishning bolalarga ular umumiy rivojlantirishning zarur

darajasiga erishishlari uchun maktabda qo'yiladigan talablarga yo'llanganligi, ikkinchidan, o'quvchining katta maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar erishgan rivojlanish darajasi, bolalarning bilim, malaka va ko'nikmalariga tayanish hamda bundan ta'lim-tarbiya jarayonida faol foydalanishga yo'llanganlikni nazarda tutuvchi mazmunli, ikki tomonlama aloqa, deb qarash mumkin.

Maktabgacha ta'lim va boshlang'ich sinflarning amaldagi dasturlarini qiyoslash ular o'rtasida ma'lum izchil aloqa borligini ko'rsatadi. Bu eng avvalo, dasturlarga asos qilib olingan boshlang'ich falsafiy va psixologik nuqtai-nazarlar birligi, tamoyillar birligi (mazmunning ta'lim va tarbiya maqsadi va vazifalariga muvofiqligi, hayot bilan aloqasi ilmiyligi, ta'limning tarbiyalovchi va rivojlantiruvchi tabiati va shu kabilar). Ayrim fanlar bo'yicha (ona tili, matematika va b.)

Maktabgacha ta'lim va maktab izchilligi o'qitish metodi va shakllarida ham aks etadi. O'qitish metodlaridagi izchillikning sharti ularni bolalarning bilim, malaka va ko'nikmalarini ongli, mustakam egallashlari, bolalarni maktabda ham maktabgacha ta'limda ham aqliy qobiliyatlari va ijodiy faolliklarini rivojlantirishga yo'llanganligining birligidir. Maktabgacha ta'limdava maktabning boshlang'ich sinflarida o'qitishning ko'pgina aynan bir xil metodlaridan foydalaniladi.

Maktabdagi dars va maktabgacha ta'limdagi o'quv tarbiyachiy faoliyat bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega, ammo shu bilan birga uyushtirilgan ta'limning asosiy shakllari sifatida ularagina xos bo'lgan ichki umumiy xususiyatlar majmuiga egadir. Faoliyat (mashg'ulot) va darsning, mazmunning dasturlashgan aniq tashkiliy vaqt jihatidan cheklanganlik, pedagogning etakchi roli, ilmiy kabi umumiy xususiyatlari ta'lim shakllaridagi izchillik uchun zamin yaratadi. Maktabgacha ta'limdagi mashg'ulotlarda o'qitish jarayonida bolalarda o'quv faoliyatining elementlari tarkib topiriladi, o'z xatti-harakatini ixtiyoriy boshqarish qobiliyati, maqsadga yo'llangan aqliy ish odati rivojlantiriladi. Bularning barchasi maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni ta'limining yangi sharoitlariga faol kirishib ketishga tayyorlaydi.

Shunday qilib, maktabgacha ta'lim va maktabda ta'lim-tarbiyaviy jarayonni amalga oshirishdagi izchillik maktabgacha va kichik maktabgacha ta'lim yoshidagi bosqichda bola shaxsini to'xtovsiz, bir butun rivojlantirishni amalga oshirishni ta'minlaydi.

III-BO'LIM.

MAKTABGACHA TA'LIMDA METAKOGNITIV KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRUVCHI KLASTER SAMARADORLIGINI ANIQLASH METODIKASI

3.1-§. Metakognitiv ko'nikmalarni shakllantiruvchi klaster talablari asosida maktabgacha yoshdagi bolalarning maktabga tayyorligini diagnostika qilish

Tajriba-sinov ishlari ilmiy-pedagogik tadqiqotning ajralmas qismi bo'lib, izlanishlar natijalarining haqoniyligi, amaliy ahamiyati hamda tatbiqiyligini tasdiqlashning bosh mezon hisoblanadi. Tajriba-sinov ishining maqsadi olingan natijalarga ko'ra ta'lim va tarbiya jarayonining aniq muammolari yechimiga oid pedagogik va metodik tavsiyalar, pedagogik innovatsiyalar, ta'lim sifatini oshirishga oid ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdir.

Bizning tajriba-sinov ishimiz monografiyaning boshida ilgari surilgan g'oyani real sharoitda sinovdan o'tkazib, olib borayotgan ishimizda samarali ta'sir etuvchi omillar asosida yangi va ijobiy natijaga erishishga qaratilgan.

Maktabgacha ta'limda didaktik mashg'ulotlarda metakognitiv ko'nikmalarni shakllantiruvchi metodlarni qo'llash bo'yicha o'tkazilgan tajriba-sinov ishlari 2017-2020 yillarda tashkil etilib, dastlabki tajriba-sinov materiallari tayyorlandi. Bu materiallarda quyidagilar kuzda tutildi:

1) Mualliflik texnologiyalari va metakognitiv ko'nikmalarni shakllantiruvchi klaster asosida bolalarning «Ilk qadam» Davlat dasturi asosidagi kompetentsiyalarini rivojlantirish, o'zaro hamkorlik muhitida ishlash ko'nikmalarini shakllantirish, dunyoqarashini kengaytirishga yo'naltirilgan mashg'ulotlar tashkil etildi.

2) Bolalarni maktabga tayyorlashda ularning qiziqishlari, mayl-lari o'rganildi. Tajriba-sinov ishlari boshlashdan avval maktabgacha ta'lim pedagoglari bilan individual tarzda suhbatlar o'tkazilib, ularni qiziqitgan savollarga aniqlik kiritildi hamda tajriba-sinov ishlari amalga oshirishga doir ilmiy-amaliy maslahatlar berildi.

Maktabgacha ta'lim pedagoglari tajriba-sinov avvalida va sinovdan so'ng amalga oshiriladigan nazorat shakl va metodlari bilan tan-

ishtirildi va natijalarni jamlash va umumlashtirish bo'yicha yakdillik xulosaga kelindi.

Maktabgacha ta'lim pedagoglari uchun ishlab chiqilgan tavsiyalarda didaktik mashg'ulotlarni tashkil etishga doir sharoitlar tavsif etildi: har bir mashg'ulot uch bosqich – Da'vat – Anglash – Fikrlashga bo'lib tashkil etish; mashg'ulot jarayonida bolalarning aqliy mehnat qilishini ta'minlash; ularga individual va tabaqalashgan holatda yondashish; erkinligini, tashabbuskorligini, ulardagi fikrlarning xilma-xilligini hurmat qilish va qadrlash; o'quv xonasini kerakli didaktik vositalar bilan ta'minlash, o'qitish metod, shakl va vositalarini to'g'ri tanlay olish, kutiladigan natijalarni oldindan belgilab qo'yish kuzda tutildi.

Bunda metakognitiv ko'nikmalarni shakllantiruvchi metodlar yordamida bolalarning o'yinlarida taqlidan takrorlash bilan cheklanib qolmay, balki kattalar mehnatida bevosita qatnashish uchun harakat qila olishi inobatga olindi va shu sababli, ularga D.B. Elkonin tomonidan tavsiya etilgan roli o'yinlarning syujetiga ko'ra uchta guruhga ajratilgan topshiriqlar berib borildi: 1) maishiy mavzu syujetiga oid o'yinlar; 2) ishlab chiqarish syujetiga taalluqli o'yinlar; 3) ijtimoiy-siyosiy syujeti o'yinlar. O'yin turlari maktabgacha yoshdagi bolalarning barcha bo'g'inlariga mos bo'lganligi bois, tajriba-tadqiqotlarda syujetlar maishiydan ishlab chiqarishga qarab va undan ijtimoiy-siyosiy voqealarni aks ettirishga qarab rivojlanishiga e'tibor qaratildi. O'quv mashg'ulotlari zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, o'qitishning interaktiv metodlari qo'llanilgan holda guruhlarda jadval bo'yicha o'tkazildi. Ushbu mashg'ulotlarning sifatini ta'lim muassasasining pedagogik kengashida muhokama qilindi (3.1.1-jadvalga qarang):

3.1.1-jadval.

Maktabgacha ta'limda metakognitiv bilimlarni shakllantirishga mo'ljallangan o'qitish texnologiyasi

6-7 yoshli bolalar		Maktabga tayyorlov guruhi. 40 minutlik mashg'ulot	
Ta'lim shakli – ta'limiy trening			
Mashg'ulotning didaktik maqsadlari: Metabilish asosida 6-7-yoshli bolalarni maktabga tayyorlash; 6-7-yoshli bolalarda metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirish			
Mashg'ulotdan ko'zlangan natija: 6-7-yoshli bolalarda amaliy topshiriqlarni bajarish asosida metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirish, maktabga tayyorlov ishlarni jadallashtirish.			
Tayanch g'oyalar:	Metabilish – fikrlash jarayonini tahlil qilish, o'z tajfaktur faoliyatini boshqarish.		
Didaktik vositalar	Lazerli proyektor, tarqatma materiallar, dasturiy ta'minot		
O'qitish shakllari	Jamoaviy, frontal, juftlikda		
Mashg'ulotning tuzilishi			
Mashg'ulot bosqichlari	Vaqt 40 daqiqa	Pedagog faoliyati (xatti-harakati)	6-7-yoshli bolalar faoliyati
Motivatsiya	10 min.	http://go.mail.ru/search_video?q=G'alaba+nashidasi&f=ws_pfs=Youtube&sig=623c768f	Multifilm namoyish etilgach, bolalar bosh qayramonining nimna qilmog'chi ekanligini aniqlashi so'raladi. O'z maqsadiga erishish uchun nimalar qildi?
Klasterlar tuzish	5 min.	1 guruh: Bilim nima? 2 Multifilm materiallari asosida metabilish ko'nikmalarini shakllantirish	Kayvenenie raznitsa v etix ponyatiyax
Rabota s KSP	15 min	Metabilish asosida bolalarda o'quv motivatsiyasini hosil qilish; bolalarni fikrlashga o'rgatish	Rabota s KSP, obmen informatsiy

Metabilish piramidas			
Resurslar bilan ishlash	10 min		
Resurslar bilan ishlash	5 min	1 guruh «O'yash nimna?»	6-7-yoshli bolalar o'z faoliyatlarini rejalashtirishlari lozim. Navbatdagi xatti-harakatlari nimlardan iborat bo'lishini, qaysi savollar qiziqitirayotganligini aytishlari so'raladi.
Posterlar himoyasi	15 min	Bugun nimalarni bilib oldinglar? Bu haqda o'yab ko'ring!	Posterlar tuzish
Refleksiv fikrlashni shakllantirish	10 min	http://www.smisl-zhizni.ru/printchi/57-nasha-zhizn/877-vse-v-tvoih-rukah Qo'shiq: «Baxti yoshlik»	Posterlar taqdimoti
			Esse «Bugun nimani bilib oldim?»

Tajriba-tadqiqotlarda quyidagilar mutaxasssning pedagogik ishga tayyorlanganligining zarur va yetarli darajasini ta'minlaydigan asosiy (fundamental) talablar bo'lib hisoblandi: o'qitish mahorati; tarbiyalash mahorati; o'quv-tarbiya jarayonida gumanitar omilni ta'minlaydigan shaxsiy sifatlar; bolalarning bilimlarini xolisona nazorat qilish va baholash mahorati; kasbiy layoqat va eruditsiya; psixologik-pedagogik tayyorgarlik; bolalarni mustaqil fikrlashga va yangi bilimlar olishga o'rgatish mahorati; pedagogika fani va sohasini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini bilish; ritorika va notiqlik san'ati asoslarini bilish; Bolalar huquqlari to'g'risidagi konvensiyaning, «Ta'lim to'g'risida»gi qonunni shuningdek, uzluksiz ta'lim tizimining asosiy atamallari va tushunchalarini bilish.

Tarbiyalash mahorati o'qitish va tarbiyalash jarayonining bog'liqligi, uning uyg'un rivojlangan shaxsni shakllantirishga, ularda yuksak ma'daniy va ma'naviy saviyani qaror toptirishga, pedagogning yuksak shaxsiy sifatlariga, uning vatanparvarlik, obro' va burchni his etishiga, keng gumanitar va gumanistik tayyorligiga, shuningdek bolalar o'rtasida tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning amaliy ko'nikmalariga asoslanadi.

Tajriba-tadqiqot mobaynida pedagogning o'quv-tarbiyaviy

jarayondagi gumanitar omilni belgilaydigan shaxsiy sifatlariga quyidagilar kirishi kuzatildi: talabchanlik, haqoniylik, halollik, mehribonlik, xushmuomallik.

Bolalarni maktabdagi o'qish jarayoniga tayyorlashda ularning nutqini o'stirish, juda zarur shartlardan biridir. Shuning uchun katta guruh bolalarini maktabdagi o'qishga tayyorlashda o'z ona tillarini yaxshi o'rganishlariga, yani so'z boyligini o'rnatishga, to'g'ri talaffuz va to'la hamda to'g'ri jumla tuza olishlariga ahamiyat berish kerak. Bolalarning tashqi olam haqida tasavvurlarni kengaytirish, boyitish ishlari ular nutqini o'stirish asosida olib borilishi kerak. Shu narsa diqqatga sazovorki, hamma maktabgacha ta'lim muassasalaridagi maktab yoshiga to'lgan bolalar maktabdagi o'qishga bab-baravar tayyor bo'lmaydilar. Ayrim bolalar maktabga kelgach, yangi sharoitga tez kirishib keta olmaydilar. Ularda o'qish uchun qandaydir bir xususiyat yetishmayotgandek ko'rinadi. Ayrim psixologlarning fikricha, bola maktabda o'qishi uchun atrofdagi narsa va hodisalarga doir anchagina tasavvurlarga ega bo'lishi hamda malum darajada aqliy jihatdan o'sgan bo'lishi lozim. Biroq hayotda shunday voqealar uchraydiki, anchadagina tasavvur boyligiga ega bo'lgan va hatto ki yozish hamda o'qishni biladigan bolalar ham maktabdagi o'qishga tayyor bo'lmaydilar. Ular maktab va pedagogning talablarini bajara olmaydilar. Aksincha, ayrim bolalar yetarli tasavvur boyligiga ega bo'lmassalar ham, maktabda o'qib keta oladilar. Maktabdagi o'qish jarayoni uchun bolaning malum darajada metabilish jixatidan o'sgan bo'lishi maktabda dastlab o'qib ketish uchun eng zarur shartlardan biridir. Lekin bu bolaning o'qishga tayyor ekanligini aniqlashdagi hal qiluvchi faktor emas, chunki bu yerda yosh davrlari masalasi ham bor.

Bolalarning yetti yoshga to'lgan davridan boshlab sistemali suratlarda o'qishga o'tish maqsadga muvofiqdir. K.D. Ushinskiyning fikricha, bolaning maktabdagi o'qish faoliyatiga tayyorligi ayrim psixik protsesslarning taraqqiyot darajasi bilan emas, balki bola shaxsining umumiy taraqqiyot darajasi bilan aniqlanadi. Bolalarda 5-6 yoshdan boshlab shaxsiy ong tarkib topa boshlaydi. Bu shunday hollarda ko'rinadiki, bolalar o'zlari yashab turgan ijtimoiy muhitdan o'z o'rinlarini belgilashga, kattalar bilan yanada yaqinroq, yanada to'laroq munosabatlar sistemasini o'rnatishga intiladilar. Katta gu-

ruh bolalari maktabga o'tishdan ancha ilgariyok maktab xaqida orzu qila boshlaydilar. Maktabning qanday ekanini kattalardan tez-tez surishtirib turadilar. Maktabga borish vaqtlarini aniq bilishga harakat qiladilar. Katta yoshdagi bog'cha bolalarining maktabga intilishlari ijtimoiy munosabatlar sistemasidan yangini egallashga bo'lgan intilishlarining konkret ifodasidir. Shunday qilib, bolaning maktabdagi o'qishga tayyorligi shaxsning ijtimoiy yetuklik bosqichlaridan biridir. Lekin ijtimoiy taraqqiyotning bunday yetuklik bosqichiga bola o'z-o'zidan ko'tarilmaydi, uni bu bosqichga ta'lim muassasasidagi va oiladagi butun talim-tarbiya jarayoni ko'taradi. Kichik maktabgacha yosh davridagi bolalarning psixologik xususiyatlari (tayyorlov guruh) Ko'rsatkichlar 6-7 yoshda tafakkur, mantiqiy tafakkur elementlari ko'rgazmali-obrazli tafakkur asosida rivojlanadi.

Talimga psixologik tayyorlik deganda bolaning obektiv va subektiv jihatdan maktab talabiga munosibligi nazarda tutiladi. U maktab talimiga avval psixologik jihatdan tayyorlanadi. Binobarin, uning psixikasi bilim olishga yetarli darajada rivojlanadi. Shu yoshdagi bola idrokining o'tkirligi, ravshanligi, softligi, aniqligi, o'zini qiziqchanchligi, dilkashligi, xayrixoxligi, ishonuvchanligi, tafakkurining yaqqolligi bilan boshqa yoshdagi bolalardan ajralib turadi. Maktab talimiga tayyorlanayotgan bolada diqqat nisbatan uzoq muddatli va shartli barqaror bo'ladi. Bola diqqatining xususiyatlari roli va syujeti o'yinlarda, rasim chizish va qurishyasash mashg'ulotlarida, loy hamda plastindan o'yincholqlar tayyorlashda, o'zgalat nutqini idrok qilish va tushunishda, matematik amallarni yechishda, hikoya tinglash va tuzishda ko'rinadi. Bola o'z diqqatini muayyan obektaga to'plashga intiladi. Uning xotirasi qiziqarli, ajoyib-g'aroyib, kishini taajubga soladigan malumot va hodisalarni puxta esda olib qolish, esda saqlash, esga tushirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu davrgacha bevosita kattalar rahbarligida u yoki bu axborotlarni o'zlashtirib kelgan bo'lsa, endi o'z xoxishirodasi bilan zarur malumotlar to'plashga, o'z oldiga aniq maqsad va vazifa qo'yishga harakat qiladi. Bolaning ana shu faolligi xotirasining muayyan darajada rivojlanganligini bildiradi. U she'r, hikoya va ertaklarni esda qoldirish uchun ko'p takrorlashi, yod olishning eng qulay yo'l va usullaridan foydalanish talim jarayonida unga juda qo'l keladi.

Bunda mashg'ulot o'tkazish rejasi turlicha bo'lib, seans qo'shiq

yoki o'yin bilan boshlanishi qulay. Avvalgi mashg'ulotlardan biri bo'lgan qiziq voqealar, psixoterapevtik o'yinlar o'ynab, so'ng bolalar etak eshitib, rasm chizishadi. 1-bosqich: Bunda 2-3 mashg'ulot bo'lib, u tayyorlovchi bo'ladi va unga bolalarni guruhga yig'ish kiradi. Bu bosqichda bolalar o'zini qulay sezishi kerak bo'lib, biri bilan do'stlashib, psixoterapevt bilan til topishib mashg'ulot o'tkazishni o'rganishi kerak. Bu bosqichda qo'llanilgan etaklarda bolalarga ma'suliyatlikni, atrofdagilarni sevish, hurmat qilish, o'zaro yordam berish, o'zidagi ishonchsizlikni bartaraf etish, ota-ona bilan munosabat, o'rtoqlari bilan to'g'ri muomala qilish muammolari o'rgatiladi. Bu bosqichda rasmlar bolalardagi real muammolarni tasvirlashi mumkin. Endi rasmini guruh chizishi mumkin, avval 2 ta bola, so'ng bir vatmunda butun guruh ma'lum syujetni chizishi yaxshi samara beradi. Oxirgi bosqichda turli muammolarni yechib, og'ir holatdan chiqib ketgan qahramonlar haqidagi va kelajakka urg'u beriladigan etaklar o'qiladi. Bunday guruhlarining birida o'yin xonadagi jilhozlardan uy yasashadi va hamma o'ziga ma'lum hududni himoya qila boshladi.

Bolani maktabga moslashishini o'ziga xos xususiyati mavjud. Maktabgacha bolalik davrida u yoki bu sababga ko'ra yoshiga muvofiq, to'laqonli rivojlanmagan bolalar uchun inklyuziv ta'lim tashkil qilingan. Bunda ularning maktabga kelishi murakkab sinov bo'lishi mumkin va ular qator muammolarga duch keladi. Bu kabi alohida qiyinchiliklarning pedagogik psixologiya fanida to'rtta guruhni farqlanadi: 1. Kun tartibi bilan bog'liq qiyinchiliklar (ko'proq bolalar bog'chasiga qatnamagan bolalarda kuzatiladi va ixtiyoriylik, o'zini boshqarish, uyushqoqlikning nisbatan past darajasida namoyon bo'ladi). 2. Kommunikativ qiyinchiliklar (tengdoshlari bilan muloqot tajribasi etarli bo'lmagan bolalarda sinf jamoasi, undagi o'z o'rniga o'rganishga qiyinlashda namoyon bo'ladi). 3. Pedagoglar bilan o'zaro munosabatlardagi qiyinchiliklar. 4. Oilaviy sharoitdagi o'zgarishlar bilan bog'liq muammolar. Afsuski, ko'pchilik bolalar uchun bu muammolar hal etib bo'lmastigicha qoladi. Agar bu holatlarda maktab psixologi, pedagog, ota-onalar tomonidan yordam berilmasa, bolada turli ko'rinishdagi maktab nevrozlari maktabga tayyor emaslikning noadekvat kompensatsiyasi sifatida yuzaga kelishi mumkin.

Tadqiqotga doir aniqlashtiruvchi tajriba-sinov ishlarini yo'lga

qo'yish uchun «pedagog-bola shaxsi-bolalar jamoasi» hamkorligiga bo'lgan munosabati va darajasini aniqlashga qaratilgan so'rovnoma (-ilova) hamda ijodiy test (1, 2-ilovalar) orqali amalga oshirildi.

So'rovnoma maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda metakognitiv ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilib, ularning axborot, narsa-hodisalarni bilishga ehtiyoj sezishi; narsa-hodisalarni sodir bo'lishiga munosabati; axborotlarni tahlil etishga harakat qilishi; axborot, narsa-hodisalarni bir-biri bilan taqqoslay olishi; axborot, narsa-hodisalarni umumlashtira olishi; axborotlar orasidan o'zi uchun muhimlarini ajrata olishi; axborot, voqea-hodisalarga asoslanib xulosa chiqara olishi; tahlil qilish, xulosalar chiqarishga harakat qilishini o'rganishga harakat qilindi.

So'rovnoma individual tavsifga ega bo'lganligi, bolaning hamma holatlarda ham real yondashmasligini hisobga olib, har bir guruh uchun alohida-alohida ijodiy testlar ishlab chiqildi. Ijodiy testlarni tuzishda bolalarning yosh va tayyorgarlik darajasi, ular o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalar hisobga olindi.

Aniqlashtiruvchi tajriba-sinov ishlari amalga oshirib bo'linganidan so'ng, tajriba-sinov va nazorat guruhlari tashkil etilib, nazorat guruhlari bolalar an'anaviy metodika, tajriba guruhlari esa – tavsifa etilgan – bolalarda metakognitiv ko'nikmalarni shakllantiruvchi klaster asosida tashkil etildi. Buning uchun pedagoglarga tajriba guruhlari mashg'ulotni tashkil etishga doir bir nechta namunaviy texnologik xaritalar ishlab chiqilib, foydalanish uchun tavsifa etildi (4-ilova).

Shakllantiruvchi tajriba-sinov ishlari amalga oshirilib bo'linganidan so'ng, natijalar umumlashtirilib, tahlil etildi. Tahlil etishda bolalarning topshiriqlarga ijodiy, mustaqil yondashuvi, belgilangan vazifani bajarishda individuallikning namoyon bo'lishi, fikrlarning aniqligi, dalillarni keltira olishi, yakuniy xulosalar chiqara olishi inobatga olindi.

6-7 yoshli bolalar orasida o'zaro do'stona munosabatlarga asoslangan hamkorlikdagi o'quv faoliyatini tashkil etishga mo'ljallangan «Birgalikda o'qiyamiz» mualliflik texnologiyasi qo'llanildi. Ushbu texnologiyaning asosiy vazifasi – bolalarning jamoaviy guruhli faoliyatini tashkil etishga qaratildi.

«Birgalikda o'qiyamiz» texnologiyasi boshlang'ich sinf bolalarin-

ing o'zaro hamkorlikdagi faoliyatini dasturdagi har qanday mavzu doirasida tashkil etishga xizmat qildi. Masalan, nutq tovushlarini talaffuz qilish, turli manzaralarni chizish, matnlar ustida ishlash, yozma mashqlar bajarish va h.k.

Bolalarda metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirish metodikasi qo'llash natijasida:

a) bolalarda metakognitiv ko'nikmalarning shakllanganligini «Ilk qadam» Davlat Dasturi doirasida rivojlanish dinamikasini aniqlash;

b) o'zaro hamkorlikdagi faoliyat monitoring natijalariga ko'ra bolalar bilimida aniqlangan bo'shliqlarni to'ldirishga hamda sifatli ta'lim-tarbiya jarayonini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni belgilash;

v) pedagoglarning ta'lim jarayonida ilg'or pedagogik, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, psixologik, didaktik va metodik usullardan foydalanishidagi bo'shliqlarni aniqlash, ularni to'ldirish yo'llarini belgilashni muvofiqlashtirish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqishga imkoniyat yaratildi.

«Birgalikda o'qiyamiz» texnologiyasi bir vaqtning o'zida bolalarning ta'lim olishlari bilan bir qatorda, hamkorlikdagi faoliyat doirasiga kiradigan boshqa vazifalarni yechishni ham ta'minlaydi. Shu tariqa, mazkur texnologiyadan foydalanish uchun qo'shimcha mashg'ulotlar kiritishga ehtiyoj tug'ilmaydi, dastur mazmuniga ham hech qanday o'zgartirish kiritilmaydi. «Birgalikda o'qiyamiz» texnologiyasi bir qator vazifalarni yechishni nazarda tutadi. Jumladan:

1. Maktabgacha ta'limda bolalarning metakognitiv ko'nikmalarini shakllantirish uchun ijobiy muhitni vujudga keltirish. Bu jarayonda bolalarga birgalikda ishlash qiziqarli ekanligi va yakka ishlashga nisbatan samarali ekanligi, o'quv jarayonidan keyin ham bir-birlariga nisbatan iliq munosabat saqlanib qolishini tushuntirish talab etiladi.

2. Bolalarning o'z manfaatlarini boshqalar manfaati bilan uyg'unlashtirishga o'rgatish. Bu jarayonda pedagog bolalarga har bir ta'lim oluvchining ishi boshqalarniki yordamida boyishini anglatishi zarur. Bolalarning birgalikdagi faoliyat natijalari ularda ijodiy kechinmalarni uyg'otib dastlabki tushunchalarning o'zgarishiga sabab bo'ladi.

3. Bolalarni hamkorlikda samarali faoliyat ko'rsatishga o'rgatish. Ta'lim jarayonining dastlabki bosqichlaridan boshlab bolalarni o'z

rejalarni muvokama qilish, muvofiqlashtirishga o'rgatib borish lozim. Ular majburiyatlardan va vositalarni o'zaro taqsimlash, bu jarayonda haqqoniy harakatlardan va ob'ektiv mezonlardan foydalanishga odatlanishlari zarur.

4. Maktabgacha ta'limda jarayonda bolalarda hissiy kechinmalarni rivojlantirish. Bu jarayonda bolalar o'z hamkorlarining hissiy holatini anglay olishga o'rganishlari, ularning so'zlari, xatti-harakatlari, his-tuyg'ularini ifodalashning boshqa vositalarini anglab o'z vaqtida unga munosabat bildirishlari, ular tomonidan taklif etilgan holatlarni muvokama qila olishlari kerak.

«Birgalikda o'qiyamiz» texnologiyasi doirasida bolalarning guruhli faoliyatlarini tashkil etish maktabgacha ta'limda jarayonining dastlabki kunlaridan boshlanishi kerak. Birgalikda faoliyat ko'rsatish odobi, hamkorlikda ishlashga oid ilk ko'nikmalar dastlab sinfdan tashqari ta'lim-tarbiyaviy jarayonlarda o'zlashtirilishiga erishish maqsadga muvofiq.

Ma'lumki, bilish – bu ob'ektiv borliq tavsifining ongda ifodasidir. U his-tuyg'ular (boshqa odam ruhiyatidagi) his qilishda, fikrlar (fikrlash)da, til (interpretatsiya)da va xatti-harakat (maqsadga erishish bo'yicha harakatlarda) namoyon bo'ladi. Boshqa tomondan bilish jarayoni – bu narsa-hodisalar haqida haqiqiy va ular haqida oddiy bilimlarni o'zlashtirish maqsadini aks ettiradigan inson intellektual faoliyati jarayoni. Shuning uchun jarayonning o'zi insondagi bilimlar va ularning tayanchidan foydalanishni o'zida aks ettiradi. Agar umumiy tarzda qaraydigan bo'lsak, bilish – mazmunida yangisini ishlab chiqish uchun mavjud bilimlardan foydalana olish aks etadigan ma'naviy faoliyat. Yuqorida qayd etilganlarini umumlashtirib aytadigan bo'lsak, maktabgacha ta'limda bilish jarayoni haqiqatni anglash imkoniga ega bo'lgan to'liq va chuqur bilimni aks ettiradi.

Maktabgacha ta'limda metakognitiv metodlarni qo'llash orqali bolalarni maktabga tayyorlashga doir tadqiqot doirasida muayyan mezonlar ishlab chiqildi (3.1.3-jadvalga qarang):

3.1.3-jadval. Maktabgacha ta'limda metakognitiv metodlarni qo'llash orqali bolalarni maktabga tayyorlash mezonlari

№	Metakognitiv ko'nikmalarni shakllantiruvchi mezonlar	Metakognitiv metodlar	Natija
1	Tushuntirilgan axborotdagi eng muhim tushunchalarni ajratib olish Axborotdagi ma'lumotlarni tahlil eta olish	Tavsiylash Tasniylash	o'quv materiallarini anglash; bolalarning qiziqishlari, intilishlarini izchil tarzda dialog asosida rivojlantira olish;
2	O'zidagi mavjud tasavvurlarni boshqalarniki bilan taqqoslay olish;	Qiyoslash	o'quv-biliy jarayonida o'quv materiallarini bolalarning shaxsiy tajribalari, bilimlari bilan uyg'unlashtirgan holda taqdim eta olish;
3	Ma'lumotlarni bir-biri bilan taqqoslay olish;	Solishtirish	bilish faoliyati ko'rsatkichi sifatida mo'tadilik, ishtiyot, o'rganishning anglanganligi, ijodiy namoyon bo'lishi
4	Mustaqil fikrini bildirya olish	Refleksiya	nostandart o'quv vaziyatlaridagi xulq-atvor, o'quv vazifasini hal etishdagi mustaqillik va boshqalar
5	O'z qarashlarini asoslay olish;	muammolarni yechishga kirishish	Guruhdagi har bir bola o'zaro bir-birlari bilan hamkorlikda o'z oldlariga qo'yilgan topshiriqni bajarish
6	Mavzudagi voga-hodisalarga o'z munosabatini bildirya olish		o'rganishning anglanganligi, ijodiy namoyon bo'lishi

Jadvalda ifodalanganidek, maktabgacha ta'limda metakognitiv metodlarni qo'llash orqali bolalarni maktabga tayyorlashning tarkibiy qismlari: bilish ob'ekti va sub'ekti, bilish metodlari va vositalari, bilim ko'rinishidagi natijasi va uni baholashni o'zida aks ettiradigan bilish

inson faoliyatining turi sifatida qaraladigan faoliyatli, munosabatlil, qadriyatli yondashuv asosida bilish jarayonining mohiyatini ochib berish. Demak, bu jarayonda refleksiya – bolaning shaxsiy fikr va kechimmalarini tahlil qilishga yo'naltirilgan mulohaza yuritishi ko'rinishida namoyon bo'ladi. Refleksiya tufayli bola bilish va faoliyatining asl sub'ektiga aylanadi.

Bolalarda metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirish maqsadida «Arxa» usulidan foydalandik. Bunda o'rganilayotgan mavzu yuzasidan o'quv materiallari paketi tayyorlandi. Bu jarayonda bolalar o'quv materiallarini hamkorlik asosida ijodiy o'zlashtirishga kirishdilar.

1. Bolalar 4-6 tadan iborat bo'lgan guruhlariga bo'lingdilar.
2. O'quv materiallari ham mazmun-mohiyatiga ko'ra bloklarga ajratildi. Masalan, maktabgacha ta'limda metakognitiv metodlarni qo'llash orqali bolalarni maktabga tayyorlashda «Yoz fasli» mavzusi o'tilayotganda tabiatdagi o'zgarishlar, o'rmonlar, tog' yon bag'irlari yoki katta shaharlarga sayohatni tashkil qilish muhtimligi bolalarga uqitirdi. Shunga ko'ra mazkur mavzu 4 qismga ajratildi.

A) Dengiz bo'yilariga sayohat.

B) O'rmonlarga sayohat.

V) Tog' yon-bag'irlariga sayohat.

G) Katta shaharlarga sayohat.

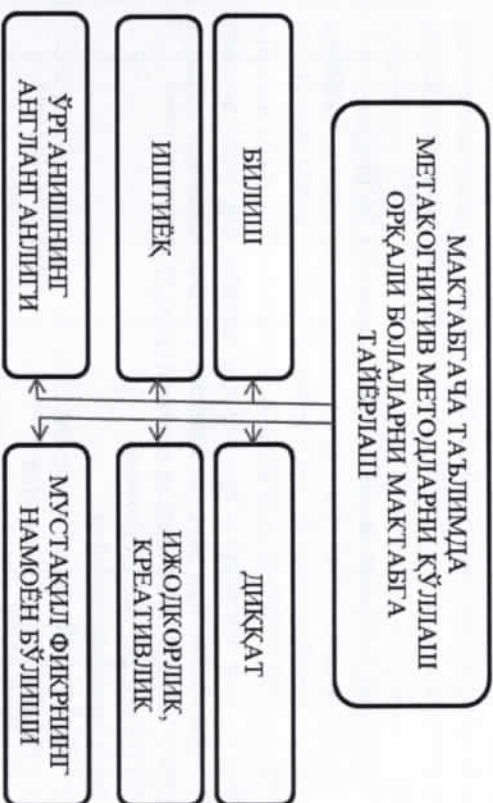
3. «Yoz fasli» mavzusida bir qancha topshiriqlar tuzildi(-ilova). Bolalarga har bir topshiriq yuzasidan savol-javob orqali bilim o'zlashtirishlari aniqlandi.

4. Guruhdagi har bir bola alohida topshiriq doirasida hikoya tuzdi. Muayyan guruhdagi bolalar boshqa guruhdagilar bilan topshiriqlarni parallel tarzda bajardilar. Har to'rttala guruhga bir xildagi topshiriqlar berildi. Turli guruhlarda bir xil topshiriqni bajarayotgan bolalar o'zaro uchrashdilar va yangi guruhni tashkil qildilar. Berilgan savollarning har biri muayyan belgilar bilan ajratildi va bolalar shu belgilar yordamida bir-birlarini topib oldilar.

5. Bolalar o'zlariga tegishli bo'lgan topshiriqni birgalikda muhokama qila boshladilar. Buning natijasida bolalarda metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirishga asoslangan yangi guruh vujudga keldi. Ular berilgan topshiriqni muhokama qildilar, uning yechimini topishda bir-birlariga ko'maklashdilar va ekspert sifatida qatnashgan

pedagoglar ularning javoblarini baholadilar.

Maktabgacha ta'limda metakognitiv metodlarni qo'llash orqali bolalarni maktabga tayyorlashda bilish faolligi ko'rsatkichi sifatida mo'tadillik, ishtiyok, o'rganishning anglanganligi, ijodiy namoyon bo'lishi, nostandart o'quv vaziyatlaridagi xulq-atvor, o'quv vazifasini hal etishdagi mustaqillik va boshqalarni aytib o'tish mumkin (3.1.1.-rasmga qarang):

3.1.1-rasm. Maktabgacha ta'limda metakognitiv metodlarni qo'llash orqali bolalarni maktabga tayyorlash ko'rsatkichlari

Maktabgacha ta'limda metakognitiv metodlarni qo'llash orqali bolalarni maktabga tayyorlashda bolalarning o'quv jarayonidagi ishtiroki va faolligining namoyon bo'lishi — bu rivojlanib boruvchi, o'zgaruvchan jarayon. Pedagog yordamida bolalarning bilish faolligi quyi darajadan vaziyatli-faollikka, undan faol ifrochilikka o'tib boradi. Ko'p jihatdan bolaning bilish faolligi ijodiylik darajasiga ko'tarilishi yoki ko'tarilmasdan qolishi pedagogga bog'liq.

Masalan, maktabgacha ta'lim guruhlarining tajribaviy darslarida «Tabiat hodisalari to'g'risidagi topishmoqlar» mavzusi 6-7 yoshli bolalarda katta qiziqish uyg'otdi. Quyida shunday tajribaviy darsning texnologik xaritasini keltiramiz:

[illegible]

XULOSA

«Maktabgacha ta'limda metakognitiv metodlarni qo'llash orqali bolalarni maktabga tayyorlash metodikasi» mavzusidagi doktorlik monografiyasi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar natijasida quyidagi xulosalar taqdim etildi:

1. So'nggi yillarda amalga oshirilgan ilmiy izlanishlar mam-lakatimiz maktabgacha ta'lim tizimining rivojlanish strategiyasi hamda uning samaradorligini aniqlaydigan o'qitish sifati monitoringi modelini takomillashtirib, ta'lim sifati ko'rsatkichlari tizimini aniqlab, amaliyotga joriy etish bo'yicha pedagogik ilmiy tadqiqot ishlariga ehtiyoj mavjudligini ko'rsatdi.

2. Tadqiqot muammosiga doir manbalar mazmunini tahlil qilish maktabgacha ta'limda bir yoqlama Dasturdan foydalanish bilan cheklanib qolinganligini ko'rsatdi. Bizningcha, maktabgacha ta'limda metakognitiv metodlarni qo'llash orqali bolalarni maktabga tayyorlash hamda natijalarni dunyoning rivojlangan mam-lakatlaridagi bolalar yutuqlari bilan qiyosiy taqqoslash ta'lim tashkilotlari va tizimining samarali faoliyatini tashkil etishni kafolatlaydi.

3. Tadqiqot natijalari maktabgacha ta'limda metakognitiv metodlarni qo'llash orqali bolalarni maktabga tayyorlashning prinsipial yangi metodologiyasi sifatida kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan davlat Dasturlari, o'quv-metodik majmualar, multimediali ilovalarni ishlab chiqib, amaliyotga joriy etish bugungi kundagi dolzarb muammolardan biriga aylanganligini ko'rsatdi.

4. Maktabgacha ta'limda metakognitiv metodlarni qo'llash orqali bolalarni maktabga tayyorlash modelini takomillashtirish bir necha o'zaro aloqador, pedagogik, psixologik va ijtimoiy jihatdan ma'lum darajada mustaqil tushunchalarning uzviy munosabatidan tashkil topganligi, ta'lim sifati, monitoring va model tushunchalarining ilmiy tavsiflari qiyoslanib, monitoring mexanizmi hamda texnologiyalari huquqiy, ijtimoiy, pedagogik, psixologik va ilmiy-metodik jihatdan ilmiy asoslandi.

5. Mam-lakatimizning iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy jihatdan taraqqiy etishi hamda dunyoning rivojlangan davlatlari qatoridan o'rin egallashining muhim sharti maktabgacha ta'limda metakognitiv metodlarni qo'llash orqali bolalarni maktabga tayyorlash metodikasining takomillashirilgan modelini amaliyotga

GLOSSARIY

Aql - kishining umumiy bilish qobiliyati bo'lib, uni bilim va tajribalarni egallashga va ularni amalda qo'llashga tayyorligi, shu bilan bir qatorda kishining muammoli vaziyatlarda aql - farosat bilan o'zini tuta olish.

Ta'lim - shaxsning bilim va faoliyat usullarini egallashga hamda uni mustahkam esda saqlab qolish jarayoni. O'qish har qanday faoliyatning zaruriy qismlaridan bo'lib, u sub'ektni o'zgartirish jarayoni hamdir.

Bilish - psixik aks ettirish jarayoni, bilimlarni egallash va o'zlashtirishni ta'minlaydi, bilishga qiziqish - aqliy intellektual hislar mahsul, bu odamning tevarak - atrofdagi olamni bilish ehtiyoji tufaylida namoyon bo'ladi.

Zehn, layoqat - nerv tizimining ba'zi genetik nazariyalari anatomik - fiziologik xususiyati bo'lib, u kishida qobiliyatlar tarkib topishi va rivojlanishining dastlabki individual tug'ma tabiiy zaminidir.

Aqliy harakatlarni boshqichma - boshqich shakllantirish - insonda yangi harakat, obraz va tushunchalarning paydo bo'lishi bilan bog'liq ko'p qirrali murakkab o'zgarishlar haqidagi ta'limot.

Aqliy hatti - harakat - tashqi muhit va nutqqa suyangangan holda idrokning ichki rejalarida bajariladigan xatti harakat.

Aqlning ixchamligi - tafakkurda masalani yechishning yangi qulay yechimini topish.

Amaliy tafakkur - ko'pincha vaqt tanqisligi sharoitida yuzaga keladigan va hatti - harakatlarning maqsadini aniqlash, reja loyihalarni ishlab chiqish bilan bog'liq.

Gnostik (yunop. Gnosis - bilim, ta'lim) - butun borliqni bilishga yo'naltirilgan faoliyat.

Didaktika (yunon. didaktikos - ibratli, saboq bo'ladigan) - pedagogikaning ta'lim qonuniyatlarini hamda metodlarini o'rganuvchi bo'limi.

Meditatsiya (lot. meditatio - fikrlash) - inson psixikasini va ongini jamlangan holga keltirish maqsadida unga aqliy ta'sir o'tkazish.

Nazariy tafakkur - tafakkur turlaridan biri, u ob'ektlarning xususiyatlarini, qonuniyatlarini olishga qaratilgan bo'ladi.

Ta'limga beriluvchanlik - ta'lim jarayonida beriladigan bilim, malaka, ko'nikmalarni shaxs tomonidan o'zlashtirishning individual ko'rsatkichlari.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

I. Normativ – huquqiy hujjatlar va metodologik ahamiyatga

molik nashrlar

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: «O'zbekiston», 2017. – 40 bet.
2. O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrda 637-sonli «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni // <https://lex.uz/docs/5013007>.
3. O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 16 dekabrda 595-sonli «Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida»gi Qonuni // <https://lex.uz/docs/4646908>.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevralda 4947-sonli «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrda 5847-sonli «O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi Farmoni // <https://lex.uz/docs/4545884>.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 15 fevralda 138974-sonli «Imom Termiziy xalqaro ilmiy tadqiqot markazini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarori.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 aprelda 18778-sonli «Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarori.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 mayda 4312-sonli «O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi Qarori <https://lex.uz/uz/docs/4327235>.
9. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 03 yanvarda 4265-sonli «Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarori.

II. Rahbariy adabiyotlar

10. Mirziyoev SH. M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. T., «O'zbekiston». 2016. – 56 b.
11. Mirziyoev SH. M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va

shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – T., «O'zbekiston». 2017. – 104 b.

12. Mirziyoev SH. M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: «O'zbekiston», 2017. – 488 bet.
13. Mirziyoev SH. M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – T.: «O'zbekiston», 2017. – 592 bet.

14. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH. M. Mirziyoevning 2019 yil 24 iyunda BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so'zlagan nutqi.
15. Mirziyoev SH. M. Niyati ulug' xalqning – ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. – T.: «O'zbekiston», 2019. – 488 b.

16. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH. M. Mirziyoevning 2020 yil uchun mo'ljallangan eng muhim ustuvor vazifalar haqidagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi. <https://lex.uz/ru/docs/5219940>
17. O'zbekiston Respublikasi prezidenti SHavkat Mirziyoevning 2020 yil 30 oktyabrda Ta'lim-tarbiya tizimi: taraqqiyotning yangi bosqichi nomli videosektor yig'ilishidagi nutqi. <https://xs.uz/uzkr/post/talim-tarbiya-tizimi-taraqqiyotning-yangi-bosqichi-muhokama-qilindi>

18. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH. M. Mirziyoev 2021 yilning 31 avgust kuni «Yangi O'zbekiston» bog'i va Mustaqillik monumenti ochilishiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi // <https://irs.uz/uz/ozbekiston>
19. Karimov I. A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – T.: SHarq, 1997. – 150 b.
20. Karimov I. A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008. – 115 b.

III. Ilmiy, ilmiy-metodik, badiiy-publistik adabiyotlar

21. Abashina N. N. Pedagogicheskaya podderjka razvitiya kommunikativnoy kulturny detey starshego doskolnogo vozrasta v kulturno-igrovom prostanstve doskolnogo uchrejeniya: Diss. ... kand. ped. nauk. – Rostov-na-Donu, 2009. – 166 s.
22. Abu Nasr Farobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: O'qituvchi, 1998. – B. 11. – 43b.

23. Abdulla Avloniy «Turkiy guliston yoxud axloq». –T.: «O'qituvchi», 2018. – 280 b.
24. Abdurahimova D.A. Maktabgacha tarbiya yoshilagi bolalarni axloqiy ruxda tarbiyalashda xalq ertaklaridan foydalanish. Pel. fan. nomz. diss. ... avtoref. –Toshkent, 1998. – 25 b.
25. Abdurahimova D.A. Pedagogik mahorat // Darslik. –Toshkent 2012. – 240 b.
26. Abdurahimova D.A. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ma'naviyaxloqiy tarbiyasi asoslari // Monografiya. –Toshkent, 2012. –174 b.
27. Abduqodirov A.A., Begmatova N.X. Maktabgacha ta'lim muassasalarida multimedia texnologiyasidan foydalanish uslubiyoti (o'quv-uslubiy qo'llanma). – Qarshi:»Nasaf», 2011. – 163 b.
28. Abduhakimova M.K., Adamova O'K., Azizova Z., Alimova G.K. Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi –T.: TDPU 2017 – 264 b.
29. Adamova O'K. Maktabgacha ta'lim muassasalarida ma'naviyaxloqiy tarbiyaning o'ziga xosligi // <http://library.ziyounet.uz/uzc/book/33146>.
30. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. –20 jildlik. –T.: «Fan», 1987.
31. An Su Minb. Stanovlenie sistemi muzikal'nogo obrazovaniya v Yujnoy Koree // http://www.tsutmb.ru/nayk/nauchnyie_meropritya/int_konf/mezhdunarodnyie/aktualnyie_problemyi_sotsialno_kulturnoi_deyatelnosti/konkurs_na_luchshee_osheshenie_aktualnyix_voprosov_sotsialnoj_tematiki_v_rossii/stanovlenie_sistemyi_muzikal'nogo_obrazovaniya_v_yuzhnoj_koree
32. Aripov P. (Orifi) M. Iz istorii pedagogicheskoy myslitadjijskogo naroda. CHastb 1-2. –Dushanbe: Irfon, 1965. 151 s.
33. Arbes F. Rebenok i semeynaya jizn pri Starom poryadke / Per. s ff. Yekaterinburg: Izd-vo Ural. untia, 1999. – S.25-32.
34. Asmolov A.G. Psixologiya lichnosti. Printsipy obuepsixologicheskogo analiza. – M.: MGU, 1990. – 256 s.
35. Ayupova M.Yu. Logopediya. –T.: O'zbekiston faylasuflar miliiy jamiiyati, 2007. – 164 b.
36. Babanskiy Yu.K. Metodicheskaya rabota v shkole:

organizatsiya i upravlenie /Yu.K. Babanskiy, M.M.Potashnik. –M.: Prosvewenie, 1992. –626 s.

37. Baboeva D. Teyarak atrofini o'rganishda maktabgacha katta yoshidagi bolalarning bog'lanishi nutqini rivojlantirish. Pel. fan. nomz. diss. ... –Toshkent, 2001. – 156 b.
38. Belova Ye., Iuenko I. Odarennost' i doshkolnoe detstvo v rakkurse psixologicheskix issledovaniy//Doshkolnoe vospitanie. 1994. №9. –S. 545.
39. Beshpalova L. CHto takoe klaster? <http://siok.rightside.ru/siok/2009-12-01-06-24-41>
40. Bestujev-Lada I.V. Sotsialnye problemy zanyatosti v Rossii //Sotsiologicheskije issledovaniya. 2002. –S.25-32.
41. Bex L.V. Proektnaya deyatel'nost' doshkolnyx rabotnikov v protsesse povysheniya kvalifikatsii kak uslovie obespecheniya kachestva obrazovaniya: Diss. ... kan ped nauk. – Rostov na Donu. 2007. –200 s.
42. Bodalev A.A. Psixologiya obueniya. – M.: Izdatel'stvo «Institut prakticheskoy psixologii», Voronej: NPO «MODEK», 1996. –256 s.
43. Bokieva R., Qayumova N. Axbotot texnologiyalarini o'qitish metodikasi. Metodik qo'llanma. – T.: 2006. – 80 b.
44. Bronfenbrenner Uri. Dva mira detstva. Dei v SSHA i SSSR. 1976. –168 s.
45. Bruner Dj. Psixologiya poznaniya. Za predelami neposredstvennoy informatsii. –M.: Progress, 1977. – 412 s.
46. Burlachuk L.F. Psixodiagnostika lichnosti. Ponyatiyny apparat i metody issledovaniya: avtor. diss. ... d-ra. psixo. nauk. – Kiev, 2089. –38 s.
47. Vasil'eva M. O dal'neyshem sovershenstvovanii rukovodstva igrovoy deyatel'nostyu detey// Doshkolnoe vospitanie. 1983, –№ 12. –S. 7-12.
48. Vahobova F., Zaynutdinova D. Rivojlantiruvchi o'yinlar. – T.: «BekimachogPlyus», 2009.
49. Veber M. Izbr. proizvedeniya. –M.: Progress. 1990. –808 s.
50. Venger JI.A. Starshiy doshkolnik//Doshkolnoe vospitanie. 1994, –№1. –S. 37-40.
51. Venger L.A. Formirovanie poznavatel'nyx sposobnostey v

- doshkolnom detstve / Xrestomatiya po detskoj psixologii / Pod red. G.V. Burmenskoy. –M.: IPP, 1996. – S. 133-146.
52. Vi'Nam Sop. Soderzhanie i metodika muzыkal'nogo vospitaniya i obucheniya igre na fortepiano detey doshkol'nogo vozrasta v Respublike Koreya: disser kand. pedagog. nauk. –Moskva, 2005. –171 s.
53. Vygot'skiy L.S. Izbrannyye psixologicheskie issledovaniya. –M.: 1956. –517 s.
54. Vygot'skiy L.S. Pedagogicheskaya psixologiya. –M.: Pedagogika, 1991. –480 s.
55. Vygot'skiy L.S., Lur'ya A.R. Etyudy po istorii povedeniya: Obez'yana. Primitiv. Rebenok. –M.: Pedagogika-Press, 1993. –221 s.
56. Vygot'skiy L.S. Problema obucheniya i umstvennogo razvitiya v shkol'nom vozraste // Psixologiya nauki i obrazovaniya. –1996. –№ 4. –S. 5-18.
57. Galimov O.P. Razvitiye dialekticheskogo myshleniya detey doshkol'nogo vozrasta na zanyatiyax po oznakomleniyu s fizicheskimi yavleniyami: Avtoref. dis. ... kand. Psixo. nauk. –M.: 1992. –29 s.
58. Galperin P.Ya., Talызина N.F. Sovremennoye sostoyaniye teorii poetapnogo formirovaniya umstvennykh deystviy. // Vestnik MGU. Seriya: psixologiya. –№ 4, 1979. –S. 54-63.
59. Galperin P.Ya. Metody obucheniya i umstvennoye razvitiye rebenka. –M.: Pedagogika, 1985. –168 s.
60. Galperin P.Ya., Elkonin D.B. K analizu teorii P'iaje o razvitiit detskogo myshleniya // Jan P'iaje: teoriya, eksperimenty, diskussii. –M., 2001. –S. 296-323.
61. Golubeva L.G. Nekotoryye voprosy sotsialnoy adaptatsii v rannem detstve / L.G. Golubeva, A.I. Mishkis, R.V. Tonkova-Yampolskaya // Pediatrya. 1997. – № 19. – S. 12-15.
62. Golubeva L.G. Formirovaniya aktivnogo dvigatel'nogo rejima rebyonka (do 6 let) sredstvami fizicheskogo vospitaniya v osnovnyye periody adaptatsii k usloviyax sredy: Avtor. diss. ... d-ra. ped. nauk. –Moskva, 2008. –30 b.
63. Grishaeva N.P. Analiz sotsialnykh problem doshkol'nogo vospitaniya//Upravleniye v doshkol'nom obrazovanii Analiz
- sotsialnykh problem. 2002. –№5. –S. 28-34.
64. Gubanova N.F. Pedagogicheskie usloviya formirovaniya tvorcheskoy aktivnosti detey 5-7 let v protsesse igrы-dramatizatsii: diss. ... kand. ped. nauk. –Moskva, 2004. –309 b.
65. Guliy IM. Klasternyy podkhod kak napravleniye innovatsionnogo razvitiya mashinostroyitel'nogo kompleksa: diss. ... kan. ekon. nauk. –Volgda, 2009. –41. 238 s.
66. Gurevich K.M. Individualno-psixologicheskie osobennosti shkol'nikov. –M.: Znaniye, 1983. –80 s.
67. Davletshin M.G. Psixologiya texnicheskikh sposobnostey shkol'nikov. –Tashkent: Fan, 1971. –217 s.
68. Davletshin M.G., Do'stimuxammedova SH. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya: O'quv metodik qo'llanma. –Tashkent: 2004. –129 b.
69. Davydov V.V. Problemy razvivayuyego obucheniya: Opyt teoreticheskikh i eksperimental'nykh psixologicheskikh issledovaniy/ APN SSSR. –M.: Pedagogika, 1986. –239 s.
70. Davydov V. V. O ponyatii razvivayuyego obucheniya : sb. statey / Sib. in-t razvivayuyego obucheniya. –Tomsk: Peleng, 1995. –142 s.
71. Davydov V.V. Teoriya razvivayuyego obucheniya. –M.: Intor, 1996. –544 s.
72. Davydova N.N., Igoshchev B.M. i dr. Obrazovatel'nyy klaster kak sistemooobrazuyuyiy komponent regional'noy modeli nepreryvnogo pedagogicheskogo obrazovaniya// Pedagogicheskoe obrazovanie v Rossii. 2014. № 10, –S. 75.
73. Donaprdson M. Myslitel'naya deyatel'nost' detey: Per. s angl./ Pod red. V.I. Lubovskogo. –M.: Pedagogika, 1985. –192s.
74. Danilov S.V. Logistika pedagogicheskikh innovatsiy na osnove klaster'nogo podkhoda : diss. ... d-ra. ped. nauk. –Ulyanovsk, 2019. –75. 536 s.
75. Danilina T.A. i dr. Ispol'zovanie proekt'nogo metoda v rabote doshkol'nogo obrazovatel'nogo uchrejdeniya. –M.: Arkti, 2002. –S. 34-40.
76. Danilyuk A.Ya. Kontseptsiya duxovno-moravstvennogo razvitiya i vospitaniya lichnosti grajdanina Rossii / A.Ya. Danilyuk, A.M. Kondakov, V.A. Tishkov. –M.: Prosvetshenie, 2009. –124 s.

77. Demoz L. Evolyutsiya detstva / Psixistoriya. – Rostov-na-Donu: Izd-vo Feniks, 2000. – 512s.
78. Djamilova N.E., Qodirova F.R. Maktabgacha yoshdagi bolalarni ikkinchi tilga o'rgatishning lingvodiadatik asoslari. Pel. fan. d-r'i. diss. ... – Toshkent, 2006. – 360 b.
79. Dianpeisova, G.E. Vozmozhnosti ispol'zovaniya uchebnoy kompyuternoy programmy v matematicheskom obrazovanii doshkolnikov / G. E. Dianpeisova. – Tekst : neposredstvennyy // Molodoy uchenyy. – 2017. – № 8 (142). – S.325-328.
80. Dj. Flavel // Psixologiya: Biograficheskyy bibliograficheskyy slovar' / Pod red. N. SHixi, E. Dj. Chepmana, U. A. Konroya. SPb.: Yevraziya, 1999. – 280 s.
81. Doronova T. Kak organizovaty rabotu po programme «Raduga»? // Doskolnoe vospitanie. 1997, – №5. – S. 3-7.
82. Dudina M.N. Pedagogika: dolgnyy puty k gumanisticheskoy etike. – Ekaterinburg: Nauka, 1998. – 312 s.
83. Davachenko O.M., Lavrentyeva T.V. Psixicheskoe razvitiye doshkolnikov. – M.: Pedagogika, 1984. – 128 s.
84. Dbyui Dj. Psixologiya i pedagogika myshleniya / Per. s angl. N. M. Nikol'skoy; Pod red. (i s predisl.) N. D. Vinogradova. – M.: Mir, 1915. – S.202.
85. Ernakova Ye.S. Izucheniye psixologicheskix mexanizmov gibkosti myshleniya doshkolnikov // Voprosy psixologii. 1996. – №1. – S. 124-130.
86. Zak A.Z. Eksperimentalnoye izucheniye refleksii u mladshix shkolnikov // Voprosy psixologii. 1978. – № 2. – S. 102-110.
87. Zaporozhets A.B. Izbrannyye psixologicheskyye trudy: V 2 t. T.1. Psixicheskoye razvitiye rebenka / Pod red. V.V. Davydova, V.P. Zinchenko. – M.: Pedagogika, 1986. – 316 s.
88. Zateva Ye.V. Podgotovka pedagogov doshkolnogo obrazovaniya k problematizatsii obrazovatel'nogo protsesssa: Diss. ... kand. ped. nauk. – Barnaul, 2003. – 202 c.
89. Zaxidov G.E. Faktory formirovaniya klasternogo proizvodstva // «Iqtisodiyot va innovasion texnologiyalar» ilmiy elektron jurnali. – № 3, may-iyun, 2015. – B.1-6.
90. Zborovskiy G.E. Sotsiologiya obrazovaniya i sotsiologiya znaniya: poisk vzaimodeystviya // Sotsis. 1997. № 2. – S. 3-17.
91. Ziyomhammadov B., Tojiev M. Pedagogik texnologiya-zamonaviy o'zbek milliy modeli. – T.: lider Press, 2009. – B.27.
92. Zinurova R.R. Mifologicheskyy kontekst igray rebenka. // Psixologo-pedagogicheskoye obrazovanie v vuze: proshloe, nastoyayee, buduyee // Materialy mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii. – Ulyanovsk, 2014. – S. 110-114.
93. Zinchenko V.P. Kulturno-istoricheskaya psixologiya: opyt amplifikatsii // Voprosy psixologii. 1993. – № 4. – S. 5-20.
94. Ivanov A.V. Detstvo-vzrosloe soobuestvo kulturnoy sredy obueobrazovatel'noy shkoly: Monografiya. – M.: APK i PPRO, 2005. – 252 s.
95. Istomina Z.M. Razvitiye proizvol'noy pamyati v doskolnom vozraste // Izvestiya APN RSFSR. 1948. Vyp. 14. – S.51-88.
96. Il'chenkov E.V. Filosofiya i kul'tura: Sbornik. – M.: Politizdat, 1991. – 462 s.
97. Inoyatov U.I., Muslimov N.A. va boshq. Pedagogika: 1000ta savolga 1000ta avob metodik qo'llanma. – T.: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2012 y. – 114 b.
98. Isaev Ye.I., Slobodchikov V.I. Psixologiya obrazovaniya cheloveka: Stanovleniye sub'ektnosti v obrazovatel'nyx protsessax: uchebnoye posobie. – M.: Izd-vo PSTGU, 2013. – 232 s.
99. Kagan M.S. O vospitanii kak spetsificheskoy sotsialnoy deyatel'nosti i roli iskustva v nem // Pedagogika iskustva i shkola. – M., 1981. – S. 12-21.
100. Kedrov B.M. Klassifikatsiya nauk. Prognoz K. Marksa o nauke buduyeygo / B. M. Kedrov. – M.: Mysl', 1985. – Kn.3. – 543 s.
101. Klimina L.V. Regional'naya sistema povysheniya mkvalifikatsii pedagogov doshkolnogo obrazovaniya: Diss. ... kand. pedagog. nauk. – Samara 2013. – 200 s.
102. Klocho V.E. Stanovleniye mnogomernogo mira cheloveka kak suynosty ontogeneza // Sibirskiy psixologicheskyy jurnal. – Tomsk, 1996. – Vyp. 8-9. – S. 7-14.
103. Kluster D. CHto takoye kriticheskoye myshleniye? / Rejim dostupa: <http://testolog.narod.ru/Other15.html>.
104. Kovalevich M.S. Lichnostno-professionalnoye razvitiye buduyeygo spetsialista v oblasti obrazovaniya: metodologiya issledovaniya // Vesnik Brestskaya o'niversiteta. Seriya 3. Filologiya. Pedagogika.

Psixologiya № 1 / 2021. – S. 109-118.

105. Komenskiy Ya.A. Izbrannye pedagogicheskie sochineniya. – T.2. – M.: Pedagogika, 1982. – 656 s.

106. Kon I. Etnografiya detstva. Istoriograficheskiy ocherk// Etnografiya detstva. Traditsionnye formy vospitaniya detey i podrostkov u narodov Vostochnoy i Yugo-Vostochnoy Azii / Pod red. I.S. Kona – M.: Nauka, 1983. – 191 s.

107. Kondakova H.H. Osobennosti ponimaniya fizicheskogo vzaimodeystviya detmi doskolnogo vozrasta: Dis. ... kand. psixolog. nauk. – M.: 1996. – 263 s.

108. Konopkin O.A. Funktsionalnaya struktura samoregulyatsii deyatel'nosti i povedeniya // Psixologiya lichnosti sotsialisticheskoy obshchestva: aktivnost' i razvitiye lichnosti. – M., 1989. – S.158-172.

109. Korableva G.B. Professiya i obrazovanie: sotsiologicheskiy aspekt svyazi. – Ekaterinburg: UGPPU, 1999. – 284 s.

110. Korotaeva Ye.V. Pedagogika vzaimodeystviy v sovremennom obrazovatel'nom protsesse: Avtoref. dis. ... d-ra ped. nauk. – Yekaterinburg, 2000. – 24 s.

111. Krayg G., Bokum D. Psixologiya razvitiya. – M.: EKSMO, 2006. – 1134 s.

112. Kruglova N.F. Regulyatorno-kognitivnyy aspekt povysheniya effektivnosti uchebnoy deyatel'nosti mladshix shkolnikov. // Lichnostnye i kognitivnye predposylki samoregulyatsii deyatel'nosti cheloveka. / Pod red. V. I. Morosanovoy. – M.: PI RAO, 2005. – S. 235-270.

113. Kudryavtsev V.T. Zdorov'ye i fizicheskoye razvitiye detey v doskolnykh obrazovatel'nykh uchrejdeniyax: problemy i puti optimizatsii. – M., 2001. – 230 s.

114. Kudryavtseva V.T. Osnovnaya obrazovatel'naya programma doskolnogo obrazovaniya «Tropinki» / pod red. – M.: Ventana-Graf, 2016. – 592 s.

115. Kuzmina N.V. Akmeologicheskaya teoriya povysheniya kachestva podgotovki spetsialistov obrazovaniya: Monografiya. – M.: 2001. – 144 s.

116. Kulyutkin Yu.N. Dialog kak predmet pedagogicheskoy refleksii. – Sankt-Peterburg: SpetsLit, 2001. – 74 s.

117. Lamekova N.V. Arhitekturnaya sreda dlya doskolnogo

obrazovaniya: Diss. ... kand. arkh. nauk. – Yekaterinburg, 2011. – 175 s.

118. Lashkova L.L. Poznavatel'no-rechevoe razvitiye doskolnikov v usloviyax FGOS doskolnogo obrazovaniya: uchebnoye posobie. – M.: Izdatelskiy dom Akademiiya Yestestvoznaniya, 2015. – 142 s.

119. Leytes N.S. Vozrastnaya odayonnost' i individualnyye razlichiya. – M.-Voronej: «Institut prakticheskoy psixologii», «MODEK», 1997. – 98 s.

120. Lektorskiy V.A. Sub'ekt, ob'ekt, poznanie. – M.: Nauka, 1980. – 360 s.

121. Leont'ev A.A. Yazyk, rechb, rechevaya deyatel'nost'. – M.: Prosvetshenie, 1969. – 306 s.

122. Leont'ev A.N., Zaporozhets A.V. Voprosy psixologii rebenka doskolnogo vozrasta: – Sb. st./Pod red. Leont'eva A.N. i Zaporozhisa A.V. – M.: Mejdunarodnyy Obrazovatel'nyy i Psixologicheskiy Kolledj, 1995. – 144s.

123. Lindsey P. Pererabotka informatsii u cheloveka. Vvedenie v psixologiyu Tekst. / P. Lindsey, D.Norman. – M.: Mir, 1974. – 552 s.

124. Litvin L. Ideya «svobodnogo vospitaniya» // Doskolnoye vospitanie. 1991, – №6. – S.54-59.

125. Lomakina T.Yu. Innovatsionnaya deyatel'nost' v professional'nom obrazovanii: monografiya / T.Yu. Lomakina, M.G. Sergeeva. – Kursk, 2011. – 284 s.

126. Maksimova V.N. Akmeologiya: novoe kachestvo obrazovaniya / V. N. Maksimova // Zavuch. – 2004. - № 3. – S. 25-29.

127. Malaxova O.V. Formirovaniye koordinatsionnykh sposobnostey yunym sportsmenov 9-10 let v dju-djitsu: Diss. ... kand.ped.nauk. – Moskva, 2019. – 175 s.

128. Malenova A.Yu. Osobennosti ilichnostnye determinanty kopinyg-povedeniya v situatsiyax otsenivaniya (na primere situatsii ekzamenov): avtor. diss. ... kand. psixo. nauk. – Krosnodar, 2007. – 23 s.

129. Maxmudova M. Xalq pedagogikasi mazmuni asosida talaba-yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash tizimi: Ped. fan. d-r'i diss. – Toshkent, 2007. – 252 b.

130. Migeva L. O preemstvennosti meidu detским садом i

- shkoly. Razmyshleniya, poiski, resheniya // Doshkolnoe vospitanie - № 5, 2000. - S.33-39.
131. Mid M. Kul'tura i mir detstva. Izbrannyye proizvedeniya. - M., 1988. - 232 s.
132. Mirzakamolova D.M. Mil'ity o'yinlarda bola shaxsi shakllanishining psixologik asoslari: Psix. fan. nomz. diss. ... - Toshkent, 1996. - 155 b.
133. Mixaylenko N.Ya., Korotkova H.A. Igra s pravilami v doskolnom vozraste. 2-e izd. Yekaterinburg: Delovaya kniga, 1999. - 176 s.
134. Mixaylenko N.Ya., Korotkova N.A. Organizatsiya syujetnoy igry v detskom sadu. - M., 2004. - S.28-34.
135. Molyako V.A. Problemy psixologii tvorчества i razrabotka podxoda k izucheniyu odarenosti // Voprosy psixologii. 1994. - №5. - S.86-95.
136. Morozova V.E. Uchyot osobennostey pedagogicheskogo mshtleniya pri povyshenii professionalnoy kompetentnosti vospitateley doskolnykh obrazovatelnykh uchrejdeniy: V usloviyax IPK: Diss.. kand. pedagog. nauk. - Barnaul, 2000. - 217 s.
137. Morosanova V.I. Plaxotnikova I.V. Rol' lichnostnykh svoystv v individualno-tipicheskikh proyavleniyax samoregulyatsii proizvodnoy aktivnosti / Lichnostnyye i kognitivnyye aspekty samoregulyatsii deyatel'nosti cheloveka. Pod red. V.I. Morosanovoy. - M.: PI RAO, 2006. - S.38-67.
138. Myshkis, A.I. O nekotorykh voprosax adaptatsii / A.I. Myshkis // Doshkolnoe vospitanie. 1980. - № 6. - S.34-35.
139. Mumina L.R. Teoreticheskie osnovy korrektsionno-pedagogicheskoy raboty po preodoleniyu rechevogo nedorazvitiya u detey doskolnogo vozrasta (na materiale uzbekskogo yazyka): Avtoref. dis. ... d-ra ped. nauk. - Tashkent, 1992. - 39s.
140. Mumina L.R., Ayupova M. Logopediya. - T.: O'qituvchi 1993. - 134 b.
141. Muxina V.S. Vozrastnaya psixologiya: fenomenologiya razvitiya, detstvo, otrochestvo: Uchebnik dlya stud. vuzov. 4-e izd., stereotip. - M.: Izdat. tsentr «Akademiy», 1999. - 456 s.
142. Nikitin B.P. Stupenki tvorчества ili razvivayuyiye igry. - M.: Prosvetnenie, 1989. - 160 s.

143. Nishonova Z.T. Mustaqil ijodiy fikrlashni shakllantirishning psixologik asoslari: Psix.fan d-ri. ... dis. - T., 2005. - 391 b.
144. Novoselova S.L. Kul'turno-istoricheskii put' razvitiya igry. // Nauka o doskolnom detstve - traditsii i sovremennost'. Materialy Mejdunarodnoy yubileynoy nauchno-prakticheskoy konferentsii. - M.: Avanti, 2000. - S.20-22.
145. Nurullayeva S.H. Boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish. Ped. fanl. nom. diss. - T.: 2005. 175 b

146. Nkyuell A., SHou Dj.S., Saymon G.A. Modelirovanie myshleniya cheloveka s pomosh'yu elektronno-vychislitel'noy mashiny. // Psixologiya myshleniya pod red. Yu.B.Gippenreyter, V.A.Spiridonova, M.V.Falikman, V.V.Petuxova. - M.: AST: Astrelb, 2008. - S.126-138.

147. Ovsienko L.V., Zimina I.V., Klintsova N.N., Myuller F. Setevoye vzaimodeystvie v ramkax sotsial'nogo partnerstva, realizuemogo nauchno-obrazovatel'nym klasterom // Vysshee obrazovanie v Rossii. 2013. №12. S. 55-59.

148. Osechkina L.I. Klasternyy podxod kak uslovie povysheniya effektivnosti deyatel'nosti vuza // Vysshee obrazovanie v Rossii. 2012. - №8-9. S.75. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/klasternyy-podxod-kak-uslovie-povysheniya-effektivnosti-deyatelnosti-vuza>

149. Pavlov I.P. Polnoe sobr. soch., izd. №2 dop. T.S.H. - M.: Izd-vo AN SSSR, 1951. - 168 s.

150. Paramonova L., Alieva T., Arushanova A. Doshkolnoe uchrejdenie i nachalnaya shkola: problema preemstvennosti // Doshkolnoe obrazovanie. 1998. - №4. - S.97-104.

151. Pashkevich T.D. Izmenenie professionalnoy pozitsii vospitateley doskolnogo obrazovatel'nogo uchrejdeniya v usloviyax povysheniya kvalifikatsii: Dis. ... kand. ped. nauk. - Barnaul, 2002. - 193 c.

152. Pestalotisi I.G. Izbrannyye pedagogicheskie sochineniya: V 2-x t./pod red. V.A.Rotenberga, V.M.Klarina. - T.2. - M.: Pedagogika, 1981. - 416 s.

153. Petrovskiy V.A. i dr. Postroyenie razvivayuyey sredy v doskolnom uchrejdenii / V.A. Petrovskiy, L.M. Klarina, L.A. Smirnova, L.P. Strelkova. - M., 1993. - 102 s.

154. Пяе J. Избранные психологические труды. — Проведение, 1969. — С. 408.
155. Пяе J. Психология интеллекта. V kn. «Избранные психологические труды». — М.: Международная педагогическая академия, 1994. — 240 с.
156. Пяе J. Ребх и мышление ребенка / Пер. S. Frants. i angl. M.: Педагогика — Press, 1994. — 528 с.
157. Плеханов A., Морозова O. Создатель детского сада и основоположник дошкольной педагогики // Дошкольное воспитание. 1995. — № 7. — С. 64-67.
158. Поддубяков N. N. Особности психического развития детей дошкольного возраста. — М., 1996. — 190 с.
159. Подласый I. P. Педагогика. Новый курс: в 2 kn. Kn. 2. / I. P. Подласый. — Москва: Владос, 2000. — 256 с.
160. Пономарев Ya. A. Психология творчества. — М.: Наука, 1976. — 303 с.
161. Поппер K. R. Об'ективное знание. Эволюционный подход. — М., 2002. — 241 с.
162. Porter Maykl. Конкуренция: Пер. с angl. / Maykl Porter. — М. i др.: Вильямс, 2003. — 605 с.
163. Пехелина V. S. Профессиональная подготовка воспитателей дошкольных учреждений во второй половине XX века: Diss. ... канд. пед. наук. — Ярославль, 2008. — 237 б.
164. Рахмоновулова Z. A., Файзуллаева M., Мактабгача Yoshdagi bolalarni atrof-muhiti bilan tanishtirish (ilk, kichik, o'rta guruhlar uchun). — T., 2015. — 155 б.
165. Резванова A. E. Развитие диалектической структуры числовых представлений у детей дошкольного возраста: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. — М.: 1995. — 16 с.
166. Роджерс K. Взгляд на психотерапию. Становление человека. / Пер. с angl. — М.: Издат. Группа «Progress», 1994. — 234 с.
167. Ростовицкая L. A. Самостоятельность личности в познании и обучении. Ростов н/Д, 1975. 133 с.
168. Рубинштейн S. L. Вопросы психологической теории. // Вопросы психологии. 1995. — № 1. — С. 6-17.
169. Рубцов V. V. Современная учебная деятельность в контексте проблемы соотношения социальных взаимодействий и

обучения // Вопросы психологии. 1998. — № 5. — С. 49-59.

170. Салмина N. G. Знак и символ в психологии обучения. — М.: МГУ, 1988. — 287 с.
171. Самородова A. P. Развитие профессионального педагогического культурного воспитателя дошкольных образовательных учреждений в условиях института повышения квалификации: Diss. ... канд. педагог. наук. — Челябинск, 2007. — 186 с.
172. Семенов V. D. Народная педагогика и современная практика массового воспитания (об'ект и предмет социальной педагогики) // Педагогический процесс: социально-педагогический аспект. Свердловск, 1990. — С. 74.
173. Семькина Ye. N. Кластерный подход как управленческий ресурс в образовании и воспитании: Вестник ТГУ, выпуск 2 (82), 2010.
174. Семенов I. M. Избранные философские и психологические произведения. — М.: Госполитиздат, 1947. — С. 25, 236-237
175. Сидорин A. V. Система формирования кадрового потенциала высокотехнологических отраслей промышленности на основе кластерного подхода // Интернет-журнал «Наукосведение». 2012. — № 4. S. 3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-formirovaniya-kadrovogo-potentsiala-vysokotekhnologicheskikh-otrasley-promyshlennosti-na-osnove-klaster-nogo-podhoda>
176. Сипачев N. O. Особенности становления производной саморегуляции в дошкольном и младшем школьном возрасте. // Личностные и когнитивные предпосылки саморегуляции деятельности человека. / Под ред. V. I. Мороса-нов. — М.: PI RAO. 2005. — С. 235-270.
177. Скворцова Yu. V. Метакогнитивные компоненты педагогического мышления преподавателя высшей школы: Diss. ... канд. педагог. наук. — Ярославль, 2005. — 198 с.
178. Скурвагина S. K. / Skott Plaus «Психология отсенки и принятия решения» // Молодой ученый. 2016. — № 7. — С. 708-710.
179. Сластенин V. A., Исаев I. F., Мищенко A. N., Шиянов E. H. Педагогика. / Учебное пособие для студентов учебных заведений. — М.: Школа-пресс, 1997. — 492 с.
180. Спенсер G. Основы начала. СПб, 1897. — 448 с.
181. Столин V. V. Самосознания личности. — М.: 1987. — 252 с.
182. Солова N. E. Формирование коммунистического

- mirovozreniya shkolnikov v protsesse obucheniya. – M.: Prosve-
shenie, 1991. – 64 s.
183. Sterkina R., Knyazeva O. Rekomendatsii po organizatsii
raboty DOU // Doshkolnoe vospitanie. 1992, – №2. – S.46-51.
184. Teyar de Sharden. Fenomen cheloveka. M.: Nauka, 1987.
– 140 s.
185. Tishina, Ye. Yu. Soderzhanie, formy i metody muzykalnogo
vospitaniya mladshix shkolnikov s zaderjkoj psixicheskogo
razvitiya: avtoref. Dis. ... kand. ped. nauk / Ye. Yu. Tishina. – M.,
2008. – 223 s.
186. Torndayk E.L. Psixologiya: Biograficheskij bibliograficheskij
slovar. / Pod red. N. SHixi, E. Dj. Chepmana, U.A. Komroya. – SPb.:
Yevraziya, 1999. – 832 s.
187. Tixeeva Ye.I. Razvitiye rechi detey. – Moskva : Izdatelstvo
Yurayt, 2019. – 235 s.
188. Tixomirova I. V. Stilevye i produktivnye xarakteristiki
spособnostey: tipologicheskij podxod // Voprosy psixologii. – 1988. –
№3. – S.106-115.
189. Toshpo'latov M. Klaster: mohiyat, samara va istiqbol. – <http://www.biznes-daily.uz/ru/meaning-mulkim/53616-klaster-mohiyat-samara-vaistiqbol>
190. Tulenov J. Hayot falsafasi. – T.: «O'zbekiston», 1993. – 240 b.
191. Usova A.P. Rol igray v vospitanii detey /pod red.
A.V.Zaporojtsa. – M.: 1976. – 96 s.
192. Usmonova E.Z. O'quvchilarda mustaqil tafakkurni qanday
shakllantirish mumkin. O'quv qo'llanma. – T.: TDPU.2000y. – 78 b.
193. Felsdshetyn D.I. Summossmye osobennosti sovremennogo
detstva i zadachi teoretiko-metodologicheskogo obespecheniya
protssesa obrazovaniya // Pedagogika. 2009. – №1. – S. 8-14.
194. Freyd J. Psixologiya bessoznatelnogo. – M., 1989. – 140 s.
195. Xasanboev J., To'raqulov X. va b-r. Pedagogika fanidan izohli
lug'at. – T.: O'z.R. FA «Fan» nashriyoti, 2006. – 155 b.
196. Xodjamqulov U.N. Pedagogik ta'lim klasteri ilmiy-pedagogik
muammo sifatida (pedagogik ta'limni klasterlashirishning zarurati)
// Zamonaviy ta'lim, 2019. – 10(83). – B.10-15.
197. Xodjamqulov U.N. Pedagogik ta'lim innovasion klasteri
(O'zbekiston ta'lim tizimi misolida) / Academic research in educational

sciences – Volume 1 | ISSUE 4 | 2020. – B.10-15.

198. Xodjamqulov U.N. Pedagogik ta'lim innovasion klasterining
ilmiy-nazariy asoslari: Ped.fan. d-r'i (DSc) diss. ... avtor. – Chirchiq,
2020. – 60 b.
199. Xolodnaya M. A. Psixologiya intellekta: paradoksy
issledovaniya. 2-e izd., pererab. i dop. – SPb.: Piter, 2002. – 272 s.
200. Xorni K. Nevroticheskaya lichnost' nashogo vremeni.
Samanaliz / per. s angl. V. V. Starovoytova; obu. red. G. V.
Burmenskoj. – SPb.: Rechb, 2016. – 478 s.
201. Tsukerman G.A. Usloviya razvitiya refleksii u shestiletok //
Xrestomatiya po detskoj psixologii / Sost. i red. G. V. Burmenskaya.
– M.: In-t prakt. psixologii. 1996. – S. 163-170.
202. Chepikov M.G. Integratsiya nauki : Filosofskiy ocherk /
M.G. Che-pikov. 2-e izd., pererab. i dop. – M.: Mysl, 1981. – 213 s.
203. Chernokova T.E. Formirovaniye metakognitivnykh strategiy
u detey doskolnogo vozrasta: Diss. ... kand. pedagog. nauk. –
Arxangel'sk, 2008. – 234 s.
204. Shadrikov V.D. Problemy sistemogeneza professionalnoy
deyatelnosti. Repr. vosp. teksta izdaniya 1982 g. – M.: Logos, 2007.
– 293 s.
205. SHayxova X. Ma'naviyat – kamolot ko'zgusi. – T., 2009. –
160 b.
206. SHamova T.I. Klasteriye podxodk razvitiyu obrazovatelnykh
sistem // Vzaimeystviya obrazovatelnykh uchrejdeniy i institutov
sotsiuma v obespechenii effektivnosti, dostupnosti i kachestva
obrazovaniya regiona / otv. red. T.M. Davaydenko, T.I. SHamova. –
Belgorod, 2006. CH. I. – C. 24-29.
207. SHamova T.I. Vozmojnosti primeneniya klasternoy
organizatsionnoy texnologii v obrazovanii // Ocherki sistemnoy
pedagogiki / pod red. R.A. Lachashvili. – M., 2008. – S. 231-238.
208. SHiyani I.B. Spособnosti yestv u vsekh. no kaidiy nujdatsya v
osobom spособe razvitiya / Interv'yu s I.B. SHiyanom // Sovremennoe
doshkolnoe obrazovanie. Teoriya i praktika. 2013. – №8. – S.30-34.
209. SHkiyaeva N.M. Stanovleniye i tendentsii razvitiya soderjaniya
doshkolnogo obrazovaniya v Rossii kontsa XIX-nachala XX veka:
Diss. ... kand.ped.nauk. – Ijevsk, 2005. – 174 s.
210. SHodmonova SH. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. – T.:

2008. – 148

211. Iledrovitskiy G.P., Nadejina R.G. O dvux tipax otnosheniy rukovodstva v gruppovoy deyatel'nosti detey // Voprosy psixologii. 1973. – 250 s.

212. Eganberdieva N.M. Madaniy-insonparvarlik yondashuv asosida talabalarni shaxsiy va kasbiy ijtimoiylashtirish nazariyasi va amaliyoti (Pedagogika oliy ta'lim muassasalari misolida): Ped. fan. dok. ... diss. – T., 2010. – 332 b.

213. Elkonin D.B. Nasunuyte voprosy psixologii igrы v doskol'nom vozraste // Igra i yeyo rolъ v razvitiі rebenka doskol'nogo vozrasta : Sb. nauch. tr. – M., 1978. – S.36-45.

214. Elkonin D.B. O strukture uchebnoy deyatel'nosti // Izbrannyye psixologicheskiye trudy. – M.: Mejdunarodnaya ped. akademiya, 1995. – S. 147-167

215. Erikson E. G. Detstvo i obuestvo / E. G. Erikson ; per. s angl. i nauch. red. A. A. Alekseev. – SPb.: Let. sad, 2000. – 415 s.

216. Yudin B.G. CHelovecheskiy potentsial kak kriticheskiy resurs Rossiі / Ros. akad. nauk, In-t filosofii. – M.: IFRAN, 2007. – 175 s.

217. Yung K.G. Konflikty detskoy dushi. – M., 1997. – 331 s.

218. Yakobson P.M. Psixologiya chuvstv i motivatsii. – Moskva: Institut prakticheskoy psixologii, 1998. – 304 s.

219. Qodirov B.R., Qodirov K.B. 5-7 yoshli bolalarning maktab ta'limiga yetilishidagi psixofiziologik mexanizmlar // ilmiy amaliy konferentsiya materiallari. – Toshkent, 2007. – B.36-39.

220. G'oziev E.G'. Tafakkur psixologiyasi. – T.: O'qituvchi nashriyoti, 1990. – 220 b.

221. Berk, L.E. (1994). Why children talk to themselves. Scientific American, 271(5).78-83.

222. Brown A. L. Metacognition, executive control, self-regulation and other more mysterious Mechanisms // Metacognition, Motivation, and Understanding. Ch. 3, New Jersey, 1987.

223. Lipman M. Harry Prime. Montclair ; Marty and Eddie. – Montclair, 1996.

224. Canallahan, F.M.G (2006). Effects of a metacognitive reading program on the reading achievement and metacognitive strategies of students withcases of dyslexia. Journal Education Resources Information Center, 43(2), 77-93

225. Kohler.W.(l 940).Dynamics in Psychology.New York:Liveright, – 236 r.

226. Kluwe R. H.Executive decisions and regulation of problem solving behavior // Metacognition, motivation, and understanding. – 1987. – P. 31-64.

227. Paul, Richard W. Critical Thinking: What Every Person Needs to Survive in a Rapidly Changing World. Rohnert Park, CA: Center for Critical Thinking and Moral Critique, Sonoma State Univ., 1990.

228. Ridley D., Schuts P., Glanz R., Weinstein C. Self-regulated Learning: the Interactive Influence of Metacognitive Awareness and Goal-setting // J. of Experimental Education. 1992. No 60

229. Spielberger, C.D. Anxiety as an emotional state / C.D. Spielberger // Anxiety: Current trends in theory and research. - N.Y., 1972.

230. Tobias S., Everson H. T. Knowing what you know and what you don't: further research on metacognitive knowledge monitoring // College Board Research Report 2002-3, New York, 2002

231. Flavell J. H. Metacognitive Aspects of Problem Solving // The Nature of Intelligence. Hillsdale / ed. by L.B. Resnick. N.Y., 1976.

232. Freud, S. (1895), «Project for a Scientific Psychology», Standard Edition, vol. 1, Hogarth Press, 1966.

IV. Internet manbalar

233. O'zbek tilining izohli lug'ati. – To'rtinchi jild. – T. : O'zbekiston milliy entsiklopediyasi, 2008. – 876 b

234. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi: www.edu.uz.

235. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi: www.uzedu.uz.

236. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi huzuridagi Bosh ilmiy-metodik makaz: www.bimm.uz

237. <http://www.edu.uz> – O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi sayti.

238. <http://www.uzedu.uz> – O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi sayti.

239. <http://www.president.uz> – O'zbekiston Respublikasi

Prezidenti portali.

240. <http://www.gov.uz> – O'zbekiston Respublikasi xukumati portali.

241. <http://www.xs.uz> – Xalq so'zi gazetasi sayti.

242. <http://www.lex.uz> – O'zbekiston Respublikasi Qonun xujjatlari ma'lumotlar milliy bazasi sayti.

243. <http://www.kun.uz> – O'zbekiston va jahon yangiliklari, eng so'ngi xabarlar

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI O'QUY TA'LIMI,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI O'QUY TA'LIMI,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI
2-FILIALI

MUNDARIJA

So'z boshi	3
I BO'LIM	
MAKTABGACHA TA'LIMDA METAKOGNITIV KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRUVCHI KLASTER VOSITASIDA BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASHNING METODOLOGIK ASOSLARI	
1.1-§. Maktabgacha ta'limda metakognitiv ko'nikmalarni shakllantiruvchi klasterli yondashuvlarni qo'llashning ijtimoiy-pedagogik zarurati	5
1.2-§. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda kognitiv va metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari	16
1.3-§. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'quv mashg'ulotlari samardorligini oshirishda pedagogik ta'lim innovasion klasteri komponentlaridan foydalanish	32
II BO'LIM	
METAKOGNITIV KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRUVCHI KLASTER VOSITASIDA BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASHNING INNOVACION METODIK TIZIMI	
2.1-§. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'quv tartibiyati faoliyatlarini tashkil etishning mavjud xolati	42
2.2-§. Metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirishda kompleks integratsiyadan foydalanishning didaktik imkoniyatlari	61
2.3-§. Maktabgacha ta'lim tashkilotining oila, maktab va mahalla bilan hamkorligining klasterli yondashuvlari	83
III-BO'LIM	
MAKTABGACHA TA'LIMDA METAKOGNITIV KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRUVCHI KLASTER SAMARADORLIGINI ANIQLASH METODIKASI	
3.1-§. Metakognitiv ko'nikmalarni shakllantiruvchi klaster talablari asosida maktabgacha yoshdagi bolalarning maktabga tayyorligini diagnostika qilish	92
XULOSA	108
GLOSSARIY	109
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati	110

Downloaded from <http://ajphaphysocpharm.com/> on November 10, 2015

TAYYORLASH

Downloaded from <http://ajphaphysocpharm.sagepub.com/> at 11:01 11 November 2014

[illegible]
